

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRK DÜNYASI ÜLKELERİNDE UNESCO KAPSAMINA
GİREN KÜLTÜREL VARLIKLARIN İNCELENMESİ**

TOGHRUL HUSEYNOV

Danışman : Prof. Dr. Kutay OKTAY

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Alper ATEŞ

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Muharrem AVCI

KASTAMONU-2024

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Toghrul HUSEYNOV

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DÜNYASI ÜLKELERİNDE UNESCO KAPSAMINA GİREN KÜLTÜREL VARLIKLARIN İNCELENMESİ

TOGHRUL HUSEYNOV

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN: PROF. DR. KUTAY OKTAY

Her geçen gün ulaştırma ve destinasyon araçlarının hızla gelişmesi ile birlikte turizm sektörü de büyük gelişim göstermektedir. Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak yeni turizm çeşitleri ortaya çıkmaktadır. Turizm çatısı altında mevcut olan ve bu hizmet sektöründe büyük yer kaplayan turizm türlerinden birisi de kültür turizmidir. Kültürel varlıkların, insanların kendi tarihsel öz geçmişini tanımasında sahip olduğu değeri göz önünde bulundurulduğunda bu varlıkların korunmasının ne kadar önemli olması da anlaşılmaktadır. Kültürel varlıkların korunarak gelecek nesillere aktarılması için Dünya genelinde birçok farklı kurum ortaya çıkmıştır. Bu amaç doğrultusunda Birleşmiş Milletler tarafından UNESCO örgütü geliştirilmiştir. Bugün neredeyse tüm Dünya ülkelerinin bu resmi kuruma kayıtlı kültürel ve doğal varlıkları yer almaktadır. Türk halklarının kat ettiği uzun tarihsel yola dikkat edildiğinde ne denli zengin geçmişlerinin olduğu açık şekilde gözükmemektedir. Bu zengin tarihsel öz geçmiş insanlığa birçok kültürel varlık miras bırakmıştır. Bu tarihsel zenginlik nedeniyle Türk Cumhuriyetlerinin UNESCO'ya kayıtlı olan birçok somut ve somut olmayan kültürel varlıkları bulunmaktadır. Bu tez çalışmasının temel amacı da Türk Cumhuriyetlerinin UNESCO resmi kurumunda kayıtlı olan varlıkların bütüncül şekilde ele alınarak incelenmesidir. Geçmişte bu konuda yürütülmüş çalışmaların kapsayıcı olmaması bu çalışmanın önemini artıran faktörlerin başında gelmektedir. Çalışmada araştırma yöntemlerinden biri sayılan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kavramsal çerçeveye değinilmiş, ikinci bölümde bulgulara yer verilmiş ve son olarak üçüncü bölümde sonuç ve öneriler kısmıyla çalışma tamamlanmıştır. Bulgularda kültürel varlıklar iki başlık altında toplanmıştır. İlk olarak Türk Cumhuriyetlerinin sahip oldukları somut varlıklara değinilmiş, devamında ise somut olmayan varlıklara yer verilmiştir. Araştırmada ülke isimleri alfabe sıralamasına göre takip edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELE: UNESCO, Türk Dünyası, Kültür Turizmi, Somut ve Somut Olmayan Kültürel Varlıklar

Haziran 2024, 207 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

EXAMINATION OF CULTURAL ASSETS IN THE TURKIC WORLD COUNTRIES COVERED BY UNESCO

TOGHRUL HUSEYNOV

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE

DEPARTMENT OF TOURISM MANAGEMENT

SUPERVISOR: PROF. DR. KUTAY OKTAY

With the rapid development of transportation and destination tools every day, the tourism sector also shows great development. As a natural result of these developments, new types of tourism are emerging. One of the types of tourism that exists under the umbrella of tourism and occupies a large place in this service sector is cultural tourism. Considering the value of cultural assets in recognizing people's own historical background, it is also understood how important it is to protect these assets. Many different institutions have emerged around the world to protect cultural assets and transfer them to future generations. For this purpose, the UNESCO organization was developed by the United Nations. Today, almost all countries of the world have cultural and natural assets registered with this official organization. When we pay attention to the long historical path traveled by the Turkish peoples, it is clear how rich their history is. This rich historical background has bequeathed many cultural assets to humanity. Due to this historical richness, the Turkic Republics have many tangible and intangible cultural assets registered with UNESCO. The main purpose of this thesis is to examine the assets of the Turkic Republics registered in the UNESCO official institution in a holistic manner. The fact that the studies conducted in the past on this subject were not comprehensive is one of the factors that increase the importance of this study. Document analysis method, which is considered as one of the research methods, was used in the study. The study consists of three main sections. In the first part, the conceptual framework is mentioned, in the second part, the findings are presented and finally, in the third part, the study is completed with conclusions and recommendations. In the findings, cultural assets are categorized under two headings. Firstly, the tangible assets of the Turkic Republics were mentioned, followed by intangible assets. In the research, country names were followed in alphabetical order.

KEYWORDS: UNESCO, Turkish World, Cultural Tourism, Tangible and Intangible Cultural Heritage

June 2024, 207 Page

TEŞEKKÜR

Yaptığım bu çalışma ve Lisans/Yüksek Lisans eğitimim boyunca değerli vaktini, bilgilerini ve deneyimini hiç esirgemedi bana yardımcı olan Sn. Prof. Dr. Kutay OKTAY hocama derin minnetdarlığımı bildiriyorum. Ayrıca hayatımın tüm alanlarında ve eğitim sürecinde bana hem maddi hem de maddi desteğini benim hizmetime sunan aileme ve akrabalarımın teşekkür ediyorum.

Toghrul HUSEYNOV

Kastamonu, 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER VE GÖRSELLER DİZİNİ.....	xi
TABLolar DİZİNİ	xiv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xv
1. GİRİŞ.....	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
2.1 Turizm	4
2.2 Kültür Turizmi.....	4
2.2.1 Somut Kültürel Miras	6
2.2.2 Somut Olmayan Kültürel Miras.....	7
2.3 UNESCO Tanımı	8
2.3.1 Kültürel Varlıkların Korunmasına İlişkin UNESCO Faaliyetleri.....	9
2.3.2 UNESCO Kültürel Varlıkların Seçim Kriterleri.....	12
2.4 Türk Dünyası.....	14
2.4.1 Azerbaycan	15
2.4.2 Kazakistan.....	15
2.4.3 Kırgızistan.....	16
2.4.4 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti	16
2.4.5 Özbekistan	17
2.4.6 Türkiye.....	18
2.4.7 Türkmenistan	19
2.5 TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı).....	20
2.6 TDT (Türk Devletleri Teşkilatı).....	20
3. TÜRK DÜNYASI UNESCO KÜLTÜR VARLIKLARININ	
ARAŞTIRILMASI	22
3.1 Araştırmanın Yöntemi	22
3.2 Araştırmanın Amacı	22
3.3 Araştırmanın Önemi	22
3.4 Araştırmanın Bulguları.....	23
3.4.1 Türk Dünyası Ülkelerinin UNESCO'ya Kayıtlı Somut Kültürel	
Mirasları.....	25
3.4.1.1 Azerbaycan'ın UNESCO'daki somut kültürel varlıkları	26
3.4.1.1.1 Şirvanşahlar sarayı.....	26
3.4.1.1.2 Kız kulesi	27
3.4.1.1.3 İçeri şehir	28
3.4.1.1.4 Gobustan kaya sanatı kültürel peyzajı	29
3.4.1.1.5 Şeki han sarayı	30
3.4.1.1.6 Hirkan ormanları.....	32
3.4.1.1.7 Hinalıg'ın kültürel peyzajı ve "köç yolu" yaylacılık rotası	32

3.4.1.2	Kazakistan'ın UNESCO'daki somut varlıkları.....	34
3.4.1.2.1	Hoca Ahmet Yasavi'nin türbesi.....	34
3.4.1.2.2	Tamgalı arkeolojik peyzajındaki petroglifler	36
3.4.1.2.3	Saryarka- Kuzey Kazakistan'ın nozkırları ve gölleri	37
3.4.1.2.4	Batı Tien-Şan	38
3.4.1.2.5	İpek yolları: Çang'an-Tianşan koridoru güzergâhlar ağı.....	38
3.4.1.2.6	Turan'ın soğuk kış çölleri	40
3.4.1.3	Kırgızistan'ın UNESCO'daki somut varlıkları.....	41
3.4.1.3.1	Kutsal Süleyman dağı	41
3.4.1.4	Özbekistan'ın UNESCO'daki somut varlıkları.....	42
3.4.1.4.1	İçhan kala	42
3.4.1.4.2	Buhara	44
3.4.1.4.3	Şehr-i-Sebz.....	46
3.4.1.4.4	Semerkant	47
3.4.1.5	Türkiye'nin UNESCO'daki somut varlıkları.....	49
3.4.1.5.1	Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası	50
3.4.1.5.2	İstanbul'un tarihi alanları	51
3.4.1.5.3	Göreme milli parkı ve Kapadokya kaya alanları	52
3.4.1.5.4	Hattuşa: Hititlerin başkenti	54
3.4.1.5.5	Nemrut dağı	55
3.4.1.5.6	Hierapolis-Pamukkale.....	57
3.4.1.5.7	Xanthos-Letoon	59
3.4.1.5.8	Safranbolu	61
3.4.1.5.9	Truva arkeolojik alanı	62
3.4.1.5.10	Selimiye camii ve külliyesi.....	64
3.4.1.5.11	Çatalhöyük neolitik antik kenti.....	66
3.4.1.5.12	Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun doğuşu	67
3.4.1.5.13	Bergama ve çok katmanlı kültürel peyzajı	68
3.4.1.5.14	Diyarbakır kalesi ve Hevsel bahçeleri kültürel peyzajı	70
3.4.1.5.15	Efes	71
3.4.1.5.16	Ani arkeolojik alanı	73
3.4.1.5.17	Afrodisias antik kenti.....	75
3.4.1.5.18	Göbekli tepe.....	76
3.4.1.5.19	Arslantepe höyüğü	77
3.4.1.5.20	Gordion	79
3.4.1.5.21	Anadolu'nun orta çağ dönemi ahşap hipostil camileri (Konya-Eşrefoğlu camii, Kastamonu-Mahmut Bey camii, Eskişehir-Sivrihisar camii, Afyon-Afyon Ulu camii, Ankara-Arslanhane camii)	80
3.4.1.6	Türkmenistan'ın UNESCO'daki somut kültürel varlıkları	83
3.4.1.6.1	Antik Merv.....	83
3.4.1.6.2	Kunya-Urgenç.....	84
3.4.1.6.3	Nisa'daki Part kaleleri	86
3.4.1.6.4	Zarafşan-Karakum koridoru	87
3.4.2	Türk Dünyası Ülkelerinin UNESCO'ya Kayıtlı Somut Olmayan Kültürel Mirasları	88
3.4.2.1	Azerbaycan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut olmayan varlıkları.....	88
3.4.2.1.1	Azerbaycan muğamı	89
3.4.2.1.2	Âşık sanatı.....	90

3.4.2.1.3	Geleneksel halı dokuma sanatı	91
3.4.2.1.4	Tar sanatı.....	93
3.4.2.1.5	Çovqan, geleneksel bir Karabağ at binme oyunu	94
3.4.2.1.6	Kelağayi'nin geleneksel sanatı ve sembolizmi, kadınların ipek başörtüsü yapımı ve giyimi	95
3.4.2.1.7	Lahıç bakır işçiliği	96
3.4.2.1.8	Gözleme yapma ve paylaşma kültürü: Lavaş, katırma, jupka, yufka.....	97
3.4.2.1.9	Nevruz bayramı.....	98
3.4.2.1.10	Kültürel kimliğin bir göstergesi olan dolma yapma ve paylaşma geleneği	100
3.4.2.1.11	Yaylı bir müzik aleti olan kamança yapımı ve çalma sanatı ...	101
3.4.2.1.12	Yallı (Koçari, Tenzere), Nahçıvan'ın geleneksel grup dansları	102
3.4.2.1.13	Dede Korkut mirası, destan kültürü, halk hikâyeleri ve müziği.....	103
3.4.2.1.14	Minyatür sanatı	104
3.4.2.1.15	Nar bayramı	105
3.4.2.1.16	Nasreddin Hoca anekdotları anlatım geleneği	107
3.4.2.1.17	Pehlivanlık kültürü: Geleneksel zorkhana oyunları.....	108
3.4.2.1.18	Çay kültürü	109
3.4.2.1.19	İpekböcekçiliği ve dokumacılık sanatı	110
3.4.2.1.20	İftar geleneği	111
3.4.2.1.21	Tezhip sanatı	112
3.4.2.1.22	Balaban/Mey zanaatkarlığı ve icra sanatı	113
3.4.2.1.23	Sedef kakma sanatı	114
3.4.2.2	Kazakistan'ın UNESCO'daki somut olmayan kültürel varlıkları	115
3.4.2.2.1	Kırgız ve Kazak yurtlarının (Türk göçebe konutları) yapımında geleneksel bilgi ve beceriler.....	116
3.4.2.2.2	Dombra kuy sanatı	117
3.4.2.2.3	Aitys sanatı	118
3.4.2.2.4	Geleneksel kazak güreşi.....	119
3.4.2.2.5	Geleneksel aşık oyunu	120
3.4.2.2.6	Geleneksel at festivali.....	121
3.4.2.2.7	Geleneksel zekâ ve strateji oyunu: Togyzqumalaq, toguz korgool, mangala/göçürme.....	122
3.4.2.2.8	Şahin avcılığı	123
3.4.2.2.9	Orteke oyunu.....	125
3.4.2.3	Kırgızistan'ın UNESCO'daki somut olmayan kültürel varlıkları	126
3.4.2.3.1	Akınlık sanatı.....	127
3.4.2.3.2	Ala-kıyız ve Şırdak halıları.....	128
3.4.2.3.3	Kırgız destansı üçlemesi: Manas, Semetey, Seytek.....	129
3.4.2.3.4	Geleneksel kökbörü atlı oyunu	130
3.4.2.3.5	Ak-kalpak el sanatı	131
3.4.2.3.6	Göçebe oyunları.....	132
3.4.2.3.7	Geleneksel eleçek başörtüsü	133
3.4.2.3.8	Ebelik: Bilgi, beceri ve uygulamalar	134

3.4.2.4	Özbekistan'ın UNESCO'daki somut olmayan kültürel varlıkları	135
3.4.2.4.1	Şaşmakam müziği	136
3.4.2.4.2	Boysun İlçesi'nin kültürel alanı	137
3.4.2.4.3	Katta Aşula	138
3.4.2.4.4	Askiya, zekâ sanatı	139
3.4.2.4.5	Pilav kültürü ve geleneği	141
3.4.2.4.6	Margilan el sanatları geliştirme merkezi	142
3.4.2.4.7	Harezm dansı, Lazgi	143
3.4.2.4.8	Bahşilik sanatı	144
3.4.2.4.9	Seramik sanatı	145
3.4.2.5	Türkiye'nin UNESCO'daki somut olmayan varlıkları	147
3.4.2.5.1	Mevlevi sema töreni	147
3.4.2.5.2	Meddahlık sanatı	149
3.4.2.5.3	Karagöz	150
3.4.2.5.4	Âşıklık sanatı	152
3.4.2.5.5	Kırkpınar yağlı güreş festivali	153
3.4.2.5.6	Geleneksel sohbet toplantıları	154
3.4.2.5.7	Semah, Alevi-Bektaşî ritüeli	156
3.4.2.5.8	Törenselleştirilmiş keşkek geleneği	157
3.4.2.5.9	Mesir macunu festivali	158
3.4.2.5.10	Türk kahvesi kültürü ve geleneği	159
3.4.2.5.11	Ebru sanatı	160
3.4.2.5.12	Çini yapımında geleneksel el işçiliği	161
3.4.2.5.13	Islık dili	163
3.4.2.5.14	İlkbahar kutlaması, Hıdrellez	164
3.4.2.5.15	Geleneksel Türk okçuluğu	165
3.4.2.5.16	Hüsn-i hat sanatı	167
3.4.2.5.17	Geleneksel Ahlat taş işçiliği	168
3.4.2.5.18	Geleneksel zeytin yetiştiriciliği	169
3.4.2.6	Türkmenistan'ın UNESCO'daki somut olmayan kültürel varlıkları	170
3.4.2.6.1	Köroğlu destanı	171
3.4.2.6.2	Kuşdehti şarkı söyleme ve dans etme etkinliği	172
3.4.2.6.3	Geleneksel Türkmen halıcılık sanatı	173
3.4.2.6.4	Dutar müzik enstrümanı	174
3.4.2.6.5	Türkmen tarzı dikiş sanatı	175
3.4.2.6.6	Ahal-teke at yetiştiriciliği sanatı	176
4.	SONUÇ ve ÖNERİLER	178
	KAYNAKLAR	182

ŞEKİLLER VE GÖRSELLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Fotoğraf 3.1 Şirvanşahlar sarayı	27
Fotoğraf 3.2 Kız kulesi.....	28
Fotoğraf 3.3 Gobustan.....	30
Fotoğraf 3.4 Şeki Han sarayı.....	32
Fotoğraf 3.5 Hoca Ahmet Yesevi Türbesi	36
Fotoğraf 3.6 İçhan Kala.....	44
Fotoğraf 3.7 Buhara	45
Fotoğraf 3.8 Şehr-i-Sebz	47
Fotoğraf 3.9 Semerkant.....	49
Fotoğraf 3.10 Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası.....	51
Fotoğraf 3.11 Göreme Milli Parkı ve Kapadokya Kaya Alanları	53
Fotoğraf 3.12 Hattuşa.....	55
Fotoğraf 3.13 Nemrut dağı.....	57
Fotoğraf 3.14 Hierapolis	58
Fotoğraf 3.15 Xanthos-Letoon.....	60
Fotoğraf 3.16 Safranbolu	62
Fotoğraf 3.17 Truva	64
Fotoğraf 3.18 Selimiye Camisi ve Külliyesi	66
Fotoğraf 3.19 Çatalhöyük Neolitik Antik Kenti	67
Fotoğraf 3.20 Bursa Cumalıkızık.....	68
Fotoğraf 3.21 Bergama.....	70
Fotoğraf 3.22 Diyarbakır kalesi	71
Fotoğraf 3.23 Efes.....	73
Fotoğraf 3.24 Ani arkeolojik alanı	74
Fotoğraf 3.25 Afrodisias antik kenti	76
Fotoğraf 3.26 Göbekli tepe	77
Fotoğraf 3.27 Arslantepe höyüğü.....	79
Fotoğraf 3.28 Gordion.....	80
Fotoğraf 3.29 Eşrefoğlu camii.....	81
Fotoğraf 3.30 Mahmut Bey camii	81
Fotoğraf 3.31 Sivrihisar Ulu camii.....	82
Fotoğraf 3.32 Afyonkarahisar Ulu camii	82
Fotoğraf 3.33 Ahi Şerafettin camii.....	82
Fotoğraf 3.34 Antik Merv	84
Fotoğraf 3.35 Kunya-Urgenç	86
Fotoğraf 3.36 Antik Nisa kalesi	87
Fotoğraf 3.37 Azerbaycan Muğamı	90
Fotoğraf 3.38 Âşık sanatı	91
Fotoğraf 3.39 Azerbaycan halıları.....	93
Fotoğraf 3.40 Tar	94
Fotoğraf 3.41 Çovgan oyunu	95
Fotoğraf 3.42 Kelağayı.....	96
Fotoğraf 3.43 Bakır işçiliği	97
Fotoğraf 3.44 Lavaş	98

Fotoğraf 3.45 Nevruz bayramı	100
Fotoğraf 3.46 Dolma	101
Fotoğraf 3.47 Kamança	102
Fotoğraf 3.48 Yallı dansı	103
Fotoğraf 3.49 Dede Korkut Destanı	104
Fotoğraf 3.50 Minyatür sanatı	105
Fotoğraf 3.51 Nar bayramı	106
Fotoğraf 3.52 Nasreddin Hoca anekdotları	108
Fotoğraf 3.53 Pehlivanlık kültürü	109
Fotoğraf 3.54 Çay kültürü	110
Fotoğraf 3.55 İpekböceği	111
Fotoğraf 3.56 İftar sofrası	112
Fotoğraf 3.57 Tezhip sanatı	113
Fotoğraf 3.58 Balaban/Mey	114
Fotoğraf 3.59 Sedef kakma sanatı	115
Fotoğraf 3.60 Kırgız-Kazak yurtlarının yapımı	116
Fotoğraf 3.61 Dombra kuy sanatı	117
Fotoğraf 3.62 Aitys sanatı	118
Fotoğraf 3.63 Kazak güreşi	119
Fotoğraf 3.64 Âşık oyunu	121
Fotoğraf 3.65 Geleneksel at festivali	122
Fotoğraf 3.66 Geleneksel zekâ oyunu togyzgumalag	123
Fotoğraf 3.67 Şahin avcılığı	124
Fotoğraf 3.68 Orteke oyunu	126
Fotoğraf 3.69 Akınlık sanatı	128
Fotoğraf 3.70 Ala-kıyız ve Şırdak Halıları	129
Fotoğraf 3.71 Manas, Semetey, Seytek üçlemesi	130
Fotoğraf 3.72 Geleneksel kökbörü atlı oyunu	131
Fotoğraf 3.73 Ak-kalpak el sanatı	132
Fotoğraf 3.74 Göçebe oyunları	133
Fotoğraf 3.75 Geleneksel eleçek başörtüsü	134
Fotoğraf 3.76 Ebelik: Bilgi, beceri ve uygulamalar	135
Fotoğraf 3.77 Şaşmakam müziği	137
Fotoğraf 3.78 Boysun İlçesi'nin kültürel alanı	138
Fotoğraf 3.79 Katta Aşula	139
Fotoğraf 3.80 Askiya	140
Fotoğraf 3.81 Özbek pilavı	141
Fotoğraf 3.82 Margilan el sanatları	142
Fotoğraf 3.83 Harezm dansı Lazgi	144
Fotoğraf 3.84 Bahşilik sanatı	145
Fotoğraf 3.85 Seramik sanatı	146
Fotoğraf 3.86 Mevlevi sema töreni	149
Fotoğraf 3.87 Meddahlık sanatı	150
Fotoğraf 3.88 Karagöz	152
Fotoğraf 3.89 Âşıklık sanatı	153
Fotoğraf 3.90 Kırkpınar yağlı güreş festivali	154
Fotoğraf 3.91 Geleneksel sohbet toplantıları	156
Fotoğraf 3.92 Semah	157
Fotoğraf 3.93 Keşkek	158

Fotoğraf 3.94 Mesir macunu festivali	159
Fotoğraf 3.95 Türk kahvesi kültürü	160
Fotoğraf 3.96 Ebru sanatı	161
Fotoğraf 3.97 Çini yapımı	163
Fotoğraf 3.98 Işık dili	164
Fotoğraf 3.99 Hıdrellez ilkbahar kutlaması	165
Fotoğraf 3.100 Geleneksel Türk okçuluğu	167
Fotoğraf 3.101 Hüsn-i Hat sanatı	168
Fotoğraf 3.102 Geleneksel Ahlat taş işçiliği	169
Fotoğraf 3.103 Geleneksel zeytin yetiştiriciliği	170
Fotoğraf 3.104 Köroğlu destanı	172
Fotoğraf 3.105 Kuşdepi şarkı söyleme ve dans etme etkinliği	173
Fotoğraf 3.106 Türkmen halıları	174
Fotoğraf 3.107 Dutar	175
Fotoğraf 3.108 Türkmen tarzı dikiş sanatı	176
Fotoğraf 3.109 Ahal-teke at yetiştiriciliği sanatı	177

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3.1 Türk dünyası ülkelerinin UNESCO'ya kayıtlı somut ve somut olmayan kültürel varlıklarının sayıları	25
Tablo 3.2 Türk dünyası ülkelerinin UNESCO'ya kayıtlı somut kültürel varlıklarının sayıları	25
Tablo 3.3 Azerbaycan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut varlıklar listesi.....	26
Tablo 3.4 Kazakistan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut varlıklar listesi	34
Tablo 3.5 Kırgızistan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut varlıklar listesi	41
Tablo 3.6 Özbekistan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut varlıklar listesi	42
Tablo 3.7 Türkiye'nin UNESCO'ya kayıtlı somut varlıklar listesi	49
Tablo 3.8 Türkmenistan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut varlıklar listesi.....	83
Tablo 3.9 Azerbaycan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut olmayan varlıklar listesi	88
Tablo 3.10 Kazakistan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut olmayan varlıklar listesi	115
Tablo 3.11 Kırgızistan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut olmayan varlıklar listesi	126
Tablo 3.12 Özbekistan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut olmayan varlıklar listesi	135
Tablo 3.13 Türkiye'nin UNESCO'ya kayıtlı somut olmayan varlıklar listesi	147
Tablo 3.14 Türkmenistan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut olmayan varlıklar listesi.....	170

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

ADC	: Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti
BM	: Birleşmiş Milletler
EİKTİM	: Edirne İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
ICCROM	: Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Çalışmaları Merkezi
ICOMOS	: Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
IUCN	: Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği
İTAAB	: İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
KVMGM	: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
SBKP	: Moskova ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi
TDT	: Türk Devletleri Teşkilatı
TURKKON	: Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi
TÜRKSOY	: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNWTO	: Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü
ÜED	: Üstün Evrensel Değer

1. GİRİŞ

Günümüz insanının sahip olduğu çeşitli kolaylıklar nedeniyle turizm her gün gelişim göstermektedir. Bu gelişmeler ışığında birçok turizm türü ortaya çıkmaktadır. Bu turizm türlerinden birisi de kültür turizmidir. Kültür turizmi sayesinde insanlar kendilerinin ve Dünya halklarının geçmişi ve sahip oldukları değerleri hakkında geniş bilgi elde edebilmektedirler.

Kültür turizminin bir turizm biçimi olduğunu söylemek apaçık ve oldukça yakıştırmaca görünebilir. “Turizm” kelimesi bir isimdir ve “kültürel” kelimesi onu tanımlamak için kullanılan bir sıfattır. Bu nedenle, kültür turizminin her şeyden önce bir turizm biçimi olduğunu ve bir kültür yönetimi biçimi olmadığını kabul etmek çok önemlidir (Du Cros ve Mckercher, 2020).

Bir zamanlar yalnızca kültürlerin anıtsal kalıntılarına atıfta bulunan bir kavram olarak kültürel miras, giderek yeni kategorileri de içermeye başlamıştır. Artık kültürel mirasın sadece eserler, binalar veya peyzajlar gibi somut formlarla değil, aynı zamanda somut olmayan formlarla da ortaya çıktığı görülmektedir. Somut olmayan miras sesleri, değerleri ve gelenekleri, sözlü tarihi içermektedir. Halk arasında bu miras mutfak, giyim, barınma biçimleri, geleneksel beceri ve teknolojiler, dini törenler, sahne sanatları ve hikâye anlatıcılığı yoluyla algılanmaktadır. Günümüzde somut mirasın somut olmayan mirasla ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğu kabul edilmektedir (Heritage for Peace, 2024).

Kültürel varlıkların kendileri kadar onların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması da büyük önem taşımaktadır. Bu gereksinimi karşılamak amacıyla Dünya genelinde birçok farklı resmi ve gayri resmî kurumlar ortaya çıkmıştır. Dünya genelinde mevcut olan kültürel ve doğal varlıkların korunması, tanıtılması ve gelecek nesillere aktarılmasına hizmet eden en büyük resmi kurum UNESCO’dur. UNESCO Birleşmiş Milletler (BM) tarafından kurulmuş ve geliştirilmiştir.

UNESCO’nun temel misyonu eğitim, bilimler, kültür, iletişim ve bilgi yoluyla barışın inşasına, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına, sürdürülebilir kalkınmaya ve

kültürlerarası diyaloga katkıda bulunmaktadır. UNESCO'nun 195 üyesi ve sekiz ortak üyesi bulunmaktadır. Genel Konferans ve Yürütme Kurulu tarafından yönetilmektedir. Genel Direktör başkanlığındaki Sekreteryaya, bu iki organın kararlarını uygular. Örgütün dünya çapında 50'den fazla saha ofisi bulunmaktadır. Örgütün merkezi Fransa'nın başkenti Paris'teki Place de Fontenoy'da, 1958 yılında açılan ve yakın zamanda yenilenen modern bir binada yer almaktadır (Azerbaijan UNESCO relations, 2024a).

UNESCO, Birleşmiş Milletler'in "entelektüel" kurumu olarak bilinir. Dünyanın barış ve sürdürülebilir kalkınmayı inşa etmek için yeni yollar aradığı bir dönemde, insanlar yenilik yapmak, ufuklarını genişletmek ve yeni bir hümanizm umudunu sürdürmek için zekânın gücüne ihtiyaç duymaktadır. UNESCO bu yaratıcı zekâyı hayata geçirmek için kurulmuştur (UNESCO, 2024a).

1972 yılında UNESCO, devlet korumasından yararlanacak kültürel alanlar ve doğal alanlardan oluşan bir Dünya Mirası Listesi oluşturmak için uluslararası bir anlaşmaya öncülük etmiştir. Bu alanlar, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına İlişkin Sözleşme kapsamında "üstün evrensel değere" sahip olarak belirlenmiştir. Sit alanları arasında yüzlerce tarihi bina ve şehir alanı, önemli arkeolojik alanlar ve anıtsal heykel veya resim eserleri bulunmaktadır (Britannica, 2020).

Uluslararası düzeyde önem taşıyan ve bu nedenle tanınmaya ve korunmaya layık doğal oluşumlar, anıtlar ve sitler "Dünya Mirası" olarak adlandırılmaktadır. Sözleşmeyi onaylayan üye devletlerin UNESCO'ya başvurmasıyla birlikte başlayan ve başvuruların Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) ile Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN) yetkililerince değerlendirilmesi sonucunda tamamlanan bir dizi sürecin ardından belirlenen aday varlıklar, Dünya Miras Komitesi'nin kararı çerçevesinde bu statüyü elde etmektedir. 2023 yılı için dünya genelinde UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kayıtlı 933'ü kültürel, 227'si doğal ve 39'u karma (kültürel/doğal) olmak üzere 1199 kültürel ve doğal varlık yer almaktadır. Bu rakam her yıl yapılan Dünya Miras Komitesi toplantıları ile değişim göstermektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024a).

Bağımsızlığını 1923 yılında kazanan Türkiye Cumhuriyeti, uzun yıllar Türk Dünyası'nın tek bağımsız ülkesi olmuştur. 1974 Barış Harekâtı'nın ardından Kuzey Kıbrıs'ta ikinci Türk Cumhuriyeti kuruldu ve bağımsız Türk ülkelerinin sayısı ikiye çıktı. Sovyetler Birliği'nde 1989 yılında başlayan bağımsızlık mücadeleleri sonrasında Türk Cumhuriyetleri birbiri ardına bağımsızlıklarını ilan ettiler (Atasoy, 2014). Günümüzde 7 bağımsız Türk Cumhuriyeti mevcuttur. Bu devletler; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Türkiye ve Türkmenistan şeklinde sıralanmaktadır.

Bağımsızlıklarının hemen ardından Türk Cumhuriyetleri kendi ülkelerinde mevcut olan ve gelecek nesillere aktarılması yönünden büyük öneme sahip kültürel ve doğal varlıklarını korumak ve Dünya halklarına tanıtmak amacıyla birtakım çalışmalar başlatmışlardır. Bu çalışmaların en önemlisi Birleşmiş Milletler nezdinde mevcut olan UNESCO ile yürütülen çalışmalardır. Güncel bilgilere göre bugün UNESCO'da Türk Cumhuriyetlerinin 47 somut, 105 somut olmayan, toplamda ise 152 kültürel ve doğal varlıkları bulunmaktadır. Bu varlıkların bazıları Türk Cumhuriyetlerinin kendi aralarında, bazılarıysa Türk Cumhuriyetleriyle diğer Dünya ülkeleri arasında müşterektir.

Bu konuda yeteri kadar çalışmanın yapılmaması ve yapılan çalışmaların da bütüncül olmaması bu tezin önemini artırmaktadır. Ayrıca tezde mevcut olan bilgiler ışığında Türk Cumhuriyeti halklarının sahip oldukları varlıkları tanımaları ve korumaları yönünde olumlu etki oluşturabileceğine inanılmaktadır. Zengin bir kültürel mirasa sahip olan Türk Dünyası ülkelerinde bulunan UNESCO kapsamına girmiş somut ve somut olmayan kültürel varlıkların bir bütün olarak ortaya koyulması tezin temel amacıdır. Bu sayede Türk Dünyası kültür varlıklarının zenginliğine turistik çekicilik unsurları olarak dikkat çekilmesi hedeflenmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Turizm

Turizm, insanların kişisel ya da iş/meslek amaçlı olarak rutin çevrelerinin dışındaki ülkelere ya da yerlere hareket etmelerine neden olan sosyal, kültürel ve ekonomik bir olgudur. Bu eylemi gerçekleştiren insanlar ziyaretçi veya turist olarak tanımlanır (UNWTO, 2023).

İnsanların çalışma amacı olmadan kendi konakladığı yerlerden eğlenme, din, merak, görme, toplantı gibi diğer amaçlarla turistik mekânları ziyaret etmeleri, orada en az bir gece konaklamaları ve gittikleri yerin turistik ürünlerini satın almaları gibi olayların bütününe turizm tanımı verilmektedir (Hazar, 2010).

Turizm; insanların devamlı yaşadıkları yer dışında mevcut olan bölgelere sürekli ikamet etmemek, gelir elde etmek veya herhangi bir siyasi amaç olmadan inanç, sağlık, spor, dinlenme gibi amaçlarla seyahat etmeleri, orada var olan destinasyon işletmelerinde en az bir gece konaklayan ve turistik ürünlerden faydalanma sürecinin bütününe verilen tanımdır (Demir ve Çevirgen, 2006).

Verilmiş tanımlardan yola çıkarak, turizm insanların sürekli konaklamamak şartıyla kendi yaşadıkları yerlerden diğer yerlere farklı amaçlarla (dinlenme, spor, inanç vd.) seyahat etmesi, orada en az 24 saat kalması ve konakladığı yerde hizmete sunulan turistik ürünleri tüketmesi faaliyetlerinin tümü olarak tanımlana bilir.

2.2 Kültür Turizmi

Baykan'a (2007) göre kültür, sanat, dil, tarih, din, mimari yapı, yaşam tarzı gibi etkenleri kapsayan geniş bir kapsama sahip kavramdır. Turistler kendilerine yabancı olan birçok ülke kültürünü deneyimleme amacıyla diğer ülkelere seyahat etmektedirler. Böylece turistler, farklı halklara ait olan kültürel değerleri yerinde görüp, tanıma fırsatı elde etmektedirler.

Kültür turizmi denilince bir ülkedeki kültür politikaları, kültür endüstrisi, yaratıcı endüstriler, kültür yönetimi gibi meseleler devreye girmektedir (Pekin, 2011).

Sürdürülebilir turizm turizme kaynak olan bölgesel ve yerel çekiciliklerin korunup geliştirilerek devamlılığını temin etmek olarak ifade edilebilir. Kültür turizmi uzun dönemde kitle turizmine göre, sürdürülebilir turizm amacına daha çok hizmet etmektedir (Eser vd., 2010).

Kültür genel olarak yiyecek, giyecek ve mesken gibi bireysel veya ailevi yaşam biçimleri, siyaset ve ekonomi dâhil sosyal faaliyetler, beşerî bilimler ve bilim, sanat ve zanaat ile sahne sanatları için yaratıcı faaliyetler, örf ve adetler ile çeşitli inançlar ve dinler olarak kabul edilmektedir (Ito, 2003).

Kültürel turizm, turistin ziyaret ettiği turistik destinasyonun yerel kültürel çekicilikleri ve ürünleri hakkında bilgi edinmek ve tüketmek istediği bir turizm türüdür (Riberio vd., 2022).

Kültü turizmi, Ziyaretçinin temel motivasyonunun bir turizm destinasyonundaki somut ve somut olmayan kültürel çekicilikleri/ürünleri öğrenmek, keşfetmek, deneyimlemek ve tüketmek olduğu bir turizm faaliyeti türüdür. Bu çekicilikler/ürünler, sanat ve mimariyi, tarihi ve kültürel mirası, mutfak mirasını, edebiyatı, müziği, yaratıcı endüstrileri ve yaşam tarzları, değer sistemleri, inançları ve gelenekleriyle yaşayan kültürleri kapsayan bir toplumun ayırt edici maddi, entelektüel, manevi ve duygusal özellikleriyle ilgilidir (UNWTO, 2017).

Kültür turizmi, turizmin bir alt kategorisidir: bir bölgenin veya ülkenin kentsel ve kırsal alanındaki sanat (kültür) biçimlerini ifade eder ve insanların normal yerlerinden uzaktaki kültürel cazibe merkezlerine hareketi olarak tanımlanır (Petroman vd., 2013).

Kültür turizmi, kişinin çeşitli kültürleri tanımak, kendisinin turistik bilgi ve deneyimini geliştirmek ve farklı bölgelerde düzenlenmiş olan kültürel faaliyetlere katılmak amacıyla yapılan seyahat ve konaklama olarak tanımlanabilir (Gül ve Yılmaz, 2016).

Kültür turizmi, gezginlerin belirli bir kültürü deneyimlemek ve öğrenmek amacıyla belirli destinasyonları ziyaret etmesidir. Bu, etkinliklere ve festivallere katılmak, müzeleri ziyaret etmek ve yerel yiyecek ve içecekleri tatmak gibi birçok faaliyeti içerebilir. Ayrıca kültür turizmi turizm deneyiminin önemli bir parçası da olabilir; bu sayede kültürel etkileşim (yerel halk, onların dili, gelenekleri, mutfağı vb. ile) bir kişinin tatilinin kaçınılmaz bir parçası haline gelir (Stainton, 2023).

UNESCO tarafından tanımlandığı şekliyle, kültürel miras mimari yapılar, sanat ve bilim eserleri gibi anıtları içerirken, doğal miras “estetik veya bilimsel açıdan Üstün Evrensel Değere (ÜED)” sahip varlıkları içerir. UNESCO, milliyetine bakılmaksızın her insanın kültürel mirasa sahip olduğunu kabul eder. Bu nedenle UNESCO dünyada mevcut olan ve eşi beraber olmayan çeşitli kültürel varlıkları korumak ve yeni nesillere aktarmak görevini kendisine üslenmiştir (Önal, 2023).

Kültürel miras, sembolik, tarihi, sanatsal, estetik, etnolojik veya antropolojik, bilimsel ve sosyal önem dâhil olmak üzere çeşitli değerlere sahip eserleri, anıtları, bir grup bina ve alanı ve müzeleri içerir. Tanıma bakıldığında iki tür kültürel miras şekli vardır: Somut ve somut olmayan kültürel miras. (UNESCO, 2009).

2.2.1 Somut Kültürel Miras

Kültürel miras, bir grubun veya toplumun geçmiş nesillerden devraldığı, günümüzde muhafaza ettiği ve gelecek nesillerin yararına sunduğu fiziksel eserler ve somut olmayan niteliklerden oluşan mirastır. Somut miras, gelecek için korunmaya değer görülen binaları ve tarihi yerleri, anıtları, eserleri vb. içerir. Bunlar, belirli bir kültürün arkeolojisi, mimarisi, bilimi veya teknolojisi açısından önemli nesneleri içerir (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, 2023a).

Somut Kültürel Miras bir toplumda üretilen, muhafaza edilen ve nesiller arası aktarılan fiziksel eserleri ifade eder. Sanatsal yaratımları, binalar ve anıtlar gibi inşa edilmiş mirası ve bir toplumda kültürel öneme sahip olan insan yaratıcılığının diğer fiziksel veya somut ürünlerini içerir (Riches Resources, 2014).

2.2.2 Somut Olmayan Kültürel Miras

Somut olmayan kültürel miras, toplulukların, grupların ve bazen de bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak kabul ettikleri uygulamalar, ifadeler, bilgi ve becerilerdir. Yaşayan kültürel miras olarak da adlandırılan bu miras genellikle şu şekillerden birinde ifade edilir: sözlü gelenekler; sahne sanatları, sosyal uygulamalar, ritüeller ve festival etkinlikleri; doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar ve geleneksel zanaatkârlık (UNESCO, 2023a).

Somut olmayan kültürel miras: Geleneksel, çağdaş ve aynı zamanda yaşayan: somut olmayan kültürel miras sadece geçmişten miras kalan gelenekleri değil, aynı zamanda farklı kültürel grupların yer aldığı çağdaş kırsal ve kentsel uygulamaları da temsil eder;

Kapsayıcı: Somut olmayan kültürel mirasın başkaları tarafından uygulananlara benzer ifadelerini paylaşabiliriz. İster komşu köyden ister dünyanın öbür ucundaki bir şehirden gelsinler, isterse de göç edip farklı bir bölgeye yerleşen halklar tarafından uyarlanmış olsunlar, hepsi somut olmayan kültürel mirastır: bir nesilden diğerine aktarılmışlardır, çevrelerine tepki olarak evrim geçirmişlerdir ve bize bir kimlik ve süreklilik duygusu vermeye katkıda bulunurlar, geçmişimizden bugüne ve geleceğimize bir bağlantı sağlarlar. Somut olmayan kültürel miras, belirli uygulamaların bir kültüre özgü olup olmadığına dair sorulara yol açmaz. Sosyal uyuma katkıda bulunur, kimlik ve sorumluluk duygusunu teşvik ederek bireylerin kendilerini bir veya farklı toplulukların ve genel olarak toplumun bir parçası olarak hissetmelerine yardımcı olur;

Temsilci: Somut olmayan kültürel miras, yalnızca kültürel bir mal olarak, karşılaştırmalı bir temelde, münhasırlığı veya istisnai değeri nedeniyle değeri görmez. Topluluklar temelinde gelişir ve gelenekler, beceriler ve adetler hakkındaki bilgileri nesilden nesile topluluğun geri kalanına veya diğer topluluklara aktaranlara bağlıdır;

Topluluk temelli: Somut olmayan kültürel miras ancak onu yaratan, sürdüren ve aktaran topluluklar, gruplar veya bireyler tarafından bu şekilde tanındığı zaman miras olabilir- onların tanınması olmadan, başka hiç kimse onlar adına belirli bir ifade veya uygulamanın mirasları olduğuna karar veremez (UNESCO, 2011).

2.3 UNESCO Tanımı

Birleşmiş Milletler, 1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ve gelecekte küresel silahlı çatışmaları önlemek için uluslararası bir mekanizma oluşturmak amacıyla kurulmuştur. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) de aynı yıl kurulmuştur. Kurumun bugünkü amacı eğitim, bilim, kültür, iletişim ve bilgi yoluyla barışın inşasına; yoksulluğun ortadan kaldırılmasına, sürdürülebilir kalkınmaya ve kültürlerarası diyaloga katkıda bulunmaktır (Labadi, 2017).

UNESCO, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütüdür. Eğitim, bilim, kültür, iletişim ve bilgi alanlarında uluslararası iş birliğini teşvik ederek barış ve güvenliğe katkıda bulunur. UNESCO, karşılıklı anlayışı hızlandırmak ve birbirlerinin yaşamları hakkında daha mükemmel bilgi sahibi olmak için bilgi paylaşımını ve fikirlerin serbest akışını teşvik eder. UNESCO'nun programları, 2015 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen 2030 gündeminde tanımlanan sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunmaktadır (UNESCO, 2023b).

UNESCO Dünya Mirası Listesi'nin temel amacı, dünya genelinde 'üstün evrensel değere' sahip olduğu düşünülen kültürel ve doğal mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılmasıdır (Eraslan, 2020).

UNESCO kelimesi İngilizce United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization kelimelerinin baş harflerinin alınmasıyla oluşturulmuştur. Dilimize "Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü" olarak çevrilmiştir. Bu Örgütün Yasası Kasım 1945'te Londra'da 44 ülkenin temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda kabul edilmiştir. Türkiye bu yasayı imzalayan ilk yirmi devlet arasında onuncu sırada yer almıştır. UNESCO Sözleşmesi Türkiye'de 20 Mayıs 1946 tarih ve 4895 sayılı Kanunla onaylanmıştır (Altun ve Ata, 2013).

UNESCO, Birleşmiş Milletler eğitim, bilim ve kültür örgütüdür ve eğitim, bilim ve kültür alanlarında uluslararası iş birliği yoluyla barışı inşa etmeyi amaçlamaktadır. UNESCO'nun Anayasası 1945 yılında Londra'da kabul edilmiş ve 1946 yılında yürürlüğe girmiştir. Otuz yıldan kısa bir süre içinde yaşanan iki Dünya Savaşı'nın ardından UNESCO net bir vizyondan doğmuştur: Kalıcı barışı sağlamak için

Devletlerarasında ekonomik ve siyasi anlaşmalar yeterli değildir. UNESCO'nun temel görevi kültürler arasında karşılıklı anlayış ve diyalog yoluyla insanları bir araya getirmek ve insanlığın entelektüel ve ahlaki dayanışmasını güçlendirmektir. UNESCO yıllar boyunca bunu başarmak için birkaç öncü programlar başlatmıştır. UNESCO her ulustan filozofları, sanatçıları, entelektüelleri seferber etmiştir. En başından itibaren ırkçı teorileri ortadan kaldırarak dünyayı değiştiren yenilikçi projeler geliştirmiştir (UNESCO, 2023c).

2.3.1 Kültürel Varlıkların Korunmasına İlişkin UNESCO Faaliyetleri

UNESCO'nun kültürel varlıkların korunmasına ilişkin birçok faaliyetleri bulunmaktadır. Bu faaliyetlerin en önemli kısmını sözleşmeler oluşturmaktadır. Örnek olarak bu sözleşmeleri getirebiliriz:

Evrensel Telif Hakkı Sözleşmesi (1952): Evrensel Telif Hakkı Sözleşmesi, (1952), UNESCO himayesinde toplanan ve uluslararası bir konferans tarafından Cenevre'de kabul edilen sözleşmedir. Sözleşme 1955 yılında yürürlüğe girmiştir (Britannica, 1998):

İnsan ve Biyosfer Programı (1971): UNESCO'nun İnsan ve Biyosfer Programı 1971 yılında insanlar ve doğa arasında sürdürülebilir bir bağlantıyı teşvik etmek amacıyla oluşturulmuştur. Geliştikçe, orijinal fikir, sürdürülebilir kalkınma için doğa temelli çözümleri artıran yaşayan laboratuvarlar olan 'biyosfer rezervlerinin' belirlenmesinde somutlaşmıştır. Dahası, bu muhteşem ağ boyunca, toplulukların tüm üyelerini temsil eden küresel bir hareket oluşturarak Programa canlılık ve kalıcı yenilik aşılanmıştır. 2021 yılında Dünya Biyosfer Rezervleri Ağı, çeşitliliğinde birleşerek, programı dünyanın her bir ekosisteminde daha uyumlu bir yaşam arayışına dönüştürenlere bir saygı duruşunda bulunulmuştur (UNESCO, 2023ç).

Dünya Mirası Sözleşmesi (1972): Ekonomik ve çevresel baskılar, 1972 yılında UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) tarafından Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'nin (daha çok Dünya Mirası Sözleşmesi olarak bilinir) kabul edilmesine yol açmıştır. Bu sözleşme, Taraf Devletler olarak adlandırılan 189 ülkenin (Temmuz 2012 itibarıyla) neredeyse evrensel onayıyla

miras alanlarının korunması ve yönetimi için amiral gemisi haline gelmiştir (Labadi, 2014).

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) 17 Ekim-21 Kasım 1972 tarihleri arasında Paris'te gerçekleştirilen 16. Genel Konferansı'nın 17. Oturumunda, insanlığın ortak mirası olarak kabul edilen evrensel değerlere sahip kültürel ve doğal sit alanlarının tanıtılması, söz konusu evrensel mirasın korunması için toplumda bilinç oluşturulması ve çeşitli nedenlerle bozulan ve yok olan kültürel ve doğal değerlerin yaşatılması için gerekli işbirliğinin sağlanması amacıyla sorunun uluslararası bir sözleşme konusu yapılması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda sorunun uluslararası bir sözleşme konusu yapılması önerilmiş ve 16 Kasım 1972 tarihinde "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme" kabul edilerek, tüm dünya uluslarının sahip olduğu kültürel ve doğal varlıkların uluslararası bir platformda korunması ve gelecek nesillere aktarılması için tarihi bir adım atılmıştır. Bu sözleşme ile insanlık tarihi boyunca farklı kültür ve medeniyetler tarafından yaratılan ve bu ortak geçmişin farklı evrelerine, aşamalarına, zenginliğine ve çeşitliliğine ışık tutan varlıklar, "birinin kaybı tüm insanlığın hafızasının kaybıdır" anlayışıyla koruma altına alınmıştır. Sözleşmeye göre, korunması bulundukları ülke tarafından garanti altına alınmış "üstün evrensel değere" sahip tüm kültürel ve doğal varlıklar "Dünya Mirası" olarak tanımlanmakta ve bu varlıkların listesi Dünya Mirası Listesi olarak adlandırılmaktadır (İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı, 2023).

Somit Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (2003): 2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin temel amacı yerli halklar ile somut olmayan kültürel miras arasında olumlu bir bağlantı kurmak ve somut olmayan kültürel miras varlıklarının küreselleşme ve sosyal dönüşüm süreçlerinde yok olmasının önlenmesidir (Liljeblad, 2020).

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Dünya çapında insanlık için olağanüstü değere sahip olduğu düşünülen kültürel ve doğal mirasın tespit edilmesini, korunmasını ve muhafaza edilmesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. UNESCO tarafından 1972 yılında kabul edilen Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması

Sözleşmesi (2003) uluslararası anlaşmalar ile somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunmasına destek sağlamaktadır. Dünya Mirası listesinde 845'i kültürel, 209'u doğal, 38'i karma miras olmak üzere, 54'ü tehlike altında ve 37'si sınır aşan olmak üzere 1092 varlık bulunmaktadır. UNESCO'nun Dünya Mirası misyonu aşağıdaki maddelerde sıralanmaktadır (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, 2023b):

Ülkeleri Dünya Mirası Sözleşmesini imzalamaya ve doğal ve kültürel miraslarının korunmasını sağlamaya teşvik etmek;

Sözleşmeye taraf devletleri, dünya mirası listesine dâhil edilmek üzere kendi ulusal topraklarındaki alanları aday göstermeye teşvik etmek;

Taraf devletleri yönetim planları oluşturmaya ve Dünya Mirası alanlarının korunma durumuna ilişkin raporlama sistemleri kurmaya teşvik etmek;

Teknik yardım ve profesyonel eğitim sağlayarak taraf devletlerin Dünya Mirası varlıklarını korumalarına yardımcı olmak;

Acil tehlike altındaki Dünya Mirası alanları için acil yardım sağlamak;

Taraf devletlerin Dünya Mirasının korunmasına yönelik kamu bilinci oluşturma faaliyetlerini desteklemek;

Yerel halkın kendi kültürel ve doğal miraslarının korunmasına katılımını teşvik etmek;

Dünyanın kültürel ve doğal mirasının korunmasında uluslararası iş birliğini teşvik etmek.

Her iki yılda bir UNESCO'nun görev alanıyla ilgili konulardan sorumlu bakanlar, örgütün en üst organı olan Genel Konferans'ta bir araya gelerek örgütün programı ve bütçesi de dâhil olmak üzere politika konularını görüşürler. İlki 20 Kasım-10 Aralık 1946 tarihleri arasında Paris'teki Avenue Kleber'de düzenlenen bu konferanstan bu yana, dördü olağanüstü oturum olmak üzere, farklı ülkelerde birçok konferans düzenlenmiştir (Omolewa, 2007).

UNESCO'nun 1945 yılında kurulmasıyla birlikte, kültürel mirasın korunması ve kullanılması, kapasite geliştirme ve kültürel varlıkların korunmasına yönelik doğrudan uluslararası müdahaleler için bazı küresel standartlar geliştirilmiştir. UNESCO'nun liderliğinde, anlaşmalar, tüzükler, ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) ve ICOMOS (International Council on Mounments and Sites) gibi uluslararası kültürel miras örgütlerinin kurulması da dâhil olmak üzere birçok şey başarılmıştır (Cameron, 2015).

2.3.2 UNESCO Kültürel Varlıkların Seçim Kriterleri

Dünya Mirası alanı, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Dünya Mirası Listesi'nde yer alan çeşitli alan veya nesnelerden herhangi biri. Bu alanlar, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına dair Sözleşme çerçevesinde “üstün evrensel değere” sahip olarak tanımlanmıştır. Bu belge UNESCO tarafından 1972 yılında onaylanmış ve 20 ülke tarafından onaylandıktan sonra 1975 yılında resmi olarak uygulamaya girmiştir. Sözleşme, dünya çapında kültürel değerlerin ve doğal varlıkların korunması ve yaşatılması için uluslararası iş birliğine ilişkin bir çerçeve sunmaktadır (Britannica, 2024).

Dünya Mirası Listesine dâhil edilebilmek için, alanların üstün evrensel değere sahip olması ve on seçim kriterinden en az birini karşılaması gerekmektedir. Bu kriterler, sözleşme metninin yanı sıra Dünya Mirası konusundaki ana çalışma aracı olan Dünya Mirası Sözleşmesinin Uygulanmasına Yönelik Operasyonel Kılavuzda açıklanmaktadır. Kriterler, Dünya Mirası kavramının geçirdiği evrimi yansıtacak şekilde Komite tarafından düzenli olarak gözden geçirilmektedir. 2004 yılı sonuna kadar Dünya Mirası alanları altı kültürel ve dört doğal kriter temelinde seçilmekteydi. Dünya Mirası Sözleşmesinin Uygulanması için revize edilmiş Operasyonel Kılavuz İlkelerin kabul edilmesiyle birlikte, on kriterden oluşan tek bir set mevcuttur. Bu kriterleri şunlardır (UNESCO, 2023d);

1. İnsan yaratıcı dehasının bir başyapıtını temsil etmek;

2. Mimari veya teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlaması veya peyzaj tasarımındaki gelişmeler üzerine, belirli bir zaman aralığında veya dünyanın kültürel bir alanında insani değerlerin önemli bir değişimini sergilemek;
3. Kültürel bir geleneğe veya yaşayan ya da yok olmuş bir medeniyete eşsiz veya en azından istisnai bir tanıklık etmek;
4. İnsanlık tarihinin önemli bir aşamasını (aşamalarını) gösteren bir bina, mimari veya teknolojik topluluk veya peyzaj türünün olağanüstü bir örneği olmak;
5. Bir kültürü (veya kültürleri) temsil eden geleneksel bir insan yerleşimi, arazi kullanımı veya deniz kullanımının veya özellikle geri dönüşü olmayan bir değişimin etkisi altında savunmasız hale geldiğinde çevre ile insan etkileşiminin olağanüstü bir örneği olmak;
6. Olaylarla veya yaşayan geleneklerle, fikirlerle veya inançlarla, olağanüstü evrensel öneme sahip sanatsal ve edebi eserlerle doğrudan veya somut bir şekilde ilişkili olması. (Komite, bu kriterin tercihen diğer kriterlerle birlikte kullanılması gerektiğini düşünmektedir);
7. Üstün doğal fenomenler veya istisnai doğal güzellik ve estetik öneme sahip alanlar içermesi;
8. Yaşamın kaydı, yeryüzü şekillerinin gelişiminde devam eden önemli jeolojik süreçler veya önemli jeomorfik veya fizyografik özellikler de dahil olmak üzere dünya tarihinin önemli aşamalarını temsil eden seçkin örneklerdir;
9. Karasal, tatlı su, kıyı ve deniz ekosistemleri ile bitki ve hayvan topluluklarının evrimi ve gelişiminde devam eden önemli ekolojik ve biyolojik süreçleri temsil eden seçkin örnekler olmaları;
10. Bilim veya koruma açısından olağanüstü evrensel değere sahip tehdit altındaki türleri içerenler de dâhil olmak üzere, biyolojik çeşitliliğin yerinde korunması için en önemli ve önemli doğal yaşam alanlarını içermek

2.4 Türk Dünyası

“Türk” adının anlamı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu çalışmalara göre “Türk” kelimesi “güç, kuvvet, kudretli, güçlü, cesur, türemiş (kanun ve nizam sahibi) ve türeyen, çoğalan” anlamlarına gelmektedir. Tarihte “Türk” olarak adlandırılan ilk devlet “Gök-Türk Devleti”dir. Coğrafi bir ad olarak “Türkiye” kavramı tarihte ilk kez Bizans kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır. VI. yüzyılda “Türkistan” Orta Asya’yı ifade etmek için kullanılmıştır. IX. ve X. yüzyıllarda Volga’dan Orta Avrupa’ya kadar olan bölge “Türkistan” olarak adlandırılmıştır (Doğu Türkistan = Hazar ülkesi; Batı Türkistan = Macar ülkesi); XIII. yüzyılda Mısır ve Suriye’de de “Türkistan” olarak adlandırılmıştır. Anadolu, XII. yüzyıldan itibaren “Türkiye” olarak tanınmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023).

Başlangıçta Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi (Türk Konseyi) olarak bilinen Türk Devletleri Teşkilatı, 2009 yılında hükümetler arası bir örgüt olarak kurulmuştur. Temel amacı Türk Devletleri arasında kapsamlı iş birliğini teşvik etmektir. Kurucu üye devletler olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye’ye daha sonra Ekim 2019’da Bakü’de düzenlenen 7. Zirve sırasında Özbekistan da tam üye olarak katılmıştır. Macaristan, Eylül 2018’de Kırgız Cumhuriyeti’nin Cholpon-Ata kentinde düzenlenen 6. Zirve’de gözlemci statüsü kazanmıştır. Kasım 2021’de düzenlenen 8. Zirve’de Türkmenistan, Kasım 2022’de ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Örgüte Gözlemci Üye olarak katılmıştır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2023).

Günümüzde Türk dilleri Asya ve Doğu Avrupa’nın büyük kısmında konuşulmaktadır ve bu bölge bazı Rus akademisyenler tarafından uygun bir şekilde Avrasya olarak adlandırılmaktadır. Türkçe konuşan gruplar burada genel olarak ormanlık, kurak ve çöl benzeri bölgelere nüfuz etmişlerdir. Dolayısıyla, Türklerin yaşadığı ana bölge, Asya’nın Altay dillerini konuşan halkların yaşadığı bölgelerdir. Genellikle bu bölgeler, Türklerin ve genel olarak Altaylıların tarihin ilk zamanlarından beri uyguladıkları yaşam biçimi ve üretim için uygun bölgelerdir. Ayrıca bu bölgenin coğrafi durumu Türklerin göçebe hayat tarzının gelişmesinde en önemli faktör sayılabilir (Menges, 1995).

2.4.1 Azerbaycan

Eski Azerbaycan Orta Asya’da yer alır ve güneydoğu Kafkasya’dan Urmiye Gölü’nün güney ve güneydoğusundaki dağlık bölgeye kadar olan alanı kapsar. Yüzölçümü 200 bin km²’yi aşmaktadır. Azerbaycan’ın tamamı kuzey yarımkürede, İspanya, Yunanistan, Türkiye, Çin ve Kore ile yaklaşık aynı enlemde yer almaktadır. Avrupa’dan Orta ve Doğu Asya’ya giden stratejik öneme sahip yollar Azerbaycan’dan geçmektedir. Cumhuriyetin toprakları kuzeyden güneye 400 km, batıdan doğuya 500 km uzanır ve 38’25’’-41’55’’ Kuzey enlemleri ile 50’-50’51’’ Doğu boylamları arasında yer alır. Avrupa ve Asya’nın birleştiği noktada yer alan Cumhuriyet, eşsiz bir jeopolitik ve coğrafi konuma sahiptir ve ekonomik ve kültürel ilişkiler için stratejik önemini kaybetmemiştir (Azerbaijan, 2023).

Gürcistan’ın 26 Mayıs 1918’de Transkafkasya Federasyonu’ndan bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, Transkafkasya Seymi’nin Müslüman fraksiyonu ertesi gün Tiflis’te kendisini Azerbaycan Geçici Ulusal Konseyi ilan etti. Başkanlığına M.A. Resulzade’nin seçildiği bu Konsey, 28 Mayıs 1918’de bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan etti (Kaniyev, 2019).

Tarihsel giriş 28 Mayıs 1918’de Tiflis şehrinde Transkafkasya Müslümanlarının geçici Milli Konseyi bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ni (ADC) ilan etti. Cumhuriyet, Sovyetleşmeden önce iki yıl sürdü. Bu süre zarfında Musavat (Azerice “eşitlik”) partisi çoğunluğu, devlet kurumlarını kontrol eden Müslüman Türk milliyetçileri, komşu ülkelerle siyasi, kültürel ve diğer ilişkiler kurmak için ilk girişimlerini yaptılar (Abbasov, 2012).

2.4.2 Kazakistan

Kazakistan Cumhuriyeti, Avrasya kıtasının orta kesiminde, Atlantik ve Pasifik okyanuslarına eşit mesafede yer almaktadır. Ülkenin yüzölçümü 2724,9 bin km²’dir. Bu da ülkenin dünyanın en büyük 9. ülkesi olduğunu göstermektedir. Topograflara göre, Fransa, İspanya, İsveç, Finlandiya, Almanya, İtalya ve İngiltere gibi yedi büyük Avrupa ülkesi aynı anda Kazakistan bozkırlarında barınabilir. Kazakistan, Rusya, Çin

ve Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi diğer Orta Asya ülkeleri ile komşudur ve sınırının önemli bir kısmı Hazar Denizi'nden geçmektedir (VisitKazakhstan, 2023).

Kazakistan, 16 Aralık 1991'de, deklarasyondan beş gün önce, bağımsızlığını ilan eden son cumhuriyet olmuştur. Cumhuriyet, diğer dört Orta Asya ülkesiyle aynı genel siyasi modeli takip etmektedir. Moskova ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) tarafından 1991 yılına kadar kontrol edilen siyasi aygıttan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Kazakistan, 1990 yılında iktidarda olan hükümet yapılarının ve liderliğin çoğunu korumuştur. Nursultan Nazarbayev 1991 yılında cumhuriyetin başkanı seçilmiştir (Academic Accelerator, 2023).

2.4.3 Kırgızistan

Kırgızistan, Orta Asya'da, Çin ve Kazakistan arasında yer almaktadır. Karşılaştırmalı olarak, toplam 198.500 km² yüzölçümü ile Güney Dakota eyaletinden biraz daha küçüktür. Kırgızistan, kuzeyde Kazakistan, doğuda Çin, güneyde Tacikistan ve batıda Özbekistan ile sınır komşusudur. Ülkenin sınır uzunluğu toplam 3.878 km (2.410 mil) olup, başkenti Bişkek ülkenin kuzey orta kesiminde yer almaktadır (Encyclopedia, 2018).

Kırgızistan'ın Milli Günü olarak kutlanan Kırgız Cumhuriyeti Bağımsızlık Günü her yıl 31 Ağustos'ta kutlanmaktadır. Bu bayram, ülkenin 1991 yılında bu tarihte Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanmasını anmaktadır. Bu, genel nüfus için bir gün izinli olan ve birçok zorunlu olmayan devlet dairesinin, işletmenin ve okulun kapalı olduğu bir tatildir. Aynı zamanda askeri bir geçit töreni, yıllık bir kitlesel etkinlik ve çok çeşitli diğer etkinliklerle kutlanan bir olaydır. Kırgızistan'ın tüm vatandaşlarının bir araya gelerek sadece bağımsızlıklarını değil kültürlerini de kutladıkları bir gündür (Holidays Calendar, 2023).

2.4.4 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Kıbrıs 1974'ten sonra kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüştür. Şu anda adanın kuzeyinde Kıbrıslı Türkler, güneyinde ise Kıbrıslı Rumlar yaşamaktadır. Her iki bölgenin de başkenti olan Lefkoşa'yı birbirinden ayıran ve "Yeşil Hat" olarak bilinen

bir sınır iki devleti birbirinden ayırmaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti yaklaşık 160 km uzunluğunda olup en geniş bölgesi 65 km'dir. Toplam yüzölçümü 3,550 km'dir (1,357 mil kare) ve bu tüm adanın yaklaşık %36'sıdır. Kuzey Kıbrıs yönetim olarak beş vilayete ayrılmıştır. (Lefkoşa, Gazimağusa, Girne, Güzelyurt ve İskele.) Altı ana yerleşim yeri vardır: Lefkoşa, Gazimağusa, Girne, Güzelyurt, Lefke ve İskele. Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin başkentidir (On Beş Kasım Kıbrıs Üniversitesi, 2023).

Kıbrıs Türk halkı 1964 yılında 27 Aralık 1967 tarihine kadar görev yapan bir Genel Komite oluşturmuştur. Ardından Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi (21 Aralık 1971'de Kıbrıs Türk Yönetimi adını almıştır) ve ardından Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi kurulmuştur. Kıbrıs Türk halkının yargı, yürütme ve yasama yetkileri 1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti'ne evrilmeye devam etmiş ve nihayetinde eşit egemenlik haklarını ve kendi kaderini tayin hakkını kullanarak 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile sonuçlanmıştır. Bugün KKTC, etkin bir şekilde işleyen bir devlet mekanizmasına, demokratik yollarla seçilmiş bir hükümete ve yasama organına, bağımsız bir yargıya ve diğer tüm devlet kurumlarına sahiptir (Turkish Republic of Northern Cyprus Ministry of Foreign Affairs, 2023).

2.4.5 Özbekistan

Eski Sovyetler Birliği'nin en kalabalık Orta Asya cumhuriyeti olan Özbekistan Cumhuriyeti, Dünyanın karayla çevrili olan ülkelerinden biridir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Özbekistan, bölgenin en müreffeh ülkesi olma potansiyeline sahiptir. Orta Asya'nın kalbinde yer alan Özbekistan'ın sınır komşuları arasında kuzey ve batıda Kazakistan, güneybatı ve güneyde Türkmenistan, güneydoğuda Afganistan, doğuda ise Tacikistan ve Kırgızistan bulunmaktadır. Özbekistan, Buhara, Kiva ve Samarkand'ın eski İpek Yolu merkezlerine ev sahipliği yapan tarihle doludur. Semerkant ise Orta Asya'nın "Taç Mahal"i olarak kabul edilen ünlü Registan'a ev sahipliği yapmaktadır. Özbekistan'ın kuzeybatısındaki Karakal-Pakistan eyaletine uzanan küçülen Aral Denizi, dünya tarihindeki en kötü ekolojik felaketlerden birini temsil etmektedir (Geography, 2023).

Modern Özbekistan 1900’lerde kurulmuş olsa bile kendisini bağımsız ve egemen bir ülke olarak ilan etmesi 1991 yılına tekabül etmektedir. Bunun nedeniyse Orta Asya’daki diğer ülkelerle birlikte Sovyetler Birliğinin sıkı kontrolü altında kalması olmuştur. Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla birlikte devlet 1991 yılının 1 Eylül tarihinde kendi bağımsızlığını ilan etti ve günümüzde de bu tarih Özbekistan’ın bağımsızlık günü olarak kutlanmaktadır (Uzbekistan, 2023).

2.4.6 Türkiye

Türkiye, Rusya’nın ardından Avrupa’nın en büyük topraklara sahip ülkesidir. Ege, Karadeniz ve Akdeniz arasında 783.562 km² bir alana yayılmıştır. Türkiye’nin Avrupa kısmı olan Trakya, Anadolu ve Asya’nın başladığı İstanbul Boğazı’nda sona erer. Anadolu, kuzeyde Pontus Dağları, güneyde Toros Dağları ile sınırlanan ve doğuda Kafkas Dağları arasında Ağrı Dağı’nın zirvesine (yaklaşık 17.000 fit yüksekliğinde) kadar uzanan yüksek bir platodur. Dağ sıraları kuzeydoğu ve güneyde dar kıyı ovalarına, merkezde ise inişli çıkışlı tepeler ve alçak dağlar arasında ağaçsız vadilere yol açar (Countryreports, 2023).

Bugün Türkiye’nin üzerinde bulunduğu ve “Anadolu” olarak adlandırılan topraklar, Paleolitik çağda Aioller, Dorslar, İyonlar, Traklar ve Persler gibi farklı kültürler tarafından işgal edilmiştir. Daha sonra Helenistik dönem III. Aleksandros’un yönetiminde Helenistik dönem başlamış, bunu Romalılar ve Bizanslıların egemenliği izlemiştir. 11. yüzyılda Selçuklu Türklerinin Bizans İmparatorluğu’na karşı kazandığı zafer, Anadolu’nun Türk nüfuzuna açılmasına ve yarımadanın kademeli olarak Türkleşmesine yol açmıştır. Selçuklu İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra kurulan Anadolu Selçukluları’nın egemenliği 1243 yılındaki Moğol istilasına kadar devam etmiştir. İstiladan sonra beyler tarafından yönetilen birçok küçük Türk beyliği ortaya çıkmıştır. Bu beyliklerden biri olan Osmanlılar, 13. yüzyılın sonlarına doğru diğer beylikleri fethederek Osmanlı İmparatorluğu’na dönüşmüştür. Osmanlı İmparatorluğu, Güneydoğu Avrupa’dan Batı Asya ve Kuzey Afrika’ya kadar uzanan topraklarıyla Avrasya ve Afrika’da büyük güç kazanmıştır. 17. yüzyıldan sonra gerilemeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’ni

kuran Mustafa Kemal Atatürk'ün işgalci güçlere karşı verdiği Kurtuluş Savaşı sonucunda İkinci Dünya Savaşı'nda yıkılmıştır (İstanbul Arel Üniversitesi, 2023).

Tarihte ilk kez ortaya çıktıklarında, bugün Rus Sibiryası diye bilinen coğrafyada, Türkler göçebe bir topluluktu. Batıya ilerleyerek İslam'ı din olarak seçtiler, sonra tekrar batıya ilerlediler ve dünyanın en büyük imparatorluğunu kurdular. Osmanlı Türk İmparatorluğu 16. yüzyılda zirveye çıktığında Fas kıyılarından İran sınırlarına, Polonya'nın güneyinden Yemen'in güneyine kadar yayılmıştı. Daha sonra iki yüzyıllık bir duraklama sürecine girdi. Bunu bir yüzyıl boyunca süren batılılaşma ve durgunluğu tersine döndürme denemeleri takip etti ve imparatorluk I. Dünya Savaşı'nın sonunda yıkıldı. İmparatorluğun ardından, Türkiye Cumhuriyeti ortaya çıkmıştır (Atıl, 2004).

2.4.7 Türkmenistan

Orta Asya'nın güneybatısında yer alan Türkmenistan, kuzeyde ve kuzeydoğuda Özbekistan ve Kazakistan, batıda Hazar Denizi ve güneyde İran ile komşudur. Türkmenistan 488.100 kilometrekarelik (188.456 mil kare) yüzölçümüyle Kaliforniya ya da Fransa'dan biraz daha büyüktür. Hazar Denizi'ne kıyısı olan Türkmenistan, Kazakistan'dan sonra Orta Asya'nın en büyük ikinci cumhuriyeti, en güneydeki eski Sovyet cumhuriyetlerinden biri ve dünyanın en seyrek nüfuslu ülkelerinden biridir. Eski Sovyetler Birliği'nin yüzde 2,2'sini kaplayan ülke, büyüklük açısından eski Sovyet cumhuriyetleri arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Doğusundaki dağlar hariç, Türkmenistan çoğunlukla düz ve kuraktır ve ovalar, çöl, inişli çıkışlı tepeler ve kuru bozkırlarla kaplıdır. Kara-Kum (Garagum, "Black Sand") Türkmenistan'ın yüzde 80'ini kaplar. Ülkenin batı ve orta alçak kısımları çoğunlukla ıssızdır. Ülkenin sınır bölgeleri hariç tamamını kaplayan bu bölgede çalılık "sauzal" çalılar, hilal şeklinde büyük kum tepeleri ve "takyr" olarak bilinen çatlak, pişmiş kil yüzeyler bulunmaktadır. Türkmenistan'ın doğu kesimi bir platodur. Hazar Denizi'nin doğusunda Özbekistan'ın Kara-Kum ve Kızıl-Kum ("Kızıl Kum") çölleri birleşir ve birlikte dünyanın en büyük dördüncü çölünü oluşturur (Facts and Details, 2023).

27 Eylül Türkmenistan’da Bağımsızlık Günü olarak kutlanmaktadır. 12 Aralık 1995 tarihinde Türkmenistan, 185 üye devletin oybirliği ile desteklediği BM Genel Kurulu kararıyla daimî tarafsız devlet olarak tanınmıştır. Türkmenistan şu anda 151 ülke ile diplomatik ilişki kurmuştur. Türkmenistan demokratik, hukuka dayalı, laik bir devlettir. Hükümet şekli Başkanlık cumhuriyetidir. Türkmen devletin siyasi yapısı, 18 Mayıs 1992 tarihinde kabul edilen (14 Eylül 2016 tarihinde revize edilen) Türkmenistan Anayasası’na uygun olarak oluşturulmuştur. Türkmenistan Anayasası, Devletin temel yasasıdır. Bu kanuna göre, Türkmenistan’ın devlet yapısı, bağımsız hareket eden ve birbirini dengeleyen yasama, yürütme ve yargı organlarına güçler ayrılığı ilkesine dayanmaktadır. Anayasal olarak belirlenmiş normlar ve hükümler doğrudan uygulanabilir. Anayasa ile çelişen kanunların ve diğer yasal işlemlerin yasal gücü yoktur (Mejlis of Turkmenistan, 2023).

2.5 TÜRKSÖY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı)

TÜRKSÖY, Türk Dünyası’nın UNESCO’ su olarak 1993 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Kültür Bakanları tarafından imzalanan bir kuruluş anlaşması ile oluşturulmuştur. Sonrasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu’na bağlı özerk cumhuriyetler; Tataristan, Başkurdistan, Altay, Saha, Tyva ve Hakasya ile Gagavuzya Özerk Bölgesi (Moldova) TÜRKSÖY’a gözlemci statüsüyle üye ülke olarak katılmışlardır. TÜRKSÖY, 25 yılı aşan bir süredir üye ülkelerin Devlet Başkanlarının gözetiminde, onların onay ve takdirleriyle faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Bu teşkilat, kurulduğundan bu yana Türk halkları arasındaki kardeşlik ve dayanışma ilişkilerini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü yeni nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak amacıyla çalışmalar yürütmektedir (TÜRKSÖY, 2024).

2.6 TDT (Türk Devletleri Teşkilatı)

Birleşmiş Milletler nezdinde kayıtlı hükümetlerarası bir organizasyondur. Sayın Kubanychbek Omuraliev, 11 Kasım 2022 tarihinde TDT Devlet Başkanları Konseyi tarafından imzalanan karar uyarınca Genel Sekreter olarak görevlendirilmiştir. TDT Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan arasında

ekonomi, eğitim, enerji, ulaştırma, turizm, medya, bilgi teknolojisi ve sağlık ile gençlik ve spor gibi çok çeşitli alanlarda geniş kapsamlı iş birliğini teşvik etmeyi amaçlayan devletler arası bir kuruluş olarak dünya çapında itibar kazanmıştır. Macaristan'ın 2018'de Gözlemci olarak eklenmesiyle TDT, Avrupa Birliği ile Türk Dili Konuşan lkeler arasındaki iş birliğini geliştirmek amacıyla kapsamını genişletmiş olup, Temsilcilik Ofisi önümüzdeki yıllar için kurumsal erveyi kolaylaştırma görevini üstlenmiştir (TURKKON, 2024).

3. TÜRK DÜNYASI UNESCO KÜLTÜR VARLIKLARININ ARAŞTIRILMASI

3.1 Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak muhtelif dokümanların toplanması, incelenmesi, sorgulanması ve analiz edilmesi şeklinde tanımlanabilecek bir bilimsel araştırma yöntemidir. Bu yöntem literatürde çoğunlukla diğer araştırma yöntemlerinin destekleyicisi olarak kullanılmakla birlikte, tek başına bir yöntem olarak da yürütülmektedir. Sosyal bilimlerde doküman analizinin bir araştırma yöntemi olarak uygulandığı çalışmaların sayısında artış gözlemlenmektedir (Sak vd., 2021).

3.2 Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı Türk Cumhuriyetlerinde mevcut olan ve UNESCO tarafından korunmaya alınmış kültürel varlıkların araştırılması ve bu alanda yapılmış araştırma literatürüne katkıda bulunmaktır. Ayrıca Türk kavramını belirlemede büyük etkiye sahip bu tür kültürel varlıkları araştırarak Türk halklarına sunulması, bunun sonucunda kendi kimliğinin bilincine vararak sahip olduğu değerleri koruması amaçlanmaktadır.

3.3 Araştırmanın Önemi

Kültür turizmi turizmin önemli dallarından birisidir ve her geçen gün gelişmektedir. Ayrıca bu turizm çeşidi kapsamına giren somut ve somut olmayan varlıklar zaman geçtikçe eğer yeteri kadar tanıtılmaz ve korunmaya alınmazsa yok olma tehlikesiyle karşı-karşıyadır. Diğer yandan bu konuda bütüncül bir araştırmanın olmaması konunun önemini artırmaktadır.

3.4 Araştırmanın Bulguları

Tabloda gösterilen verilere bakıldığında Türk Dünyası Ülkelerinin UNESCO'ya kayıtlı birçok kültürel varalığının olduğunu görmekteyiz ve Türkiye Türk cumhuriyetleri arasında UNESCO'ya kayıtlı kültürel varlıkların sayısına göre birincidir. Ayrıca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne ait UNESCO'ya kayıtlı varlık bulunmamasından dolayı bu çalışmada kültürel varlıklar açısından yer almamıştır. Bu tez çalışmasında ülkelerin sıralaması alfabe sıralamasına göre takip edilmiştir. Ortak olan kültürel varlıklar tekrara yol verilmemek nedeniyle bir ülkenin varlıkları sırasında kaydedilmiştir ve varlık hakkında verilmiş yazının sonunda da kültürel varlığın ortak olduğu ülkelerden söz edilmiştir

Müşterek somut kültürel varlıklar

Hirkan Ormanları- Azerbaycan ve İran

Batı Tien-Şan- Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan

İpek Yolları: Çang'an- Tianşan Koridoru Güzergâhlar Ağı- Kazakistan, Kırgızistan ve Çin

Turanın Soğuk Kış Çölleri- Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan

Zarafşan-Karakum Koridoru – Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan

Müşterek somut olmayan kültürel varlıklar

İftar Geleneği- Azerbaycan, Türkiye, Özbekistan ve İran

Tezhip Sanatı- Azerbaycan, Türkiye, Özbekistan, Tacikistan ve İran

Sedef Kakma Sanatı- Azerbaycan ve Türkiye

Balaban/mey Zanaatkârlığı ve İcra Sanatı- Azerbaycan ve Türkiye

İpekböcekçiliği ve Dokumacılık Sanatı- Azerbaycan, Türkiye, Özbekistan, Türkmenistan, İran, Afganistan ve Tacikistan

Nasreddim Hoca Anektotları Anlatım Geleneği- Azerbaycan, Türkiye, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan

Çay Kültürü- Azerbaycan ve Türkiye

Minyatür Sanatı- Azerbaycan, Türkiye, Özbekistan ve İran

Dede Korkut Destanı- Azerbaycan, Türkiye ve Kazakistan

Kamança Sanatı- Azerbaycan ve İran

Gözleme Yapma ve Paylaşma Kültürü: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka- Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan ve İran

Nevruz Bayramı- Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Hindistan, Irak, İran, Pakistan, Afganistan ve Tacikistan

Şahin Avcılığı- Kazakistan, Kırgızistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Avusturya, Belçika, Hırvatistan, Çekya, Fransa, Almanya, Macaristan, İrlanda, İtalya, Kore Cumhuriyeti, Moğolistan, Fas, Hollanda, Pakistan, Polonya, Portekiz, Katar, Suudi Arabistan, Slovakya, İspanya ve Suriye Arap Cumhuriyeti

Geleneksel Zekâ ve Strateji Oyunu: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala/Göçürme- Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan

Aitys Sanatı- Kazakistan ve Kırgızistan

Kırgız ve Kazak Yurtlarının Yapımında Geleneksel Bilgi ve Beceriler- Kırgızistan ve Kazakistan

Ebelik: Bilgi, Beceri ve Uygulamalar- Kırgızistan, Kolombiya, Kıbrıs, Almanya, Lüksemburg, Nijerya, Slovenya ve Togo

Şeşmakam Muziği- Özbekistan ve Tacikistan

Türkmen Tarzı Dikiş Sanatı- Türkmenistan ve İran

İlkbahar Kutlaması: Hidrellez- Türkiye ve Kuzey Makedonya

Tablo 3.1 Türk dünyası ülkelerinin UNESCO'ya kayıtlı somut ve somut olmayan kültürel varlıklarının sayıları

Ülkeler	Somut	Somut olmayan	Toplam
1. <i>Azerbaycan</i>	5	23	28
2. <i>Kazakistan</i>	6	13	19
3. <i>Kırgızistan</i>	3	15	18
4. <i>Özbekistan</i>	7	15	22
5. <i>Türkiye</i>	21	30	51
6. <i>Türkmenistan</i>	5	9	14

3.4.1 Türk Dünyası Ülkelerinin UNESCO'ya Kayıtlı Somut Kültürel Mirasları

Türk Cumhuriyetlerinin UNESCO kayıtlı somut kültürel varlıklarının bulgularda değinildiği gibi birkaçı ortaktır. Ayrıca somut varlıkların sayısının en çok bulunduğu ülke Türkiye'dir. Somut varlıkların mensup olduğu ülkeler alfabe sırasıyla sıralanmıştır.

Tablo 3.2 Türk dünyası ülkelerinin UNESCO'ya kayıtlı somut kültürel varlıklarının sayıları

Ülkeler	Somut Kültürel Varlıklar
1. <i>Azerbaycan</i>	5
2. <i>Kazakistan</i>	6
3. <i>Kırgızistan</i>	3
4. <i>Özbekistan</i>	7
5. <i>Türkiye</i>	21
6. <i>Türkmenistan</i>	5

3.4.1.1 Azerbaycan'ın UNESCO'daki somut kültürel varlıkları

Tablo 3.3 Azerbaycan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut varlıklar listesi

Somut Varlık Listesi	Alınma tarihi
1. <i>Şirvanşahlar Sarayı ve Kız Kulesi ile Surlarla çevrili Bakü Şehri</i>	2000
2. <i>Gobustan Kaya Sanatı Kültürel Peyzajı</i>	2007
3. <i>Han Sarayı'nın bulunduğu Şeki'nin Tarihi Merkezi</i>	2019
4. <i>Hirkan Ormanları</i>	2019
5. <i>Hinalık Halkının Kültürel Peyzajı ve Köç Yolu Yaylacılık Rotası</i>	2023

3.4.1.1.1 Şirvanşahlar sarayı

Antik kentin orta çağ mimarisinin başyapıtlarından biri, Şirvan valilerinin ikametgâhı olan ve tarihi ve mimari özelliklerini günümüze kadar koruyan Şirvanşahlar Saray Topluluğu'dur. Orta Çağ'da Şemahı karışıklıklar dönemindeyken Bakü nispeten sakin bir durumda gelişmiştir. Bakü'de XII (1138 -1139) yılında güçlü kale duvarlarının inşa edildiği bilinmektedir. Şemahı'yı sarsan depremde sonra başkent Bakü'ye nakledilmiş ve Şirvanşahlar Sarayı inşa edilmiştir. Saray topluluğu 9 binadan oluşmaktadır: Saray, Divankhane, Derviş Türbesi, Doğu Kapısı (Portal), Saray Camisi, Key-Kubad Camisi, Saray Mezarlığı, Hamam ve Ovdan. Kompleks, birbiri üzerinde 5,6 m yükselen binaların bulunduğu üç avludan oluşmaktadır. Saray engebeli bir arazide yer aldığından tek bir mimari plana sahip değildir. Ancak binalar birbirleriyle tezat oluşturmamaktadır. Üstelik iyi bir şekilde gruplanmışlar. Farklı noktalardan bakıldığında, Saray topluluğunun bütünleşik bir parçası oldukları açıkça görülebilir (Icherisheher, 2023a).

Saray kompleksinin inşasına Şirvanlı İbrahim'in 1411 yılında Bakü'yü ülkenin başkentine dönüştürmesinin hemen ardından başlanmıştır. İki katlı saray, üç dar dolambaçlı merdivenle birbirine bağlanan 50 farklı boyutu ve yapı ana hatlarıyla Şirvan-Absheron mimari tarzının tipik bir örneğidir. Kompleks uzun bir zaman diliminde inşa edilmiştir. Sarayın ana binası 1411 yılında inşa edilmeye başlanmış ve 1420'lerde tamamlanmıştır. Bu bina kompleksin en yüksek noktasında yer alan iki katlı bir yapıdır. Divanhane, sekiz yüzölçümlü bir salondan oluşan bir köşktür ve küçük bir avluda yer almaktadır. Divanhane 1450'li yıllarda inşa edilmiştir. Şah'ın camisi

1441’de, Seyid Yahya Bakuvi’nin türbesi ise 1450’lerde inşa edilmiştir. 16. yüzyılın sonlarında sadece doğu portalı inşa edilmiştir. Şirvanşahlar Sarayı 18. yüzyılda Ruslar tarafından kısmen tahrip edilmiş, ancak o tarihten itibaren kompleksi orijinal haline getirmek için yeniden inşa çalışmaları yürütülmüştür. Şirvanşahlar Sarayı’nın hazineleri İstanbul’daki Topkapı Sarayı’na nakledilmiştir (Everycastle, 2023).

Fotoğraf 3.1 Şirvanşahlar sarayı (UNESCO, 2024b)

3.4.1.1.2 Kız kulesi

Bakü Kız Kulesi, Hazar Denizi kıyısına doğru eğimli dev kayanın üzerine silindirik biçimde inşa edilmiştir. Deniz kenarından ona dikdörtgen bir destek (payanda) eklenmiştir. Kulenin kuzey kısmındaki yüksekliği 31 m, güney kısmındaki yüksekliği 28 m’dir. Birinci kattaki kulenin çapı 16,5 m’dir. Birinci kattaki duvarın kalınlığı (genişliği) 5 m’ye kadardır. Kulenin iç kısmı 8 kata ayrılmıştır. Her kat kesme taştan yapılmış kemerli tavanla örtülüdür. Taş tavanların ortasında yuvarlak delikler bulunmaktadır. Delikler dikeydir. Böylece 8 katlı tavanın ortasındaki yuvarlak deliklerden baktığınızda ilk katın zeminini görebilirsiniz. Kulenin tek girişi batı kısmındaki 2 m yüksekliğinde ve 1,10 m genişliğindeki kemerli kapıdır. Kulenin birinci katının yüksekliği 3 m, diğer katların ortalama yüksekliği ise 2,5 m’dir. Katlar arası iletişim, kulenin güney-doğu duvarının içine inşa edilmiş merdivenler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Birinci ve ikinci katlar arasındaki iletişimin sadece tavandaki yuvarlak delikten bir merdiven veya halat vasıtasıyla sağlanabilmesi ilginçtir.

Geçmişte kulenin kapısının da çok kademeli olduğu unutulmamalıdır (Icherisheher, 2023b).

Sanatçıların ilgisi daha çok ismin “Kız” kısmına odaklanırken, arkeologlar “Kule” kısmına yoğunlaşmışlardır. Azerice ‘de Kız Kulesi “Gyz Galasy” olarak bilinir. “Gala” kelimesi “kale” anlamına gelmektedir. Bazı bilim insanları Kız Kulesi’nin aktif değil pasif savunma amacıyla inşa edilen ve kent nüfusunun bir bölümünün, genellikle kadınların, acil durumlarda kendilerini gizlemelerine olanak tanıyan yapı türüne ait olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu nedenle “Kız Kulesi” adını almıştır. Kalın duvarlar, “kanalizasyon” (yani çömlek borular) ve üçüncü kattan erişilebilen bir kuyu sayesinde 200-250 kişinin kule içinde kendini güvene alabildiği ve kuşatmalara dayanabildiği tahmin edilmektedir. Zemin kat düşman tarafından işgal edilse bile, kalıcı bir merdiven olmadığı için birinci kata giriş engellenebilirdi. Ayrıca bilim insanları bu eski yapının yaşını kaligrafisine bakarak belirlemeye çalışırlar. Kız Kulesi’nin üzerinde Arapça olarak “Davud oğlu Mesud’un Kulesi” yazan bir kitabe bulunmaktadır. Paleografi uzmanlarına göre bu taş M.S. 12. yüzyıla tarihlenmektedir. Ancak önde gelen Arapça uzmanlarından A. Alaskarzade’ye göre kulenin kendisi çok daha eskilere dayanmaktadır (Valiyev, 1996).

Fotoğraf 3.2 Kız kulesi (Arama, 2024)

3.4.1.1.3 İçeri şehir

İçeri Şehir, Bakü’nün kalbi, Azerbaycan’ın tarih ve kültürünün mücevheri, günümüze kadar korunmuş şehir içinde bir şehirdir. Gözle görülemeyen aurası ve enerjisi binlerce

yıllık sırlarla doludur. İçeri Şehir'in 22 hektarlık alanı modern Bakü'nün sadece küçük bir parçasıdır. Her köşesinde tarih kokan bu bölge, Bakü'nün sembolü olan Kız Kulesi, Şirvanşah Sarayı ve korunmuş minaresiyle bin yıllık Muhammed Camii gibi antik çağın en değerli anıtlarından bazılarına sahiptir. Bu anıtlar küresel öneme sahiptir. Arkeolojik araştırmalara göre, İçeri Şehir'in tarihi iki bin yıl öncelerine dayanmaktadır. İcheri Sheher yüksekliği 8-10 m, genişliği 3,5 m olan kale duvarlarıyla çevrilidir. Kalenin birkaç ana kapısı vardır ve Şamahı Kapıları, Salyan Kapıları ve Çift Kapılar (Gosha Gala) bunların en esas olanlarıdır. Şehrin altında, onlarca kilometre uzunluğunda birkaç yeraltı geçit bulunmaktadır. Eski zamanlarda İcheri Sheher'de 28 hamam vardı ancak onlardan sadece Gasım Bey hamamı ve Ağa Mikayıl hamamı günümüze kadar ulaşmıştır. Orta Çağ'da inşa edilen bu hamamlar benzersiz ısıtma sistemlerine sahipti. Bu bilgilerin ışığında İçeri Şehir'in antik anıtların beşiği olduğunu söyleye biliriz (UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission, 2023a).

3.4.1.1.4 Gobustan kaya sanatı kültürel peyzajı

Gobustan Kaya Sanatı Kültürel Peyzajı, Orta Azerbaycan'ın yarı çölünden yükselen kayalık bir platonun üç alanını kapsamakta ve 40.000 yıllık kaya sanatına tanıklık eden 6.000'den fazla kaya gravüründen oluşan olağanüstü bir koleksiyona sahiptir. Alanda ayrıca, Üst Paleolitik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar, son Buzul Çağı'nı takip eden yağışlı dönemde bölge sakinleri tarafından yoğun bir insan kullanımını yansıtan yerleşim mağaraları, yerleşim yerleri ve mezar kalıntıları da bulunmaktadır. Yaklaşık 537 hektarlık bir alanı kaplayan alan, koruma altındaki daha büyük Gobustan Koruma Alanı'nın bir parçasıdır. Gobustan, kaya sanatı gravürlerinin kalitesi ve yoğunluğu, kaya sanatı resimleri koleksiyonunun tarih öncesi dönemlerdeki avcılık, fauna, flora ve yaşam tarzlarına ilişkin sunduğu önemli kanıtlar ve alanın yansıttığı tarih öncesi ve orta çağ arasındaki kültürel süreklilik açısından olağanüstü evrensel değere sahiptir. Kaya oymaları, bölgenin ikliminin ve bitki örtüsünün bugünkünden daha sıcak ve nemli olduğu bir dönemde avcılık ve balıkçılıkla bağlantılı faaliyetleri grafiksel olarak temsil etmeleri bakımından yok olmuş bir yaşam biçiminin istisnai bir kanıtıdır. En uzak ve bozulmamış manzaralar Cıngırdağ Dağı-Yazyıldıztepe tepesi ve Kışıkdaş Dağı'dır. Bu alanların özgünlüklerini koruyabilmeleri için tamamen korunmaları gerekmektedir (UNESCO, 2024c).

Gobustan topraklarında bulunan ve tarihi-sanatsal ve kültürel öneme sahip kaya resimlerinin korunması amacıyla, Beyukdaş, Kiçikdaş ve Cingirdağ dağlarının toprakları 1966 yılında Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu kararıyla Gobustan Devlet Tarihi-Sanatsal Koruma Alanı olarak ilan edilmiş ve 11 Haziran 2007 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in kararıyla Ulusal Rezerv olarak ilan edilmiştir. Gobustan rezervi 2003 yılından itibaren uluslararası projelere, özellikle de UNESCO ve Norveç Kültürel Miras Müdürlüğü'nün desteğiyle CARAD (Orta Asya Kaya Sanatı Veri tabanı) projesine katılmıştır. Gobustan koruma alanının dijital veri tabanı, kaya görüntülerinin kaydedildiği MapInfo programında oluşturuldu; petrogliflerin tanımı ve fiziksel durumu sunuldu. Söz konusu harita aynı zamanda Üst Paleolit'in sonundan Orta Çağ'a kadar Gobustan'ın arkeolojik peyzajını yeniden yapılandırmamıza olanak tanımaktadır. Haritaya baktığımızda en eski petrogliflerin Beyukdaş ve Kiçikdaş dağlarının üst teraslarında yoğunlaştığını açıkça görebiliriz. Neolitik ve Eneolitik anıtlar alt teraslarda yer almaktadır. Bronz, Demir ve Orta Çağ anıtları çoğunlukla dağın eteklerinde yoğunlaşmıştır (Farajova, 2011).

Fotoğraf 3.3 Gobustan (UNESCO, 2024c)

3.4.1.1.5 Şeki han sarayı

Şeki Azerbaycan'ın eski, tarihi, kültürel ve ilginç bölgelerinden birisidir. Şehir, Azerbaycan'ın kuzeybatısında yer almaktadır ve çevresinde Büyük Kafkas Dağları'nın en yüksek dağlık zirveleri Han Yaylaghi (1800 m.), Gizil Gaya (3000 m.) ve Bazar Duzu'dur (4430 m.) yer almaktadır. Bölge eko turizm ve kültür turizmi açısından zengin varlıklara sahiptir ve bundan dolayı turistlerin ilgisini çekmektedir.

Şehir kendisine has olan mimari yapıyla inşa edilmiştir ve buna en güzel örnek ev çatılarının kırmızı tuğladan yapılmasıdır. Şeki şehrine yapılan gezi turlarına camiler, hamamlar, ulusal müzeler, dini yerler ve şehrin diğer anıtları dâhil edilmiştir. Ayrıca Azerbaycan devleti bu bölgede yer alan 84 anıtı koruma altına almıştır. Düzenli olarak kutlanan uluslararası festivallerden biri olan ve 2012 yılında 30 Haziran'dan 4 Temmuz'a kadar devam eden üçüncü "İpek Yolu" festivali de Şeki şehrinde gerçekleşmiştir. Ayrıca aynı tarihte bölge sakinleri "Şeki Han'ın sarayının" 250. yıl dönümünü kutlamışlar. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı, 2012 yılında Şeki'yi Türk milletlerinin somut olmayan kültürel mirasının başkenti ilan etmiştir. Şeki, Bulgaristan şehri Gabrovo'nun, Gürcistan şehri Telavi'nin, Ukrayna şehri Zhmerynka'nın, Türkiye şehirleri Giresun, Lâpseki ve Konya'nın ve Beyaz Rusya şehri Slutskın kardeşi olarak biliniyor (İsmayilova, 2014).

Şeki'deki Şeki Han Sarayı, dünya çapında öneme sahip tarihi ve mimari bir anıttır. Şeki Han Sarayı, Azerbaycan'daki tarihi Şeki şehrinin bir parçasıdır. Şeki, Büyük Kafkas Dağları'nın eteklerinde yer almakta ve Gurjana Nehri tarafından ikiye bölünmektedir. Şehrin kuzeydoğusunda yer alan Han Sarayı binası, bir dizi tüccar eviyle birlikte 18. yüzyılın sonlarından 19. yüzyıla kadar ipekböceği yetiştiriciliği ve ipek kozası ticaretinden elde edilen zenginliği yansıtmaktadır. Saray aynı zamanda halk konut inşaatı geleneklerine de sahiptir ve 18. yüzyıl saray mimarisinin Kafkasya ve Müslüman Doğu'daki en iyi örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Yukarıda belirtilen özellikleri nedeniyle, 2019 yılında Saray ve tarihi Şeki kenti toprakları UNESCO Dünya Mirası listesine dâhil edilmiştir. Şeki Han Sarayı'nın içindeki mimari ve estetik unsurlar dikkat çekicidir. Otuz metre uzunluğunda iki katlı bir bina 300 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Saray altı oda, dört koridor ve iki aynalı balkondan oluşmaktadır. Şeki Han Sarayı'nı benzersiz kılan, 'Şebeke' adı verilen 5.000 ahşap ve cam detaylı pencere ve iç duvarlar boyunca uzanan göz alıcı duvar ve tavan resimleridir (Huseynli, 2023).

Fotoğraf 3.4 Şeki Han sarayı (UNESCO, 2024ç)

3.4.1.1.6 Hirkan ormanları

Hirkan Ormanları, Azerbaycan ve İran'da Hazar Denizi boyunca uzanan eşsiz bir ormanlık masif oluşturur. Bu geniş yapraklı ormanların geçmişi, bu Kuzey ılıman bölgenin çoğunu kapladıkları 25 ila 50 milyon yıl öncesine dayanmaktadır. Floristik biyolojik çeşitliliği, belgelenen 3.200'den fazla damarlı bitki türü ile dikkat çekicidir. Bugüne kadar geniş yapraklı ılıman ormanlara özgü 180 kuş türü ve 58 memeli türü kaydedilmiştir. Mülkün unsurları leopar, kurt ve boz ayı gibi üst düzey yırtıcılar da dâhil olmak üzere tam ekosistemler içermektedir ve orman yüksek derecede nadir ve endemik ağaç türlerine sahiptir. Burada görülen en yaşlı ağaçlar 300-400 yaşlarında olup, bazılarının yaşı 500'e kadar çıkabilmektedir Hirkan Ormanları, güneydoğu Azerbaycan'dan doğuya doğru İran'ın Golestan Eyaletine kadar uzanan eşsiz bir ormanlık arazidir. Hazar Denizi'nin güney ve güneybatı kıyıları boyunca yaklaşık bin kilometre boyunca uzanır ve İran Hirkan ormanlarının yaklaşık %7'sini kapsar. Ormanlık arazi İran'da üç eyalet (Gilan, Mazandaran ve Golestan) ve Azerbaycan'da iki İlçe (Lenkaran ve Astara) arasında paylaşılan 17 bileşen parçadan oluşmaktadır (UNESCO, 2023e).

3.4.1.1.7 Hinalğ'ın kültürel peyzajı ve “köç yolu” yaylacılık rotası

Yarı göçebelik yüzyıllardır Hinalık halkının kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuş, yaşam biçimlerini, barınmalarını, aile ve toplumsal ağlarını, yiyecek seçimlerini, ticari

ilişkilerini, inanç sistemlerini, bilgi birikimlerini ve geleneklerini şekillendirmiştir. Hinalık köyü sarp bir dağın zirvesinde yer almaktadır ve kendine özgü mimarisi bu zorlu araziye uyum sağlamaktadır. Yerel nehir taşları ve diğer malzemeler kullanılarak inşa edilen evler, yıl boyunca köyde kalan hayvanları barındıracak şekilde tasarlanmış. Yaylalar için yerçekimiyle beslenen sulama sistemleri ve ekin yetiştirmek için dağ yamaçlarında yapay teraslar geliştirmişler. Hinalık halkı, Kafkasya bölgesindeki diğer dillerle tamamen anlaşılmasız olan kendi dilleri Hinalık ile ayrı bir etnik grup oluşturuyor ve bu da onu dilbilimciler ve tarihçiler için büyük bir ilgi konusu haline getiriyor. Kültürleri, dilleri ve inanç sistemleri fiziksel çevreleriyle derinden iç içe geçmiş, ayrıntılı bir mikro-toponimi sistemine yol açmış ve yerel bilgilerini zenginleştirmiştir. Hinalık geleneksel yüksek Kafkasya dağ yaşam tarzını koruyan nadir topluluklardan biridir. Hatta bazı kanıtlar, Hinalık'ın MÖ 3. yüzyıldan MS 8. yüzyıla kadar uzanan Kafkas Albanyası'nın 26 eski kabilesinden birinin kalıntı dili olduğunu göstermektedir. Hem Hinalık halkı hem de dili, Kafkasya'daki yüksek dağ yaşamının daha geniş tarihsel bağlamı ve bu eşsiz kültürün kökenleri hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır (UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission, 2023b).

Azerbaycan'ın "Hinalık Kültürel Peyzajı ve "Köç Yolu" ("Yaylacılık Yolu") 18 Eylül 2023 tarihinde Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da düzenlenen UNESCO Dünya Mirası Komitesinin 45. oturumunda alınan kararla UNESCO Dünya Mirası listesine eklenmiştir. Devlet Turizm Ajansı tarafından hazırlanan adaylığa göre Dünya Miras Alanı, Hinalık köyü de dâhil olmak üzere yerel halk tarafından kullanılan çevredeki otlakları (Guba ve Gusar) ve Orta Aran bölgesinin kışlama alanlarını (Abşeron ve Hacikabul) ve bunlar arasındaki 200 km'den fazla tarihi göç yolunu (Guba-Şamahı-Gobustan) kapsamaktadır (Ministry of Culture of the Republic of Azerbaijan, 2023).

3.4.1.2 Kazakistan’ın UNESCO’daki somut varlıkları

Tablo 3.4 Kazakistan’ın UNESCO’ya kayıtlı somut varlıklar listesi

Somut Varlık Listesi	Alınma Tarihi
1. <i>Hoca Ahmed Yasavi’nin Türbesi</i>	2003
2. <i>Tamgalı Arkeolojik Peyzajındaki Petroglifler</i>	2004
3. <i>Saryarka - Kuzey Kazakistan’ın Bozkırları ve Gölleri</i>	2008
4. <i>Batı Tien-Şan</i>	2016
5. <i>İpek Yolları: Chang’an-Tianshan Koridoru Güzergâhlar Ağı</i>	2023
6. <i>Turan’ın Soğuk Kış Çölleri</i>	2023

3.4.1.2.1 Hoca Ahmet Yasavi’nin türbesi

Türk tasavvuf geleneğinin başlangıç noktası “Pîr-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî”, Güney Kazakistan’ın Çimkent şehrine 7 km uzaklıkta, bugün Türkistan olarak tanınan Yesi şehrinde 1093 yılında doğmuş, 73 yıl hayat sürmüş ve 1166 yılında vefat etmiştir. Pîr-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî, Türkistan’da yetişen büyük velilerdendir. Adı “Ahmet bin İbrahim bin İlyas Yesevi” olup “Pir-i Sultan Hoca Ahmet”, “Kul Hacı Ahmet” olarak da bilinir. Doğum yeri olarak Yesi şehri de zikredilmekle birlikte, anne ve babasının mezarlarının Sayram’da olması, onun da Sayram’da doğduğuna işaret etmektedir. Babası Şeyh İbrahim, Hazreti Ali soyundan gelen bir kişidir. Annesi ise Şeyh İbrahim’in halifesi Musa Şeyh’in kızı Ayşe Hatun’dur. Anlatılara göre önce annesini sonra da babasını kaybeden yedi yaşındaki Ahmet, ablasının himayesinde büyür. Bu sırada Yesi’ye gelen “Arslan Baba” isimli bir mürşit onun eğitim ve terbiyesini üstlenir. Bir süre sonra “Arslan Baba” vefat edince Yesevî, dönemin önemli kültür ve ilim merkezlerinden biri olan Buhara’ya gitti. Burada “Hâce Yusuf-i Hemedani “ye intisap etti. Bunun akabinde adı “Ahmet”, lakabı ise “Yesevî” oldu. Yesi’li Ahmet / Ahmet Yesevî Künyesini doğduğu Sayram’dan değil, ilk eğitimini aldığı, şöhretini ve hizmetlerini kıtalar ötesine taşıyacak entelektüel yoğunluğu saf, temiz, genç bağrına yüklediği Yesi’den alacaktır (Akçora, 2021).

Kazakistan’ın güneyinde, Türkistan (Yasi) şehrinin kuzeydoğu kesiminde, 12. yüzyılın seçkin Sufi üstatlarından Hoca Ahmed Yasavi’nin Türbesi bulunmaktadır. Orta Asya hükümdarı Timur’un (Tamerlane) emriyle 1389 ile 1405 yılları arasında

inşa edilen yapı, 12. yüzyıldan kalma daha küçük bir türbenin yerini almıştır. Yapının inşaatı 1405 yılında Timur'un ölümüyle durdurulmuş ve hiçbir zaman tamamlanamamıştır. Mülkiyet (0,55 ha), eski bir kale ve orta çağ Yasi kasabasının arkeolojik alanı içinde duran türbe ile sınırlıdır; ikincisi mülk için tampon bölge (79,36 ha) olarak hizmet vermektedir. Dikdörtgen planlı ve 38,7 metre yüksekliğindeki türbe, Timurlu inşaatının en büyük ve en iyi korunmuş örneklerinden biridir. Timur'un kendisinin de türbenin inşasına katıldığı ve projede çalışmak üzere yetenekli İranlı ustaların istihdam edildiği bildirilmektedir. Yenilikçi mekânsal düzenlemeleri, tonozları, kubbeleri ve dekorasyonu, Timurlu döneminin özellikle Semerkant'taki diğer büyük yapıları için model teşkil eden prototiplerdi. Tamamlanmadan bırakılmış olması, o dönemdeki inşaat yöntemlerine dair belgelenmiş kanıtlar sunması ve eşsiz bir mimari imaja sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. İslam dini mimarisinin gelişimine katkıda bulunan Timurlu tasarımının seçkin bir örneği olarak kabul edilen türbe, pişmiş tuğladan inşa edilmiştir ve çeşitli işlevleri barındıran otuz beş oda içermektedir. Türbe ve cami işlevlerine sahip, hanaga tipinde çok işlevli bir yapıdır. Ana Salon'un (Kazandyk) üzerinde Orta Asya'nın en büyüğü olan konik-küresel bir kubbe yer almaktadır. Diğer önemli özellikler arasında camideki orijinal duvar resimlerinin parçaları, kubbelerin iç kısımlarındaki kaymaktaş sarkıtlar (mukarnas), dış ve iç duvarlarda epigrafiik süslemeli geometrik desenler içeren sırlı çiniler, duvarlardaki ince Kufi ve Suls yazıtları ve kubbelerin tamburlarında Kuran'dan metinler bulunmaktadır. Ana giriş ve iç mekânın bazı bölümleri tamamlanmadan bırakılmış olup, dönemin inşaat yöntemlerine dair istisnai kanıtlar sunmaktadır. Eski kentin mülkleri, mezarları ve kalıntıları Orta Asya tarihine önemli bir tanıklık sunmaktadır. Türbe, Sufi tarikatlarının yardımıyla İslam'ın bu bölgede yayılması ve Timur'un siyasi ideolojisi ile yakından ilişkilidir (UNESCO, 2023f).

Fotoğraf 3.5 Hoca Ahmet Yesevi Türbesi (Hayder Hoca Ahmet Yesevi Derneği, 2024)

3.4.1.2.2 Tamgalı arkeolojik peyzajındaki petroglifler

Kazakistan Cumhuriyeti'nin başvurusu üzerine 2004 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınan Tamgalı, sayıları 5000'i aşan petroglifleriyle dikkatleri kendisine çekmektedir. Tamgalı'daki petrogliflerin, günlük sıcaklık farklarının yüksek olduğu sert karasal iklim ve tektonik hareketler sonucunda ciddi bir tahribat tehdidi altında olduğu düşünülüyor. Geçen yıllarda fotoğraflanan petrogliflerin bazıları tamamen ya da kısmen tahrip olduğu belgelenmiştir. Bu yüzden 2001 yılından bu yana UNESCO ve Kazakistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı kapsamlı şekilde koruma çalışmaları yürütmektedirler (Kutlu, 2020).

Kazakistan'ın güneydoğusundaki Tienşan Dağlarının batı ucuna doğru, Çu-li dağ mahmuzu Tamgalı Boğazı etrafında bir kanyon oluşturur. Bol miktarda kaynak, zengin bitki örtüsü ve barınak, bölgeyi güneyde Kazakistan'ın Kırgızistan sınırını çevreleyen kurak dağlardan ve kuzeyde orta Kazakistan'ın düz kuru ovalarından ayırmaktadır. Parlak siyah taşların ritmik bir şekilde basamaklar halinde yükseldiği geçit ve çevresindeki kayalık manzara, Bronz Çağı'ndan bu yana pastoral toplulukların ilgisini çekmiş ve güçlü sembolik çağrışımlarla dolu hale gelmiştir. Tamgalı Arkeolojik Peyzajı, Bronz Çağı'ndan 20. yüzyılın başlarına kadar pastoral halkların hayvancılık, sosyal organizasyon ve ritüellerine tanıklık eden yaklaşık 5.000 petroglif, ilişkili yerleşim yerleri ve mezarlık alanlarından oluşan dikkate değer bir yoğunluğa sahiptir. Erken dönem petrogliflerinin büyüklüğü, benzersiz görüntüleri ve ikonografilerinin kalitesi, onları Orta Asya'daki kaya sanatı zenginliğinden

ayırmaktadır. Mülk, 900 hektarlık kabaca dairesel bir alanı kapsamakta ve Tamgalı Dağı'nın 982 metrelik zirvesini içermektedir. Tamgalı Nehri merkezden geçerek kuzeydeki ovaya dökülmektedir. Araziyi çevreleyen 2900 hektarlık geniş bir tampon bölge vardır ve arazinin kuzeybatı ve güneydoğusunda petrogliflerin uç kısımları ile başka mezar höyükleri ve antik yerleşimler yer almaktadır (UNESCO, 2024d).

3.4.1.2.3 Saryarka- Kuzey Kazakistan'ın nozkırları ve gölleri

Saryarka- Kuzey Kazakistan bozkırları ve gölleri olarak iki koruma alanından oluşmaktadır: Naurzum Devlet Doğa Koruma Alanı ve Korgalzhyn Devlet Doğa Koruma Alanı olmak üzere toplam 450.344 ha alanı kapsamaktadır. Aralarında son derece nadir görülen Sibiry beyaz turnası, Dalmaçya pelikanı, Pallas balık kartalı gibi küresel ölçekte yok olma tehlikesi altında olan türler ve göçmen su kuşları için olağanüstü öneme sahip sulak alandır. Bu sulak alanlar, Afrika, Avrupa ve Güney Asya'dan Batı ve Doğu Sibiry'daki üreme yerlerine giden kuşların Orta Asya uçuş yolu üzerindeki kilit mola noktaları ve kavşak noktalarıdır. Kültürel mirasta yer alan 200.000 hektarlık Orta Asya bozkır alanları, bölgenin bozkır florasındaki türlerin yarısından fazlası, bir dizi tehdit altındaki kuş türü ve eskiden bol miktarda bulunan ve kaçak avlanma nedeniyle büyük ölçüde azalmış olan kritik tehlike altındaki Saiga antilobu için değerli bir sığınak sağlamaktadır. Mülk, kuzeye Kuzey Kutbu'na ve güneye Aral-Irtysh havzasına akan nehirler arasındaki bir su havzasında yer alan iki grup tatlı ve tuzlu su gölünü içermektedir (UNESCO, 2024e).

Gerçekten de göçebe yaşam tarzının kendisi, Avrasya bozkırının tüm kuşağı boyunca erken göçebelerin iletişimsel faaliyetlerinin ana alanlarını önceden belirlemiştir. Yaşam tarzlarının kültürü ve ekonomisi, tüm klanların (kan bağı olan ve olmayan gruplar) genellikle birkaç bin kilometreyi aşan göçlerini, döngüselligi yani orijinal bölgelere kaçınılmaz geri dönüşü ve bol dağ vadilerindeki 'dikey göçebeliği' ve diğer birçok özelliği içeriyordu. Saka-İskit hayvan üslubu, bunun çözülmesi ve kıtanın geniş topraklarındaki çağdaş eserlerde bölgesel dağılımı, kıtalararası bağların ve aslında bu dönemdeki erken göçebelerin sembolik ve imgesel iletişim araçlarının açık bir kanıtıdır. Bu tarzın fenomeni ve coğrafi dağılımı, imgelerin ve iletişim mesajlarının şifresinin çözülmesi, açıkça Saryarka kayalarında kökenini bulmakta, sürekliliğini ve

Bronz Çağı'nın yerel kaya sanatının başlangıcını açıkça göstermektedir. Sarıyaka toprakları Arap hilafeti zamanına kadar, her zaman ilk Türk boylarının kontrolü altındaydı ve hatta çoğunlukla Batı Türk Kağanlığının 'devlet mirası' topraklarının bir parçasını oluşturuyordu (Novozhenov ve Bedelbayeva, 2018).

3.4.1.2.4 Batı Tien-Şan

Tien-Şan, Orta Asya'nın büyük dağ sistemi. Adı Çince "Göksel Dağlar" anlamına gelmektedir. Batı-güneybatıdan doğu-kuzeydoğuya yaklaşık 1.500 mil (2.500 km) uzanan bu dağ sistemi, esas olarak Çin ile Kırgızistan arasındaki sınırı çizmekte ve eski Türkistan topraklarını ikiye bölmektedir. Doğu ve batı uçlarında yer yer yaklaşık 300 mil (500 km) genişliğindedir, ancak merkezde yaklaşık 220 mil (350 km) genişliğe kadar daralır. Tien-Şan kuzeyde kuzeybatı Çin'in Junggar (Dzungarian) Havzası ve güney Kazakistan ovaları ile güneydoğuda Tarım (Talimu) Havzası ile sınırlanır. Güneybatıda Tacikistan'ın Hisor (Gissar) ve Alay sıradağları Tien-Şan'ın bir kısmına uzanarak Alay, Surkhandarya ve Hisor vadilerini güneydeki Pamirler ile birlikte sistemin sınırları haline getirir. Tien-Şan ayrıca kuzeybatıda doğu Kazakistan ovalarına kadar uzanan Shū-Ile Dağları ve Qarataū Sıradağları'nı da içerir. Bu sınırlar içinde Tien-Şan'ın toplam alanı yaklaşık 386.000 mil karedir (1.000.000 km kare). Tien-Şan'daki en yüksek zirveler, Çin, Kırgızistan ve Kazakistan arasındaki sınırlar boyunca uzanan sırtların bir düğüm oluşturduğu merkezi bir dağ kümesidir; bu zirveler Victory Peak (Kırgızca, Jengish Chokusu; Rusça, Pik Pobedy) ve 22.949 feet (6.995 metre) yüksekliğiyle Kazakistan'ın en yüksek noktası olan Han Tängiri Zirvesi'dir (Kırgızca, Kan-Too Chokusu) (Bruk vd., 2022).

Batı Tien-Şan kültürel mülkü 2016 senesinde UNESCO kültürel miras listesine eklenmiştir. Bu kültürel varlık üç ülke; Kazakistan, Kırgızistan ve Çin tarafından temsil edilmektedir.

3.4.1.2.5 İpek yolları: Çang'an-Tianşan koridoru güzergâhlar ağı

Kazakistan İpek Yolu ağını UNESCO'da temsil eden tek ülke değildir. Temsilci ülke olarak Çin ve Kırgızistan da buraya dâhildir. Kazakistan 2023 senesinde UNESCO kültürel miras listesinde İpek Yolunun bir diğer temsilcisi olarak kabul görmüştür.

İpek Yolu, Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan ve birçok medeniyetin gelişiminde kritik bir rol oynayan eski bir ticaret yolları ağıydı. "İpek Yolu" adı, bu güzergâhlar boyunca gerçekleştirilen kârlı ipek ticaretinden gelmektedir. MÖ 2. yüzyılda Çin'in Han Hanedanlığı döneminde kurulan İpek Yolu, 14. yüzyıla kadar gelişmiştir. Ancak, İpek Yolu sadece ipek için bir kanal değildi; malların, teknolojilerin, dinlerin, felsefelerin ve kültürlerin değiş tokuşunda etkili oldu. İpek Yolu aracılığıyla farklı kültürlerin bir araya gelmesi, küreselleşmenin erken bir biçimine benzetilmektedir ve kıtalar arası toplumların şekillenmesi üzerindeki etkileri ölçülemez. İpek Yolu'nun tarihi önemi ve kültürel zenginliği, güzergâhı boyunca çok sayıda yerin UNESCO Dünya Mirası Alanı olarak belirlenmesine yol açmıştır ve bunun en önde gelen örneklerinden biri Doğu Asyada yer alan Çangan-Tianşan Koridorudur (Sarah, 2023).

İpek Yolları Asya, Alt Kıta, Orta Asya, Batı Asya ve Yakın Doğu'nun eski toplumlarını birbirine bağlayan bir güzergâhlar ağıdır ve dünyanın birçok büyük medeniyetinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Kuş uçuşu yaklaşık 7.500 km'ye kadar uzansa da belirli rotalar boyunca 35.000 km'yi aşan dünyanın önde gelen uzun mesafeli iletişim ağlarından birini temsil etmektedirler. Bu yollardan bazıları binlerce yıldır kullanılıyor olsa da MÖ 2. yüzyıla gelindiğinde, doğu ile batı arasında yüksek değerli malların uzun mesafeli ticareti gibi, değişim hacmi de önemli ölçüde artmış ve bu hareketlerin siyasi, sosyal ve kültürel etkileri, bunlarla karşılaşan tüm toplumlar üzerinde geniş kapsamlı sonuçlar doğurmuştur. Rotalar temel olarak hammadde, gıda maddeleri ve lüks malların transferine hizmet etmiştir. Bazı bölgeler belirli malzemeler ya da mallar üzerinde tekele sahipti: özellikle Çin Orta Asya, Alt Kıta, Batı Asya ve Akdeniz dünyasına ipek tedarik etmiştir. Yüksek değere sahip ticaret mallarının çoğu çok uzak mesafelere yük hayvanları ve nehir gemileri aracılığıyla bir dizi farklı tüccar tarafından taşınmıştır. Tian-Şan koridoru, bu geniş kapsamlı İpek Yolları ağının bir bölümü ya da koridorudur. Yaklaşık 5.000 km'lik bir mesafeye yayılan bu koridor, Çin ve Roma İmparatorlukları arasında başta ipek olmak üzere yüksek değerli malların uzun mesafeli ticaretinin yaygınlaşmaya başladığı MÖ 2. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl arasında Orta Çin'deki Çang'an'ı Orta Asya'nın kalbine bağlamak üzere geliştirilen ve yaklaşık 8.700 km'ye kadar uzanan karmaşık bir ticaret yolları ağını kapsamaktadır. İpek Yolu ağı MS 6. ve 14. yüzyıllar arasında gelişti ve

16. yüzyıla kadar önemli bir ticaret yolu olarak kullanılmaya devam etti (UNESCO, 2024f).

3.4.1.2.6 Turan’ın soğuk kış çölleri

Dünya Miras Komitesi, Riyad’da (Suudi Arabistan) düzenlenen 45. oturumunda, adaylıkları Succow Vakfı tarafından desteklenen iki Dünya Doğal Miras Alanını Dünya Miras Listesine aldı. Turan’ın Soğuk Kış Çölleri’nin Dünya Miras Listesi’ne alınmasıyla, Orta Asya’nın alan bakımından en büyük ekosisteminin 3 milyon hektardan fazlası Dünya Miras Sözleşmesi’nin koruması altına alınmış oldu. Bu seri ulus ötesi alan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan topraklarındaki yedi koruma alanında yer alan 14 bileşeni içermektedir. Turan’ın Soğuk Kış Çölleri, kışın güçlü, uzun süreli donlar ve çok düşük yıllık yağışla birlikte aşırı sıcak yazlar ile farklı bir mevsimsel iklim ile karakterize edilir. Yeni kayıt altına alınan mülk, aşırı iklim koşulları altında karasal ekosistemlerin evriminin ve burada meydana gelen bitki ve hayvanların hayatta kalma ve adaptasyon stratejilerinin geliştirilmesinin olağanüstü bir örneğini temsil etmektedir. Bu farklı ekolojik ve biyolojik süreçler nedeniyle, alan, korunması küresel önem taşıyan çok özel ve çeşitli bir flora ve faunaya ev sahipliği yapmaktadır. Örneğin, çöller Asya Yaban Eşеği, Keçili Ceylan, Saiga veya Urial gibi küresel ölçekte tehdit altında olan toynaklı hayvanların yaşam alanıdır. Ayrıca bölgenin önemli bir CO2 yutağı olan ve dolayısıyla küresel iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir rol oynayan geniş saksaul ormanları da benzersizdir. Succow Vakfı Yönetim Kurulu başkan yardımcısı Hannes Knapp konuşmasında “Sıcak çöllerin aksine, soğuk kış çölleri daha önce Dünya Mirası Listesinde temsil edilmiyordu. Dolayısıyla bu adaylık aynı zamanda bir boşluğu da kapatmaktadır. Aynı zamanda, Taraf Devletler Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan’ın ortak adaylığı, UNESCO ruhuna uygun başarılı bir bölgesel iş birliğinin güzel bir örneğidir” diye ifadelerde bulundu (Succow Stiftung, 2023).

3.4.1.3 Kırgızistan’ın UNESCO’daki somut varlıkları

Tablo 3.5 Kırgızistan’ın UNESCO’ya kayıtlı somut varlıklar listesi

Somut Varlıklar	Alınma Tarihi
1. <i>Kutsal Süleyman Dağı</i>	2009
2. <i>İpek Yolları: Çang’an-Tienşan Koridoru Güzergâhlar Ağı</i>	2014
3. <i>Batı Tien-Şan</i>	2016

3.4.1.3.1 Kutsal Süleyman dağı

Kutsal Süleyman Dağı, Fergana Vadisi’nin çevresindeki manzaraya hâkimdir ve Oş şehrinin arka planını oluşturmaktadır. Orta çağda Oş, Orta Asya İpek Yolları sistemindeki önemli güzergâhların kavşağında yer alan verimli Fergana vadisinin en büyük şehirlerinden biriydi ve Süleyman dağı gezginler için bir yol gösteren işaretti. En az bir buçuk bin yıldır Süleyman dağı kutsal bir dağ olarak saygı görmektedir. Beş zirvesi ve yamaçları, hepsi de antik yollar ve daha sonraki camilerden oluşan bir ağ ile birbirine bağlanan petroglifli mağaralar ve antik kült yerlerinden oluşan geniş bir topluluk içerir. Dağ hem İslami hem de İslam öncesi inançları ve özellikle de at kültürünü yansıtan olağanüstü bir manevi mekândır. Süleyman dağı, Avesta Evreni ve Vedic geleneklerindeki ikonik imgelerle yakından örtüşmektedir. Şöyle ki, bir zirvesi diğer dördüne hükmeden, geniş bir nehir vadisinin sanal merkezinde duran ve peyzaj sistemindeki diğer dağlarla çevrili ve onlarla ilişkili tek bir dağdır (UNESCO, 2024g).

Süleyman Peygamber’in Oş’ta yaşadığına ve kabrinin burada bulunduğuna dair inançlar vardır. Ayrıca bu dağ hakkında anlatılan ve yazılan birçok hikâye ve efsane bu dağı mitolojik bir merkez haline getirmiştir. Türk halklarının “Süleyman-Tag”, İranlıların “Taht-ı-Süleyman” ve Kırgızların ise “Süleyman Too” olarak isimlendirilen bu kutsal dağ UNESCO’ya kayıtlı olan üç kutsal dağdan birisidir ve 2009 senesinde Kültürel Miras Listesine alınmıştır (Gülcan vd., 2014).

3.4.1.4 Özbekistan’ın UNESCO’daki somut varlıkları

Tablo 3.6 Özbekistan’ın UNESCO’ya kayıtlı somut varlıklar listesi

Somut Varlıklar Listesi	Alınma Tarihi
1. <i>İçhan Kala</i>	1990
2. <i>Buhara</i>	1993
3. <i>Şehr-i-Sebz</i>	2000
4. <i>Semerkant</i>	2001
5. <i>Batı Tien-Şan</i>	2016
6. <i>Turan’ın Soğuk Kış Çölleri</i>	2023
7. <i>Zarafşan-Karakum Koridoru</i>	2023

3.4.1.4.1 İçhan kala

Hiva şehiri Palvan Kanalı üzerinde Amu Derya’nın (antik Oxus Nehri) batısında yer alır ve güneyde Karakum Çölü ve kuzeydoğuda Kızılum Çölü ile sınırlanır. Burada 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar bir köle pazarı bulunmaktaydı. Şehir aynı zamanda 240 hektar tarihi merkezindeki İslam mimarisiyle de bilinmektedir. Arkeolojik kanıtlara göre, şehir MS 6. yüzyıl kadar erken bir tarihte var olmuştur, ancak ilk olarak 10. yüzyılda iki Arap gezgin tarafından kaydedilmiştir. 16. yüzyılda Hiva Hanlığı’nın başkenti olmuştur. 17. yüzyılda şehir bir köle pazarı olarak gelişmeye başlamıştır. Sadece 19. yüzyılın ilk yarısında, yaklaşık bir milyon İranlı ve bilinmeyen sayıda Rus köleleştirildi ve satılmadan önce buraya nakledildi. Birçoğu, tarihi kentin en çarpıcı özelliği olan duvarlarla çevrili İçhan-Kala’daki (Kraliyet Sarayı) binaların yapımında çalıştırıldı. İçhan-Kala, 12. yüzyıldan kalma binaları çevrelemektedir, ancak saray binalarının, camilerin, medreselerin (Müslüman ilahiyat okulları), türbelerin ve diğer yapıların çoğu, şehrin Karakum boyunca uzanan kervan yolları boyunca bir ticaret deposu ve kale olarak geliştiği 1780-1850 yıllarına aittir. Hiva, Orta Asya’daki İslam mimarisinin en iyi korunmuş örneklerinden bazılarını kendi bünyesinde barındırmaktadır. Kunya Ark (“Eski Kale”) kompleksi, Hiva’daki en eski yapının yanı sıra 19. yüzyıl yapılarını da içermektedir. 18. yüzyılın sonlarında inşa edilen Djuma Camii, bazıları 10. yüzyıldan kalma 200’den fazla oyma ahşap sütuna sahiptir; sütunlar oyma ve süsleme kalitesiyle tanınmaktadır. Hiva’nın koruyucusu olarak saygı gören 14. yüzyıl şairi ve güreşçisi Pahlavan Mahmud’u onurlandırmak için inşa edilen

Pahlavan Mahmud türbesi (1810-1825 yılları arasında yeniden inşa edilmiştir) genellikle İçhan-Kala'daki en etkileyici yapı olarak kabul edilir. Kraliyet mezarlığının merkezi olan bu yapıda çok sayıda kubbeli mezar ve zarif desenli döşemeler bulunmaktadır. Tash Khaulı (1830-38; "Taş Saray"), özenle oyulmuş sütunları ve renkli tonozlu tavanlarıyla özellikle harem avlusuyla dikkat çekmektedir. Duvarları Hiva'ya özgü mavi-beyaz majolika ile döşenmiştir. İslâm Khwaja medresesi ve minaresi (1908-1910) Orta Asya'nın İslami döneminin son büyük mimari başarılarını temsil etmektedir. Yüksekliği 45 metreye ulaşan minare Hive'nin en yüksek yapısıdır. İçhan-Kala 1990 yılında UNESCO Dünya Mirası listesine alınmıştır (Britannica, 2018).

Hiva'nın iç kalesi olan İçhan Kala, Özbekistan'ın Khorezm bölgesinde Amu Darya Nehri'nin (eski zamanlarda Oxus olarak bilinir) güneyinde yer alır ve İran'a geçmeden önce kervanların son dinlenme yeri idi. İçhan Kala'nın iki bin yılı aşkın bir geçmişi vardır. İç kasaba 26 hektardır ve Orta Asya şehir inşasının eski geleneklerine göre, güneyden kuzeye doğru uzatılmış ve on metre yüksekliğe kadar tuğla sur duvarlarıyla kapatılmış düzenli bir dikdörtgen (650 x 400 metre) olarak inşa edilmiştir. Arazide 51 antik anıtsal yapı ve 250 konut bulunmakta ve Djuma Camii, Oq Camii, Alla-Kulli-Khan, Muhammad Aminkhon, Muhammad Rakhimkhon medreseleri, Pahlavon Mahmud, Sayid Allavuddin, Shergozikhon türbelerinin yanı sıra kervansaraylar ve pazarlar gibi dikkat çekici mimari topluluklar sergilenmektedir. Bu özellikler Orta Asya İslam mimarisinin seçkin örnekleridir. Orta Asya'nın engebeli iklimi için tasarlanmış kapalı avlulu bir cami olan Djuma Camii, oranları ve iki sekizgen fenerle hafifçe aydınlatılan ve 212 sütunla süslenen iç boyutlarının (55m x 46m) yapısıyla benzersizdir. Sosyal alanları oluşturan medreseler, sade bir dekorasyonla görkemli oranlara sahiptir ve Orta Asya'ya özgü bir başka İslam mimarisi türünü oluştururlar. İçhan Kala'nın mimari mirasının Orta Asya mimarlık tarihindeki yeri, yalnızca ayakta kalan mimari anıtların bolluğu ile değil, aynı zamanda Harezmli usta inşaatçıların Orta Asya mimarisine benzersiz katkısı ve klasik geleneklerinin korunması ile de belirlenir. Avlulu kapalı evleri, incelikle yontulmuş ahşap direklerle desteklenen revaklı veya kuşluklu kabul odası ve özel daireleriyle Hive'nin ev mimarisi de 18. ve 20. yüzyıl morfolojik varyantlarında incelenebilen mülkün önemli bir özelliğidir (UNESCO, 2024g).

Fotoğraf 3.6 İçhan Kala (UNESCO, 2024ğ)

3.4.1.4.2 Buhara

Antik kent olan Buhara türbeler, medreseler, camiler, ticaret kubbeleri, hamamlar ve kervansaraylar dâhil olmak üzere yüzden fazla anıtı kendi bünyesinde taşımaktadır. Buhara şehri Orta Asya’da var olan birçok orta çağ kentlerinin en önde gelen örneğidir ve kentsel yapısı büyük ölçüde bozulmadan kalmış, böylece önemli bir turistik merkez haline gelmiştir. Ayrıca günümüzde antik İpek Yollarını takip eden gezginler için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. UNESCO Kurumu Buhara’nın Dünya Mirası statüsü ve Buharalıların geleneksel evlerinin bakımlı ve korunmuş olmasının önemi hakkında toplumda ve yerel yetkililerde farkındalık yaratmaya çalışmıştır. Ayrıca tarihi merkezi olumsuz etkilerden koruyacak yönetim mekanizmalarının nasıl bulunacağı ve aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma için nelerin yapılması gerektiği yönünde farklı farklı çalışmalar yapmıştır. Ayrıca Buhara antik kenti UNESCO Dünya Miras Listesine 1993 senesinde eklenmiştir (Vileiki ve Allayarov, 2014).

İpek Yolu üzerinde yer alan Buhara’nın tarihi merkezi iki bin yıldan daha eskidir. Büyük ölçüde bozulmadan kalmış kentsel dokusuyla, 10. ve 17. yüzyıllar arasında Orta Asya’da iyi korunmuş İslam şehirlerinin en iyi örneklerinden biridir. Buhara uzun süre Orta Asya’da önemli bir ekonomik ve kültürel merkez olmuştur. Antik Pers şehri yüzyıllar boyunca İslam kültürünün önemli bir merkezi olarak hizmet vermiş ve 8. yüzyılda Halifeliğin önemli bir kültür merkezi haline gelmiştir. Cengiz Han’ın

1220'deki ve Temur'un 1370'teki Moğol istilalarından önceki birkaç önemli kalıntı dışında, eski şehir, 16. yüzyılın başlarından itibaren Özbek yönetiminin Şeybani döneminin şehirciliğine ve mimarisine tanıklık ediyor. XVI. yüzyılda yeniden inşa edilen kale, ilk günlerinden günümüze kadar kentin sivil merkezini oluşturmuştur. Erken dönemlerden günümüze ulaşan önemli anıtlar arasında, sade zarafetiyle etkileyici ve tüm Müslüman dünyasında 10. yüzyıl mimarisinin günümüze ulaşan en iyi örneklerden olan ünlü İsmail Samanai türbesi yer almaktadır. 11. yüzyıl Karahanlı döneminden kalma olağanüstü Poi-Kalyan minaresi, Magoki Attori camisinin büyük bir kısmı ve Chashma Ayub türbesi tuğladan yapılmış bir dekorasyon şaheserleridir. Ulugbek medresesi Temürlülerden günümüze kalan eserlerden biridir. Şeybanilerin gelişiyile birlikte Buhara'nın Poi-Kalyan, Lyabi-Khauz, Kosh Medresesi ve Gaukushon medresesi gibi en ünlü yapıtları ortaya çıktı. Buhara tarihinin bu evresine ait bazı anıtsal medreseler de yer almaktadır. Örnek olarak; Taki Sarafon (Sarrafklar Kubbesi), Taki-Tilpak-Furuşan (Baş Muhafız Satıcıları Kubbesi), Tim-Bazzazan ve Tiro-Abdullah-Han medreselerini söyleye biliriz. 17. yüzyılın başlarında yeni bir büyük cami, Magoki Kurns (1637) ve heybetli Abdülaziz Han medresesi (1652) de dâhil olmak üzere güzel binalar eklenmiştir. Ancak Buhara'nın asıl önemi tek tek binalarında değil, Şeybanî hanedanlığı ile başlayan yüksek ve tutarlı kentsel planlama ve mimari seviyesini gösteren genel şehir manzarasıdır (UNESCO, 2024h).

Fotoğraf 3.7 Buhara (TRT AVAZ, 2022)

3.4.1.4.3 Şehr-i-Sebz

Şehr-i-Sebz Tarihi Merkezi 2000 yılında UNESCO tarafından Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır. Şehirdeki anıtlar Timur İmparatorluğu döneminde inşa edilmiştir. Şehir, Timur İmparatorluğu'nun büyük lideri olan Emir Timur'un doğum yeri idi. Timur İmparatorluğu tarihi merkezi ihtişamlı ve zarif bir mimariyle inşa etmiş ve büyük imparatorluğun ikinci başkenti yapmıştır. Tarihi şehir, kamu ve konut binalarından oluşan devasa ve şık bir bütün olarak inşa edilen ünlü Ak-Saray Sarayı'na ev sahipliği yapmaktadır. Sarayın süslemeleri zaman içinde kısmen tahrip olmasına rağmen korunmuştur (Gilmanova, 2021).

Özbekistan'ın güneyinde İpek Yolları üzerinde bulunan bir diğer tarihi merkez Şehr-i-Sebzdir. Tarihi miras 2000 yaştan üzerindedir ve 14. ve 15. yüzyıllarda Keş bölgesinin kültürel ve siyasi merkezi olarak bilinmekteydi. Şehr-i-Sebz'in bazı kısımları hala ayakta kalmaktadır ve orta çağa ait birçok olağanüstü anıtlar ve antik mahallelerden oluşan bir koleksiyon bulunmaktadır. Şehir, 15. yüzyılda Timur İmparatorluğu altında kendi gelişiminde zirveye ulaştığı söylenmektedir. Farklı zaman dilimleri boyunca Şehr-i-Sebz'in devam eden yapı inşası, farklı mimari tarzların birbirini takip etmesi sonucunda buraya benzersiz bir görüntü kazandırmıştır. Zamanın etkilerine rağmen, geriye kalan kalıntılar, Orta Asya ve İslam dünyasının mimari mirasına zenginleştirici bir katkı sağlayan stillerin uyumu ve gücü açısından hala etkileyicidir. Ak-Saray'ın inşasına 1380 yılında, Timur'un Harezmî fethini takip eden yıl başlanmıştır. Muazzam kapısının temelleri korunmuştur: bu mimari şaheser, boyutları ve cesur tasarımıyla olağanüstüdür. Dorus Saodat, yönetici aile için bir mezar yeri olarak tasarlanan ve mezarların yanı sıra bir ibadethane, bir cami ve dini cemaat ve hacılar için konaklama yerleri içeren geniş bir komplekstir. Ana cephe beyaz mermer ile kaplanmıştır. Yine beyaz mermerden yapılmış olan Timur'un mezarı, bu dönemin mimarisinin bir başyapıtıdır ve aynı zamanda Orta Asya'da bulunan en güzel anıtlardan biridir. Kapalı Chor-su çarşısı, iki ana caddenin kesiştiği noktada, merkezi kubbeli bir sekizgen şeklinde, özel bir dekorasyona sahip olmadan, ancak cesur mimarinin dış etkisi göz önünde bulundurularak inşa edilmiştir. Hamamlar, 15. yüzyıl hamamlarının yerinde yeniden inşa edilmiş ve bugün hala kullanılmakta olup, ayrıntılı bir yeraltı kanalları ağı ile ısıtılmaktadır. Şehr-i-Sebzde sadece Temürlüler döneminden kalma olağanüstü

anıtlar değil, aynı zamanda camiler, türbeler ve eski evlerin tüm mahalleleri de bulunmaktadır. Bu anıtlara ek olarak, kentte Mirhamid, Chubin, Kunduzar ve Kunchibar camileri de dâhil olmak üzere daha modern döneme ait çeşitli ilginç yapılar da bulunmaktadır. Dönem evleri, tipik olarak verandalı bir avlu etrafında düzenlenmiş odalarla daha popüler bir mimari tarzı yansıtmaktadır. Timurlular döneminde inşa edilen eşsiz mimari anıtlar ve geleneksel evler de dâhil olmak üzere Orta çağ kasabasının tüm orijinal bileşenleri, şehir surlarının hizalamasıyla tanımlanan mülkün sınırları içinde yer almaktadır. Sovyet döneminde yapılan bazı duyarsız eklemelere rağmen kasabanın tarihi kentsel dokusu bozulmamıştır. Anıtların fiziksel bütünlüğünü etkileyen ana faktör yükselen yeraltı su seviyesidir. Bu nedenle tarihi alanın çevresinde bir drenaj sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Şehr-i-Sebz Tarihi Merkezi 1973 yılında “Cumhuriyet için Önem Taşıyan Anıt” olarak belirlenmiştir (Xxamroyev, 2023).

Fotoğraf 3.8 Şehr-i-Sebz (Wikipedia, 2024)

3.4.1.4.4 Semerkant

MÖ 6. yüzyılda kurulduğu tahmin edilen Semerkant, bulunduğu bölgenin en önemli ve stratejik konuma sahip yerleşim yerlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Bulunduğu bölge, özellikle Orta çağ boyunca İpek Yolu gibi dünyanın en önemli ticaret yollarının ve siyasi oluşumların merkezi olmuş ve Semerkant bu rolünü kuruluşundan bu yana sürdürmüştür. Müslümanlar tarafından fethedildiği günden (711) itibaren Semerkant, Maveräünnehir (Batı Türkistan) olarak adlandırılan bölgenin stratejik ve önemli bir merkezi haline gelmiştir. Ancak Moğol istilasası (1220) ile birlikte şehir siyasi, idari,

ekonomik, bilimsel, kültürel ve sanatsal açıdan beş asırlık İslami birikimini kaybetti. Uzun bir gerileme ve sessizlik döneminden sonra Emir Timur'un (1370-1405) kurduğu Timur İmparatorluğu Semerkant'ı eski ihtişamına kavuşturdu. Böylece İslami dönemde önce Samaniler, ardından Karahanlılar ile bilim, kültür ve sanatta zirveye ulaşan Semerkant, Timur ve halefleri döneminde üçüncü altın çağını yaşamıştır (Aydınlı, 2023).

Özbekistan'ın kuzeydoğu bölgesinde, Zerafşan Nehri vadisindeki büyük bir vahada yer alan tarihi Semerkant kenti, iki buçuk bin yılı aşkın geçmişiyle dünya kültürlerinin kavşağı olarak kabul edilir. Bölgedeki yerleşimlerin kanıtı MÖ 1500'e kadar uzanıyor ve Semerkant, güçlü Timurlar krallığının başkenti olduğu 14. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar olan dönemde en önemli gelişimini yaşıyor. Kuzeydoğuda, MÖ 7. yüzyılda kurulan ve 13. yüzyılda Cengiz Han tarafından yıkılan ve arkeolojik bir rezerv olarak korunan antik Afrosiab kenti bulunmaktadır. Arkeolojik kazılar, antik kale ve surları, hükümdar sarayını (7. yüzyılda inşa edilmiş önemli duvar resimleri sergiliyor) ve konut ve zanaat mahallelerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca 8. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar inşa edilmiş büyük bir antik caminin kalıntıları da bulunmaktadır. Güneyde, bölgedeki şehir planlaması, mimari ve sanatın gelişiminde ufuk açıcı bir rol oynayan mimari topluluklar ve 14. ve 15. yüzyıllarda Timurlar dönemine ait orta çağ kenti bulunmaktadır. Semerkant'ta bulunan geleneksel Özbek evleri bir veya iki katlıdır ve kerpiçten inşa edilmiştir. Bu evlerde boyalı ahşap tavanlar ve duvar süslemeleri kullanılmıştır. Timurlu ustaların İslami toplulukların tasarım ve inşasına katkıları, İslam mimarisi ve sanatının gelişimi için çok önemliydi ve tüm bölgede büyük bir etki yaratarak İran'da Safevilerin, Hindistan'da Moğolların ve hatta Türkiye'de Osmanlıların başarılarına yol açtı. Başlıca anıtlar arasında, aslen kerpiçten inşa edilmiş ve süslü seramik karolarla kaplı Registan Camii ve medreseleri, Bibi-Khanum Camii ve Türbesi, bir dizi cami, medrese ve türbe içeren Shakhi-Zinda yerleşkesi ve Gur-Emir ve Rukhabad topluluklarının yanı sıra Uluğ-Bek'in Gözlemevi'nin kalıntıları yer almaktadır. Tarihi merkez 2001 senesinde UNESCO Kültürel Miras listesine eklenmiştir (UNESCO, 2024).

Fotoğraf 3.9 Semerkant (Haberler, 2022)

3.4.1.5 Türkiye'nin UNESCO'daki somut varlıkları

Tablo 3.7 Türkiye'nin UNESCO'ya kayıtlı somut varlıklar listesi

Somut Varlıklar Listesi	Alınma Tarihi
1. Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası	1985
2. İstanbul Tarihi Alanları	1985
3. Göreme Millî Parkı ve Kapadokya	1985
4. Hattuşa: Hitit Başkenti	1986
5. Nemrut Dağı	1987
6. Hierapolis-Pamukkale	1988
7. Xanthos-Letoon	1988
8. Safranbolu Şehri	1994
9. Truva Arkeolojik Alanı	1998
10. Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi	2011
11. Çatalhöyük Neolitik Alanı	2012
12. Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu	2014
13. Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı	2014
14. Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı	2015
15. Efes	2015
16. Ani Arkeolojik Alanı	2016
17. Aphrodisias	2017
18. Göbekli Tepe	2018
19. Arslantepe Höyüğü	2021
20. Gordion	2023
21. Anadolu'nun Orta çağ Dönemi Ahşap Hipostil Camiileri	2023

3.4.1.5.1 Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası

Bin yıllık Anadolu İslam medeniyetinin taş kubbeli mührü dediğimiz Sivas Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, taşın sonsuz anlam ve şekillerden oluşmuş ve zarafete dönüşmüş halidir. Dışarıdan bakıldığında her bir parçası üçgen konik olarak mihrap önüne denk gelen on iki dilimli taş kubbe ile darüşşifadaki türbenin üzerinde yer alan taş konik kubbe göze çarpmaktadır. Tarihi eser, dört taş kapısı ve her kapıda bulunan desen ve anlamlar ile taş oymacılığını temsil eden muhteşem bir yapıdır. Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası olarak tanınan bu yapı topluluğu, cami, darüşşifa ve türbeden oluşan büyük bir külliye'dir. Güzel ve mükemmel taş süslemeleri simetrik olarak görünse de her biri farklı ve kendine özgüdür. Eser, Anadolu Selçukluları döneminde, bir erkek ve kadın tarafından inşa edilmiş eşsiz bir yapıdır. Ayrıca bu kültürel eser Ahlatlı Hürrem Şah tarafından yapılmış tek bünye olarak bilinmektedir (Özkul, 2020).

Divriği Ulu Camii külliyesi cami, hastane ve türbeden oluşmaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir parçasını oluşturan Mengücek oğulları Beyliği zamanında inşa edilmiştir. Ulu Cami Süleyman Şah'ın oğlu Ahmet Şah tarafından, hastane ise eşi Turan Melek Sultan tarafından yaptırılmıştır. Yapımına 1228 yılında başlanan ve 1243 yılında tamamlanan caminin baş mimarı Ahlatlı Muğis oğlu Hürrem Şah'tır. Ahlatlı ve Tiflisli ustaları tarafından yapılan nadir ve hassas taş işçiliğini yansıtan portal ve sütunların dekoratif heykellerinin olağanüstü yaratıcı tasarımları tüm dünyada ilgi ve dikkat çekmiştir. Bu anıtın bir başka benzersiz yönü de dekoratif heykeller uzaktan bakıldığında simetrik gibi görünse de aslında asimetrik olmaları ve hiçbirini tekrarlanmayan on binlerce farklı tasarımdan oluşmalarıdır. Mimari tarzı, dengeli ve uyumlu bezemeleri ve tonozları onu dünyanın en büyük anıtları listesinde üst sıralara yerleştirmiştir. Yüzyıllar önce Evliya Çelebi, bu büyüleyici anıtı anlatmaya yetecek kelime bulamamanın çaresizliğini “Diller lal, kalemler kırık” diyerek ifade etmiştir. Hayranları tarafından “Divriği Mucizesi” ve “Anadolu'nun Elhamra'sı” olarak tanımlanmıştır. 1985 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmış olup, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı makamınca da yasal koruma altındadır (Divrigiulucamii, 2024).

Fotoğraf 3.10 Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024b)

3.4.1.5.2 İstanbul'un tarihi alanları

Balkanlar ile Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz arasındaki Boğaziçi yarımadasında stratejik bir konum arz eden İstanbul, sırasıyla Doğu Roma İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış ve 2000 yılı aşan bir süredir siyasi tarih, dini tarih ve sanat tarihindeki önemli gelişmelerle ilişkilendirilmektedir. Şehir, kuzeyde doğal bir liman olan Haliç, doğuda İstanbul Boğazı ve güneyde Marmara Denizi ile çevrili bir yarımada üzerinde bulunmaktadır. Eski Bizans ve Konstantinopolis'in üzerinde geliştiği Tarihi Yarımada, ilk olarak beşinci yüzyılın başlarında Theodosius tarafından yaptırılmış olan antik surlarla çevrilidir. İstanbul'un Üstün Kültürel Değeri, Avrupa ve Asya'nın yüzyıllar boyunca karşılaşmasını simgeleyen mimari başyapıtların eşsiz entegrasyonunda ve Bizanslı ve Osmanlı mimarların parlak dehasıyla şekillenen eşsiz silüetinde yatmaktadır. Yüzyıllar boyunca inşa edilen İstanbul'un özgün ve karakteristik silüeti, geniş kubbesi 6. yüzyılın mimari ve dekoratif uzmanlığını yansıtan Ayasofya'yı, 15. yüzyıldan itibaren inşa edilen Fatih Külliyesi'ni ve 19. yüzyıla kadar aralıksız olarak genişletilen Topkapı Sarayı'nı, 16. yüzyılda Osmanlı mimarisinin zirvesini temsil eden Mimar Sinan'ın eserleri Süleymaniye Camii Külliyesi ve Şehzade Camii Külliyesi'ni, 17. yüzyıldan kalma Sultanahmet Camii'ni ve 1664 yılında yapımı tamamlanan liman yakınındaki Yeni Camii'nin zarif minarelerini içermektedir. Tarihi yarımadanın ucundaki Arkeolojik Park; Süleymaniye Camii kompleksi, çarşılar ve çevresindeki yerel yerleşimin bulunduğu

Süleymaniye Mahallesi; Zeyrek Camii (eski Pantokrator Kilisesi) çevresindeki Zeyrek yerleşim alanı ve eski Blachernae Sarayı'nın kalıntılarını da kapsayan Theodosian karsurlarının her iki yanındaki alan, arazinin dört alanını meydana getirmektedir. Bu alanlar, 17. yüzyıldan kalma Sultanahmet Camii, Sokollu Mehmet Paşa Camii, 16. yüzyıldan kalma Şehzade Camii kompleksi, 15. yüzyıldan kalma Topkapı Sarayı, Konstantin hipodromu, Valens su kemeri, Justinyen döneminden kalma Ayasofya kiliseleri, St. Irene, Küçük Ayasofya Camii (eski Aziz Sergius ve Bacchus kilisesi), İmparatoriçe Irene tarafından John II Comnene zamanında kurulan Pantokrator Manastırı; 14. ve 15. yüzyıllara ait mozaik ve resimleriyle eski Kariye Kutsal Kurtarıcı Kilisesi; ve hamamlar, sarnıçlar ve mezarlar da dahil olmak üzere çeşitli yapı türlerinin diğer birçok istisnai örneğini ihtiva etmektedir (UNESCO, 2024i).

3.4.1.5.3 Göreme milli parkı ve Kapadokya kaya alanları

Kapadokya coğrafyası geçmişten günümüze kadar pek çok farklı uygarlığa beşiklik etmiştir. Bu topraklarda yaşadığı kabul edilen en kadim uygarlık Asurlular şeklinde kayıtlarda yer almıştır. Asurlulardan ardından bölge Hititlerin hâkimiyetine girmiş ve bölgede büyük bir imparatorluğun ilk temelleri atılmıştır. MÖ 12. yüzyıla kadar süren Hitit egemenliğinden sonra bölgede adeta karanlık olarak tanımlanan bir süreç başlamıştır. Krallıklar arasındaki çatışmalar, ticaret yollarındaki egemenlik kavgası ve MÖ 332 yılında Büyük İskender'e karşı sergilenen direniş Kapadokya tarihinin zenginliğini kavramak için yeterlidir. Daha sonra Hristiyanların bölgeye gelişyle birlikte yeni bir dönem başlar. 7-13. yüzyıllar arasında zulümlerden kaçan Hristiyanların varlığındaki yükseliş, Kapadokya'yı en önemli Hristiyan yaşam merkezlerinden biri haline getirir. Coğrafi lokasyonu ve iklim koşullarının da etkisiyle medeniyetlerin cazibe merkezi haline gelen bu topraklarda gerçekleştirilen kazılar, yerleşim tarihinin Kalkolitik döneme kadar uzandığını göstermektedir. Kapadokya, doğal ve kültürel nitelikleriyle 1985 yılından beri UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alıyor. Bölgede bulunan Göreme Milli Parkı, Derinkuyu ve Kaymaklı Yeraltı Kentleri, Karlık Kilisesi, Yeşilöz Theodoro Kilisesi, Soğanlı Arkeolojik Sit Alanı ve Karain Güvercinleri doğal ve kültürel özellikleriyle en çok turist ağırlayan yerler arasındadır (Discover Cappadocia, 2024).

Alanyazında çoğunlukla Kapadokya Bölgesi olarak geçen bölge hem doğal hem de kültürel değerler açısından oldukça önemli bir alandır. Göreme Milli Parkı ve Bölgedeki Kapadokya Kayalık Alanları Dünya Miras Alanı'nın en geniş kısmını kapsayan Göreme Milli Parkı, tarihi, arkeolojik ve doğal değerler yönünden de eşsiz varlıkları içinde bulundurmaktadır. Kuzeyde Avanos ilçe merkezinin güneyi, güneydoğuda Ürgüp ilçe merkezi, güneyde Ortahisar Kasabası ve batıda Uçhisar Kasabasının batı bölümünü kapsayan 9576 hektarlık alan, arkeolojik ve doğal değerlerin muhafazası amacıyla 25 Kasım 1986 tarihinde Milli Park ilan edilmiştir. Milli park sahasında Neojen-Kuvaterner yaşlı volkanizmanın oluşturduğu ürünler dış tesirlerle şekillenerek bugünkü doğal görünüm oluşmuştur. Neticede başta peribacaları olmakla birlikte, badlands topografyası ve diğer enteresan yeryüzü biçimleri meydana gelmiştir. Eskiden insanlar bu topografyayı akıllı bir şekilde kullanmış, yeraltı kentleri inşa etmiş ve bugünün insanına muazzam bir kültür mirası takdim etmişlerdir. Milli Parkın en büyük özelliği, aşınmaya karşı farklı direnç gösteren kayaların meydana getirdiği birbirini takip eden oluşumlar üzerinde yerüstü sularının selektif aşındırması ile şekillenen peribacalarıdır. Bu doğal yapılar 7. yüzyıl ve devamında bu bölgeye yerleşen Hristiyan halklar tarafından içleri yontularak mabet, ev vb. inşaatlarda kullanılmıştır. Günümüzde açık hava müzesine çevrilmiş olan Göreme Beldesi'nin doğusundaki bölge, tarihi binaların yoğunlaştığı alandır. Aziz Basileios Şapeli, Elmalı Kilise, Çarıklı Kilise, Tokalı Kilise, Karanlık Kilise, Yılanlı Kilise ve Barbara Kilisesi bunlar arasındadır. Göreme Milli Parkı içinde de birçok tarihi eser mevcuttur. Üç vadiden meydana gelen Zelve, bilhassa 9. ve 13. yüzyıllarda mühim bir yerleşim ve dini merkez konumundaydı (Somuncu ve Yiğit, 2009).

Fotoğraf 3.11 Göreme Milli Parkı ve Kapadokya Kaya Alanları (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024c)

3.4.1.5.4 Hattuša: Hititlerin başkenti

Hattuša: Hitit Başkenti, Çorum İli, Boğazkale İlçesi'nde, Kuzey İç Anadolu Dağlık Bölgesi'nin tipik bir manzarasında yer almaktadır. Budaközü Ovası'nın güney ucunda, vadiden yaklaşık 300 m yükselen bir yamaçta konumlanır ve Kızılarkayası deresi tarafından kuzeyde aşağı şehir ve güneyde yukarı şehir olarak ikiye ayrılır. Arazi, Hitit şehir alanı, kuzeyde Yazılıkaya kaya kutsal alanı, doğuda Kayalı Boğaz kalıntıları ve güneyde İbikçam Ormanı'ndan oluşmaktadır. Uzunluğu 8 km'den fazla olan anıtsal bir çevre duvarı tüm şehri kuşatmaktadır. Aşağı şehrin etrafında daha eski duvar kalıntıları ve büyük şehir alanını ayrı bölgelere ayıran bölüm duvarları mevcuttur. Yukarı şehrin sur kalıntıları, yüzden fazla kulesi olan bir çift duvar ve bugün bilindiği şekliyle beş geçit oluşturmaktadır: batıda iki, güneybatıda Aslan Kapısı, güneydoğuda Kral Kapısı ve şehrin güneyinde bir alay kapısı olan Sfenks Kapısı. Büyük Tapınak olarak bilinen M.Ö. 13. yüzyıla ait bir Hitit Tapınağı'nın en iyi korunmuş kalıntısı Aşağı Şehir'de yer almaktadır. Genellikle daha küçük olmakla birlikte benzer tarih ve şekle sahip diğer tapınaklar, büyük ölçüde Hitit ve Hurriler panteonunun tanrı ve tanrıçaları için bir mabet şehrinde oluşan Yukarı Şehir'de yer almaktadır. Aşağı Şehir'de yoğun bir yerleşim bölgesinin kalıntıları tespit edilmiştir ve bunların temelleri ve düzenlemesi Büyük Tapınağı'n kuzeyindeki alanda hala görülebilmektedir. Hattuša, kentsel yerleşim alanının en önemli kalıntılarının biridir ve 1986 yılında UNESCO Kültürel Miras Listesine eklenmiştir (UNESCO, 2024j).

Şehir bölgesindeki en eski yerleşim M.Ö. 3. binyıla, Erken Tunç Çağı'na dayanmaktadır. İlk yerleşimcilerin kimliğini ortaya koyacak herhangi bir yazılı kaynak bulunmamaktadır. Bu döneme ait kalıntılar, daha sonra Hitit krallarının iç kalesi haline gelen ve Büyükkale olarak bilinen şehrin doğu tarafına hâkim yüksek tepenin üzerinde ve kuzeybatı eteklerinde tespit edilmiştir. Boğazköy'de bulunan en eski yazılı belgeler Eski Asur dilinde çivi yazısıyla yazılmış kil tabletlerdir. Bu tabletler, o dönemde Hattuša olarak adlandırılan alanda Asurlu tüccarların varlığını göstermektedir. En büyük Asur ticaret sömürgesi Kaneş'teydi (Kayseri yakınlarındaki Kültepe). Boğazköy, M.Ö. 1950'den 1850'ye kadar gelişip, bir yıkımdan sonra 1820 civarlarında yeniden ortaya çıkmış ve iki nesil daha varlığını devam ettirmişken, Boğazköy sadece bu son dönemle ilişkilidir. Hattuša, "Hatti Ülkesi"nin ilk sakinlerinin

dilinde de şehrin adıydı; bu dil hâlâ çok az anlaşılan ve bilinen herhangi bir aileye ait olmayan bir dildi. Bilim adamları bu dili, Hitit krallığının Hint-Avrupa kökenli resmi dilinin adı olan Hititçe'den ayırmak için Hattice olarak isimlendirmektedir. Hattuşa'da halk ya da yöneticiler daha sonraki koloni zamanında bile hâlâ “Hattili” olabilir, ancak buna dair bir kanıt yoktur. Hem bu şehir hem de tüccarların evleri, olasılıkla Kussara Kralı Anittas tarafından (1800'den sonra) yıkılmıştır. Anittas'a atfedilen bir Hitit metni, onun Anadolu'daki fetihlerini ve Hattus Kralı Piyusti'yi nasıl mağlup ettiğini, şehri nasıl yıktığını ve bölgeyi nasıl yağmaladığını anlatmaktadır (Güterbock, 2024).

Fotoğraf 3.12 Hattuşa (UNESCO, 2024j)

3.4.1.5.5 Nemrut dağı

Doğu ve Batı medeniyetlerinin kesiştiği noktada yer alan Nemrut Dağı, Türkiye'nin en şaşırtıcı yerlerinden biridir. Bu büyük tarihi eser Kral Antiochus'un tapınağını ve mezarını süsleyen, 2150 metre yükseklikteki uzak bir dağda yer alan devasa heykeller koleksiyonudur. Bir Osmanlı jeoloğu 10 metre yüksekliğindeki bu taş başları 1881 senesinde keşfetmiştir. Ancak sonradan bu heykellerin tarihini daha geniş araştırmak için 1953 yılında arkeolojik çalışmalar başlatıldı. Nemrut Dağı o zamandan beri, taşları mümkün olan en iyi ışıktaki görmek için binlerce gün doğumu ve gün batımı ziyaretçisiyle önemli bir cazibe merkezi olmuştur. 1987 yılında bu kültürel merkez UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası olarak belirlenmiştir ve ülkenin en önemli Milli Parklarından biri sayılmaktadır. Heykellerin yanı sıra Kommagene uygarlığına ait sanat eserleri, Eski Kale Yeni Kale, Karakuş Tepesi ve Cendere Köprüsü de bu

alanday yer almaktadır. Çoğu insan üs olarak yakındaki Malatya, Kahta veya Adıyaman'ı kullanmaktadır ve yılın geri kalanında yoğun kar nedeniyle zirveye giden yol yalnızca Nisan ortasından Ekim ortasına kadar açıktır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024ç).

Nemrut Dağı'nın yamaçlarındaki olağanüstü güzellikteki anıtsal heykeller Adıyaman'ın Kahta ilçesinde yer almaktadır. Helenistik Döneme ait bu görkemli kalıntılar, 2206 metre yükseklikteki Nemrut'un Doğu, Batı ve Kuzey teraslarına yayılarak muhteşem bir görüntü oluşturuyor. Kommagene Kralı I. Antiochos'un tanrılara ve atalarına minnettarlığını göstermek için yaptırdığı, iyi korunmuş 8-10 metre yüksekliğindeki heykeller 1987 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır. Kommagene olarak bilinen bölgede I. Mithradates tarafından kurulan bağımsız krallık, oğlu I. Antiochos döneminde (M.Ö. 62-63) önem kazanmıştır. Bağımsızlık M.S. 72 yılında Roma ile yapılan savaşın kaybedilmesiyle sona ermiştir. Doğu Terası: I. Antiochos tarafından yaptırılan üç terastan en görkemlisidir ve bütünlüğünü korumuştur. - I. Antiochos'un yanında ülkenin ana tanrıçası Kommagene, ortada tanrı Zeus-Orosmasdes ve en sağda Apollon-Mithras heykelleri, iki yanda Herakles-Artagnes heykelleri, krallığın sembolleri olan koruyucu kartal ve aslan heykelleri simetrik olarak yer almaktadır. Ayrıca bir de ateş sunağı bulunmaktadır. Batı Terası: Doğu terasındaki heykellerin aynısı burada da yapılmıştır. Ayrıca Pers atalarına ait dört kabartma bulunmaktadır. Kuzey Teras: Doğu ve batı terasları arasında hazırlanmıştır. Törensel bir şekilde inşa edildiği düşünülmektedir. Güneşin doğuşunu ve batışını izlemek için dünyanın en iyi yerlerinden biridir (Turkish Museums, 2024a).

Fotoğraf 3.13 Nemrut dağı (UNESCO, 2024k)

3.4.1.5.6 Hierapolis-Pamukkale

Denizli İl merkezinin 18 km. kuzeyinde konumlanan Hierapolis Antik Kenti'nin arkeoloji literatüründe “Kutsal Kent” olarak adlandırılması, kentte bilinen birçok mabet ve diğer dini amaçlı yapıların varlığından ileri gelmektedir. Hierapolis, coğrafi lokasyonu ile kendisini kuşatan birçok tarihi bölgenin arasında bulunmaktadır. Eski coğrafyacılarından Strabon ve Batlamyus verdikleri verilerde Hierapolis'in Karya bölgesine komşu olan Laodikeia ve Tripolis kentlerine yakınlığı ile bir Frigya kenti olduğuna işaret etmektedirler. Antik kökenli kaynaklarda kentin Hellenistik çağdan önceki adı hakkında bilgi mevcut değildir. Ana Tanrıça kültü sebebiyle Hierapolis olarak isimlendirilmeden önce kentte bir yaşam olduğunu öğrenmekteyiz. Kentin kuruluşu üzerine sınırlı sayıda kaynak olmasına rağmen; MÖ II. yüzyılın başlangıcında Pergamon Krallarından Eumenes II önderliğinde oluşturulduğu ve Pergamon'un efsanevi kurucusu Telephos'un eşi Amazonlar kraliçesi Hiera'dan ötürü Hierapolis adını aldığı anlaşılmaktadır. Hierapolis, Roma İmparatoru Neron zamanında (MS 60) olan büyük depreme kadar Helenistik şehirleşme prensiplerine bağlı şekilde orijinal yapısını muhafaza etmiştir. Deprem kuşağı üstünde konumlanan kent, Neron dönemindeki depremden ciddi zarar görmüş ve tamamen restore edilmiştir. Birbirini takip eden bu depremler sonrasında kent Helenistik özelliğini kaybederek tipik bir Roma kenti görünümünü kazanmıştır. Hierapolis, Roma devrinden sonra Bizans döneminde de çok önemli bir merkez durumuna gelmiştir. Bu önem, MS IV. yüzyıldan başlayarak Hristiyanlığın merkezi (metropolis) haline gelmesinden ve İsa Mesih'in havarilerinden Aziz Philip'in MS 80 yılında burada

öldürülmesinden ileri gelmektedir. Hierapolis XII. yüzyılın sonuna doğru Türkler tarafından fethedilmiştir (Denizli İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2024).

Türkiye'nin güneybatısındaki Çürüksu düzlüğüne bakan yaklaşık 200 metre yükseklikteki bir kayalıkta yer alan kaynaklardan çıkan kalsit yüklü sular, mineral ormanları, taşlaşmış şelaleler ve Pamukkale (Pamuk Sarayı) adı verilen bir dizi teraslı havzadan oluşan gerçek dışı bir manzara yaratmıştır. Denizli ilinde yer alan bu muhteşem manzara, M.Ö. 2. yüzyılın sonunda Bergama'nın Attalid kralları tarafından antik bir kültün bulunduğu yerde kurulan Helenistik kaplıca kenti Hierapolis'i ziyaret edenlerin odak noktasıydı. Kaplıcaları aynı zamanda yün yıkamak ve kurutmak için de kullanılmıştır. M.Ö. 133 yılında Roma'ya geçen Hierapolis gelişerek M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda öneminin doruk noktasına ulaşmış, M.S. 60 yılında bir depremle yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir. Greko-Romen döneme ait kalıntılar arasında hamamlar, tapınak kalıntıları, anıtsal bir kemer, bir nymphaeum, bir nekropol ve bir tiyatro bulunmaktadır. İmparator Konstantin'in Hristiyanlığı kabul etmesi ve M.S. 330 yılında Konstantinopolis'i 'yeni Roma' olarak inşa etmesinin ardından kasaba piskoposluk merkezi haline getirilmiştir. M.S. 80 yılında Aziz Philip'in öldürüldüğü yer olan ve 5. yüzyılda Martyrium binası ile anılan Hierapolis, birçok kilisesi ile Doğu Roma İmparatorluğu için önemli bir dini merkez haline gelmiştir (UNESCO, 2024).

Fotoğraf 3.14 Hierapolis (UNESCO, 2024)

3.4.1.5.7 Xanthos-Letoon

Anadolu'nun güneybatısında, sırasıyla Antalya ve Muğla illeri sınırları içinde yer alan iki komşu yerleşimden oluşan Xanthos-Letoon, dikkate değer bir arkeolojik komplekstir. Bu iki büyük kültür eseri 1988 UNESCO Kültürel Miras Listesine kabul edilmiştir. Anadolu'da Demir Çağı'nın en önemli kültürlerinden biri olan antik Likya Uygarlığı'nın günümüze ulaşan en özgün mimari örneğini temsil etmektedir. Bu iki alan, Anadolu, Yunan, Roma ve Bizans medeniyetlerinin sürekliliğini ve eşsiz birleşimini çarpıcı bir şekilde göstermektedir. Likya dilindeki en önemli metinler de Xanthos-Letoon'da bulunmuştur. Alandaki kayalara ya da büyük taş sütunlara kazınmış kitabeler, Likya halkının tarihini ve Hint-Avrupa dilini daha iyi anlamak için çok büyük önem taşımaktadır. Antik Likya'nın başkenti olan Xanthos, özellikle mezar sanatında Likya geleneklerinin Helen etkisiyle kaynaşmasını göstermektedir. Xanthos'taki kaya mezarları, sütun mezarlar ve sütuna monte edilmiş lahitler antik mezar mimarisinin eşsiz örneklerindendir. Bunların önemi daha Antik Çağ'da fark edilmiş ve komşu kentlerin sanatını etkilemiştir: örneğin Halikarnas Mozolesi doğrudan Xanthos Nereid Anıtı'ndan etkilenmiştir. Aralarında Harpy Anıtı, Payava Mezarı ve Nereid Anıtı'nın da bulunduğu bazı mimari ve heykeltıraşlık eserlerinin 19. yüzyılda İngiltere'ye götürülmüş olması, bunların dünya çapında tanınmasına yol açmış ve sonuç olarak Xanthos mermerleri antik sanat ve mimarlık tarihinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Öte yandan Letoon, Likya eyaletinin ve Likya Kentler Birliği'nin antik federal kutsal alanı olan Xanthos'un ibadet merkeziydi. Alanda bulunan birçok yazıtın da gösterdiği gibi, federal kutsal alan, iktidarların tüm dini ve siyasi kararlarının halka duyurulduğu yer olmuştur. M.Ö. 337 yılına dayanan ünlü üç dilli yazıt, Likçe ve Yunanca bir metnin yanı sıra Aramice bir özet içerir ve Apollo tapınağının yakınında tespit edilmiştir. Letoon kutsal alanında Leto, Artemis ve Apollo'ya adanmış üç tapınak bulunmaktadır. Ayrıca bölgede, kutsal kabul edilen bir su kaynağı üzerine inşa edilmiş, Hadrianus dönemine ait bir nymphaeum kalıntısı da mevcuttur (UNESCO, 2024m).

Türkiye'nin güneybatısında, Xanthos ve Kocaçay nehirlerinin birleştiği noktada yer alan Xanthos-Letoon Arkeolojik Alanı, Likya uygarlığının birkaç yüzyılına yayılan mimari kalıntılar ve eserler içeren bir mozaik sunmaktadır. Bu UNESCO Dünya

Mirası Alanı iki farklı bileşenden oluşmaktadır: Antik Likya'nın başkenti Xanthos ve onun dini karşılığı olan Letoon. Bu sahadaki arkeolojik kalıntılar Likya toplumunun sosyal, siyasi ve dini yönleri hakkında paha biçilmez bilgiler sunmaktadır: Likyalılar, kültürleri Demir Çağı'nda ortaya çıkan ve Helenistik dönemde zirveye ulaşan esrarengiz bir halktır. Xanthos-Letoon, MÖ 8. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıldaki Roma fethi arasında zenginleşmiştir. Likyalılar, demokratik ilkeleriyle dikkat çeken sofistike bir siyasi yapıya sahip eşsiz bir toplum geliştirmişlerdir. Xanthos-Letoon Arkeolojik Alanı, Likyalıların inşaat ve tasarımdaki ustalıklarını gösteren bir dizi mimari özelliğe sahiptir. Xanthos, aralarında Harpy Mezarı ve Nereid Anıtı'nın da bulunduğu, Likya ve Helenistik sanat tarzlarının bir karışımı ve zarif oymaların sergilendiği etkileyici kaya mezarlarıyla öne çıkmaktadır. Letoon'da ise iyi korunmuş bir tiyatro, bir tapınak kompleksi ve alanın dini önemini vurgulayan bir nymphaeum bulunmaktadır: Xanthos ve Letoon'un aynı arkeolojik sit alanı içinde bir arada bulunması, Likya toplumunda din ve siyaset arasındaki etkileşimi ortaya çıkarmak için eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Çeşitli yapılar üzerinde bulunan yazıtlar ve oymalar Likya dili, gelenekleri ve inançları hakkında ipuçları vermektedir. Likyalıların tanrılar silsilelerine olan bağlılıkları, tapınaklarda bulunan karmaşık süslemeler ve adak yazıtlarında açıkça görülmekte ve dinin kültürel öneminin altını çizmektedir (Olimov, 2023).

Fotoğraf 3.15 Xanthos-Letoon (UNESCO, 2024m)

3.4.1.5.8 Safranbolu

Türk kent tarihinin iyi korunabilmiş örneklerinden biri olan Safranbolu, ahşap, taş ve güneşte kurutularak tuğla ile inşa edilmiş karkas evleri, camileri, çeşmeleri, hanları, hamamları ve geleneksel kent yapısı ile ülkemizde korunması gereken özgün bir yerleşim yeridir. UNESCO, bu özelliklerin tüm dünya için taşıdığı öneme inanarak 1994 yılında Safranbolu'yu Dünya Miras Listesi'ne dâhil etmiştir. Geleneksel mimariyi yansıtan bu tür yerleşimler kentleşme tehdidine açıktır. Ancak Safranbolu örneğinde, Çarşı olarak adlandırılan tarihi yerleşimin bulunduğu ova, yeni yerleşimlerin ilave edilmesine uygun olmadığı için koruma altına alınmıştır. Bu sayede başta evler olmak üzere kültürel mirasın korunması mümkün olmuştur. Bilhassa 1975 yılından sonra koruma bilinciyle bu evler onarılarak turizmin hizmetine sunulmuştur (Özdemir, 2013).

Safranbolu, eski Osmanlı evlerinden oluşan görkemli bir külliyyata ve geleneksel Türk yaşamı ile kültürünü temsil eden zengin bir sanat eserleri koleksiyonuna sahip bir kettir. Zengin tarihi ve bu tarihi korumadaki başarısı, kasabanın UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girmesini gerektirmiştir. En çok eski Türk evleriyle tanınan şehir, özellikle 19. yüzyıldan kalma bu evlerin Türkiye'nin diğer bölgelerinde giderek yok olması nedeniyle daha fazla ilgi görmektedir. Ziyaretçiler eski dar Arnavut kaldırımli sokaklarda yürümekten ve bugün hala uygulanan bazı geleneksel zanaat ve ticaretleri görmekten keyif almaktadır. Sadece sanat eserlerini değil, aynı zamanda ortamı da muhafaza etme becerisi nedeniyle Koruma Başkenti olarak da bilinmektedir. Safranbolu'da iklim, Karadeniz ve İç Anadolu'nun bir bileşimidir. Yazlar sıcak, kışlar soğuk, ilkbahar ve sonbahar ılık ve serin ve çok uzundur. Önceleri Paflagonya olarak bilinen Safranbolu, adını safrandan almış ve tarihinde Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Türkler burayı 1196 yılında fethetmişlerdir. Kasaba, Osmanlı İmparatorluğu döneminde ekonomik ve kültürel açıdan doruk noktasına ulaşmıştır. 17. yüzyılda İstanbul-Sinop ticaret yolu üzerinde önemli bir istasyon olması, bölgenin ticaretini ve zenginliğini artırmıştır. Bu dönemde İstanbul ve Kastamonu ile yakın ilişkileri olmuştur ve Osmanlı Sarayı'ndan devlet görevlileri Safranbolu'da önemli sanat eserlerine sahip çıkmışlardır. Kasabanın zengin sakinleri ahşap ve alçıdan yapılmış büyük evler inşa

etmişlerdir ve bunların birçoğu hala varlığını sürdürmektedir. 19. yüzyılda nüfusun yaklaşık %25'ini I. Dünya Savaşı'ndan sonra göç eden Osmanlı Rumları oluşturuyordu (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024d).

Fotoğraf 3.16 Safranbolu (UNESCO, 2024n)

3.4.1.5.9 Truva arkeolojik alanı

Truva, dünyanın en meşhur antik kentlerinden birisidir. Truva'da görülen 10 tabaka, kesintisiz 3000 yıldan fazla bir süreyi ifade etmekte ve Anadolu, Ege ve Balkanların birleştiği bu benzersiz coğrafyada yerleşen medeniyetleri takip etmemizi mümkün kılmaktadır. Truva'da en erken yerleşim seviyesi Erken Tunç Çağı'nda, M.Ö. 3000-2500 sonrasında sürekli yerleşim gören Truva, M.Ö. 85 ve M.Ö. 500 yıllarına dayandırılıyor. Truva'nın 4. Roma Dönemi yerleşiminden sonra 12. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Truva 5. Bizans yerleşimi olarak mesken tutulmuştur. Bu tarihten sonra kendi dönemindeki büyük siyasi değişimler sonucu eski önemini kaybetmiştir. Coğrafi konumu nedeniyle Truva, burada hüküm süren uygarlıkların diğer bölgelerle olan ticari ve kültürel ilişkileri açısından her zaman çok önemli bir rol oynamıştır. Truva, sürekli katmanlaşmasıyla Avrupa ve Ege'deki diğer arkeolojik alanlar için de bir kaynak niteliği taşımaktadır. Truva, mitolojik, tarihi ve arkeolojik önemi sebebiyle 1996 yılında çevresiyle beraber Tarihi Milli Park ilan edilmiş, 1998 yılında ise Dünya Kültür Mirası Listesi'ne dâhil edilmiştir. 2018 yılında UNESCO Dünya Kültür Mirası

Listesi'ne kabulünün 20. yıldönümü olması nedeniyle Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından “Truva Yılı” olarak kutlanmıştır. Truva'nın önemi, Homeros'un İlyada adlı eserinde anlattığı Truva Savaşı'na sahne olmasıdır. İlyada, Truva Savaşı efsanesinin küçük bir bölümünü kapsamaktadır. Alandaki kalıntılar arasında; şehir surları, tapınak, giriş bölümü ve arkadaki ana odadan oluşan megaron tarzı yapı, kanalizasyon sistemine ait borular ve Odeon gibi kamu binaları bulunmaktadır (Turkish Museums, 2024b).

Truva, Çanakkale Boğazı'nın güney girişinden 4,8 km mesafede, Türkiye'nin Ege kıyısı boyunca uzanan düzlüğe bakan Hisarlık höyüğü üzerinde bulunmaktadır. Ünlü arkeolog Heinrich Schliemann 1870 yılında bu alanda ilk kazı çalışmalarını gerçekleştirmiştir ve bu kazılar modern arkeolojinin başlangıcı ve kamu tarafından bilinirliği olarak kabul edilebilir. Troia ve Troas bölgesinde yapılan araştırma ve kazılar, bölgenin 8.000 yıldır yerleşim yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Truva, yüzyıllar boyunca göç, işgal, ticaret ve bilgi aktarımı yoluyla Troas bölgesi ile Balkanlar, Anadolu, Ege ve Karadeniz bölgeleri arasında kültürel bir köprü vazifesi yapmıştır. Son 140 yıla yayılan 24 kazı kampanyası, kale ve aşağı şehirdeki tüm işgal dönemlerine ait birçok özelliği ortaya çıkarmıştır. Bunlar arasında kalenin etrafındaki savunma duvarlarının 23 bölümü, on bir kapı, taş döşeli bir rampa ve beş savunma burcunun alt kısımları bulunmaktadır. Bu arkeolojik kalıntılar çoğunlukla Troya II ve VI'dan kalmadır; ancak en erken duvarın (Truva I) bir bölümü, ilk savunmanın güney kapısı yakınlarında günümüze ulaşmıştır. Son 15 yılda, höyüğün güneyinde tarih öncesi tüm dönemlerde bir Aşağı Şehir 'in var olduğu ve Geç Tunç Çağı'nda yaklaşık 30 hektarlık bir alana yayıldığı ortaya çıkmıştır. Atina Tapınağı ve yakın geçmişte kazılan kutsal alanla birlikte birçok anıt, Truva'nın bulunduğu alanda yer alan Yunan ve Roma kenti İlyon'un bir parçasıdır. Çevredeki manzara, tarih öncesi yerleşimler ve mezarlıklar, Helenistik mezar höyükleri, anıtsal türbeler, Yunan ve Roma yerleşimleri, Roma ve Osmanlı köprüleri ve Çanakkale Savaşı'na ait çok sayıda abide dâhil olmak üzere birçok önemli arkeolojik ve tarihi alan içermektedir (UNESCO, 2024o).

Fotoğraf 3.17 Truva (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024e)

3.4.1.5.10 Selimiye camii ve külliyesi

II. Selim tarafından yaptırılan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun eski başkenti Edirne’nin manzarasına hâkim olan Selimiye Camii Külliyesi, Mimar Sinan’ın Osmanlı külliyesinin en üst düzey mimari anlatımıdır. Heybetli cami, yükselen dört ince minareli tek büyük kubbesi, muhteşem süslemeli iç mekânı, el yazma kütüphanesi, titiz ustalığı, parlak İznik çinileri ve mermer avlusu ile birlikte ilgili eğitim kuruluşları, dış avlusu ve kapalı çarşısı ile bir sanat şeklinin zirvesini ve 16. yüzyıl Osmanlı İslam’ının dindar yardımseverliğini temsil etmektedir. Selimiye Camii Külliyesi’nin hâkim konumundaki mimari yapısı, Osmanlı İmparatorluğu’nun en seçkin mimarı olan Sinan’ın büyük emeğinin zirve noktasını yansıtmaktadır. Bu kültürel varlık, 2011 yılında UNESCO Kültür Mirası Listesine alınmıştır (UNESCO, 2024ö).

Mimar Sinan’ın 80 yaşındayken inşa ettiği ve “ustalık eserim” olarak nitelendirdiği Selimiye Camii, Osmanlı-Türk mimarlık tarihinin yanı sıra dünya mimarlık tarihinin de şaheserleri arasında gösterilmektedir. Edirne’nin ve aynı zamanda Osmanlı Dönemi’nin sembolü olan cami, 2. Selim’in fermanıyla 1569-1575 yılları arasında inşa edildi. Uzaktan bakıldığında dört minaresiyle göze çarpan bu yapı, inşa edildiği yerin tercihiyle Mimar Sinan’ın aynı zamanda usta bir şehirci olduğunu ortaya koymaktadır. Kesme taştan inşa edilen cami, iç mekânıyla birlikte 1620 metrekare, toplamda ise

2475 metrekairelik bir bölgeyi kapsamaktadır. Selimiye Camii, yerden 43,28 metre yüksekliğe ve 31,30 metre genişliğe sahip kubbesiyle dikkat çekmektedir. Kubbe, 6 metre genişliğindeki kemerlerle birbirine bağlanan 8 büyük sütun üzerine oturtulmuştur. Mimar Sinan tarafından yapılan 8 sütunlu cami tasarımının en başarılı örneklerindendir. Caminin 3,80 m büyüklüğünde ve 70,89 m yüksekliğinde, üçer şerefeli dört şık minaresi vardır. Girişteki minarelerin her birine ayrı yollardan, diğer ikisine ise tek bir yoldan erişilmektedir. Cami, mimari niteliklerinin yanı sıra taş, mermer, çini, ahşap ve sedef gibi dekoratif nitelikleriyle de son derece önem taşımaktadır. Mihrap ve minberi mermer ustalığının şaheserleridir. Merkezde 12 mermer sütun üzerine oturan müezzin mahveli, altın varaklı edirnekari kalem işleri ile adeta klasik dönemin en güzel numunelerinden birisidir. Yapının çini dekorasyonları Osmanlı ve dünya mimarisinde özel bir yere sahiptir. Çiniciliğin 16. yüzyıldaki en güzel uygulamalarından olan bu çiniler, İznik'te sıraltı yöntemiyle işlenmiştir. Selimiye Camii'nin etrafı taş duvarlarla kuşatılmış geniş dış avlusunda Dar-ül-Sübyan, Dar-ül-Kurra ve Dar-ül-Hadis bölümleri yer almaktadır. Bu binalardan Dar-ül-Hadis bölümü Türk-İslam eserleri müzesi olarak faaliyet göstermektedir. Dar-ül-Kurra bölümü ise Vakıf Eserleri müzesidir. Caminin terasının altında konumlanan Arasta çarşısı, 3. Murat döneminde Selimiye'ye kazanç sağlamak üzere inşa edilmiştir. İlk sıra Mimar Sinan tarafından yapılmış, daha sonra Mimar Davut Ağa tarafından bitirilmiştir (Edirne İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2024).

Fotoğraf 3.18 Selimiye Camisi ve Külliyesi (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024f)

3.4.1.5.11 Çatalhöyük neolitik antik kenti

İnsanlığın gelişim sürecinde önemli bir aşama olan yerleşik sosyal hayata geçişle birlikte tarım ve avcılığın ortaya çıkışı gibi önemli toplumsal değişim ve gelişmelere sahne olan Çatalhöyük Neolitik Kenti, Güney Anadolu Yaylasında yaklaşık 14 hektarlık bir alan üzerinde yer almaktadır. İki tepeden oluşan Çatalhöyük Neolitik Kenti'nin daha yüksek olan Doğu Höyüğü, MÖ 7400 ile 6200 yılları arasında ait 18 Neolitik yerleşim tabakasından oluşuyor. Bu tabakalar, sosyal örgütlenmeyi ve yerleşik hayata geçişi sembolize eden duvar resimleri, oymalar, heykeller ve diğer sanatsal öğeleri ihtiva etmektedir. Batı Höyük ise MÖ 6.200 ile 5.200 yılları arasında dayanan Kalkolitik Döneme ait kültürel karakteristikler sergilemektedir. Bu nitelikleriyle Çatalhöyük, 2000 yılı fazla bir süredir aynı coğrafyada varlığını devam ettiren köyden kent hayatına geçişin önemli bir göstergesidir. Çatalhöyük'te damlardan girilen bitişik nizam evler ve sokağı olmayan yerleşim kendine has bir özellik arz etmektedir. Ortadoğu ve Anadolu'da diğer Neolitik yerleşimler bulunmasına rağmen, Çatalhöyük Neolitik kenti, kalıntıların boyutu, yaşayan topluluğun sıklığı, güçlü sanatsal ve kültürel gelenekler ve zaman zarfındaki

devamlılığın özgün birleşimi sebebiyle müstesna bir uluslararası değere sahiptir. Çatalhöyük Neolitik Antik Kenti, Konya İli, Çumra İlçesi'nde, ilçenin 10 km. doğusunda bulunmaktadır ve taşıdığı kültürel değer nedeniyle 2012 tarihinde UNESCO Kültürel Miras Listesine alınmıştır (Konya Valiliği, 2024).

Fotoğraf 3.19 Çatalhöyük Neolitik Antik Kenti (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024g)

3.4.1.5.12 Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun doğuşu

Cumalıkızık Köyü, Osmanlı Devleti'nin Bursa'ya yerleştiği ilk bölgeler arasında yer alıyor. Osmanlı dönemi sivil mimarisinin en şahane örneklerini günümüze kadar getiren köyde toplam 270 adet Osmanlı dönemine ait ev bulunmaktadır. Bu evlerin 180'i günümüzde halen kullanılmakta, geri kalanında ise restorasyon ve konservasyon çalışmaları sürdürülmektedir. Cumalıkızık Köyü'ndeki evler genellikle ahşap, kerpiç ve moloz taştan inşa edilmiştir. Çoğunlukla üç katlı olan bu evlerin üst katlarındaki pencereler cumbalı ya da kafes şeklindedir. Beyaz, sarı, mor ve mavi renklere boyanmış Cumalıkızık evlerinin giriş kapılarındaki tokmak ve kulplar ferforje demirden üretilmiştir. Köyün caddeleri oldukça dar, kaldırımsız ve taş döşemelidir. Uludağ'ın eteklerine ve vadileri arasına sıkışmış köyler o günlerde Kızık olarak isimlendiriliyordu. Bu köyleri diğerlerinden ayırmak için; fidyeye veren köye Fidyekızık, dereye yakın olan köye Derekızık gibi adlar konulmuştur. Cumalıkızık Köyü'ne verilen Cumalı ismi ile alakalı iki farklı söylem mevcuttur. Bu söylemlerden birincisi bu köyün eskiden Cuma namazlarına civar köylerden topluca katılım

sağlanan bir köy olduğu, ikincisi ise Osman Bey'in bu köyü bir cuma günü kurmasıdır. Köydeki cami, caminin hemen yanındaki Zekiye Hatun Çeşmesi ve tek kubbeli bir diğer hamam da Osmanlı döneminden günümüze ulaşmıştır. Zekiye Hatun Çeşmesi 1917 yılında hayrat olarak inşa edilmiştir. Beşik tonozlu bir niş içinde bulunan çeşmenin üstü silmeli, yanları sıvalı beyaz bir mermerden yapılmış ayna taşı bulunuyor. Köyün hamamına, hamamın güneydoğusunda konumlanan kapıdan girilmektedir. Buradan şömineye ve dikdörtgen planlı beşik tonozlu su havuzuna geçiş vardır. Şömine içinde tuğladan örülmüş bir nişe sahip olan hamam ilk yapıldığında; ılıklik, sıcaklık, tıraşlık ve su deposu gibi kısımlardan oluşmuş, ancak daha sonra hamama; soyunmalık, şömine ve tuvalet bölümleri ilave edilmiştir. Ayrıca Cumalıkızık Köyü meydanında köy tarihine dair eşyaların teşhir edildiği Cumalıkızık Etnografya Müzesi, köyün bir kısmında ise Bizans dönemine ilişkin kilise kalıntıları bulunmaktadır. Haziran ayında ahududu festivallerinin yapıldığı ve her karışından tarih fişkiran köy; bu tarihi yapısı sebebiyle birçok tarihi dizi ve film çekimlerine ev sahipliği yapmıştır (Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019).

Fotoğraf 3.20 Bursa Cumalıkızık (UNESCO, 2024p)

3.4.1.5.13 Bergama ve çok katmanlı kültürel peyzajı

Bergama şehri, Kale Tepesi'ndeki akropolü, yamaçtaki diğer alanları, Asklepion (Asklepion) şifa merkezini ve bugünkü Bergama şehrinin bazı bölümlerini kapsamaktadır. Bu, Dünya Mirası alanının en büyük bölümünü oluşturmaktadır. Bergama, MÖ 3. yüzyılda Helenistik Attalid Hanedanlığı'nın başkenti olarak tesis

edilmiştir. Tepenin üstündeki alanda sofistike bir sokak düzeni ve dönemin en dik tiyatrosu, büyük Bergama Sunağı, basınçlı su boru hatları sistemi ve daha fazlası dahil olmak üzere Helenistik dönemin en iyi mimarilerinden birkaçı bulunuyordu. Romalılar döneminde Bergama, mevcut yapıları kullanmaya devam eden ve Asklepieion ve Trajan Tapınağını içermekle birlikte eşit ölçüde büyük yeni yapılar inşa eden çok büyük bir şehir haline gelmiştir. Bizans döneminde şehir küçülmüş, ancak daha öncesinde terk edilmiş yapıların inşaat malzemeleri çoğunlukla yeniden kullanılmıştır. Daha sonra, Osmanlılar döneminde Bergama’da bir dizi kentsel yapı ve altyapı inşa edilmiştir. Tüm bunlar, orijinal Helenistik kente kadar uzanan mimari öğelerin bir karışımını içeren bir şehirle sonuçlanmıştır. Bergama şehir planı, eserlerinin güzelliği ve Helenistik ve Roma dönemlerinde kültürel, bilimsel ve siyasi bir merkez olarak üstlendiği rol açısından önemlidir. UNESCO, “Bergama’nın Kale Tepesi’nin üstündeki yamaçlara inşa edilmesi, insan yapımı teraslar ve çevredeki ovaya hâkim olan büyük anıtlarla topografyadan faydalanılması, Helenistik ve Roma kentsel planlama ve dizaynının bir başyapıtıdır.” demektedir. “Bergama sanat, mimari, planlama, din ve bilimle ilgili önemli kişiler, okullar, fikirler ve geleneklerle ilişkilendirilmektedir.” Ancak, Romalıların Helenistik kentin üzerine inşa ettikleri ve ardından Bizanslıların ve Osmanlıların günümüze kadar geldikleri Bergama, zaman içindeki değişimin bir örneği olarak da önemlidir. Tüm bu kültürlerin izleri bugün kentte görülebilir (Carlsson, 2024).

Helenistik Dönem (MÖ 336-30) Anadolu tarihi için önemli bir dönüm noktasıdır. Sınırları Hindistan’a kadar uzanan Makedonya Krallığı, Büyük İskender’in M.Ö. 323 tarihindeki ölümünden sonra halefleri tarafından parçalanmış ve her komutan kendi krallığını ilan etmiştir. Bergama Krallığı (MÖ 280- 133) da bu krallıklardan birisidir. Söz konusu krallık Hellenistik kültürün Anadolu’daki önemli bir örneğidir. Dönemin bilim ve sanat merkezi olan Bergama, kentleşme, mimari, din vb. kültürel birçok konuda dönemine yön vermiştir. Bergama Krallığı tarih süreci boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Her biri diğerinin altyapısı olan bu medeniyetler, bölgeye kültür tarihi açısından birçok önemli eser miras bırakmıştır. Bergama, 2014 yılında UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası Listesi’ne eklenmiştir (Yılmaz ve Gülerdoğan, 2021).

Fotoğraf 3.21 Bergama (UNESCO, 2024r)

3.4.1.5.14 Diyarbakır kalesi ve Hevsel bahçeleri kültürel peyzajı

Mezopotamya, insanlığın binlerce yıllık tarihinde kilometre taşı niteliğinde sayılabilecek çeşitli olayların yaşandığı ve tarihi açıdan zengin birçok medeniyetin ortaya çıktığı coğrafi bölgelerden birisidir. Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer alan ve bu nehirlerin suları ile beslenen topraklar, binlerce yıl boyunca insanlar için elverişli bir yerleşim alanı olmuştur. Çeşitli siyasi mücadelelere ve savaşlara da sahne olan bu alanların bir kısmı, bu iki dillere destan nehrin doğduğu Türkiye sınırları içerisinde yer almaktadır. Dicle Nehri ile bütünleşen Diyarbakır ve binlerce yıllık tarihiyle kentin en önemli simgesi olan Diyarbakır Kalesi de bölgenin en önemli kültürel varlıkları arasında bulunmaktadır. Diyarbakır Kalesi ile Dicle Nehri arasında yaklaşık yedi yüz hektarlık bir alanı çevreleyen Hevsel Bahçeleri, doğanın bu kültürel zenginliğin üzerine yerleştirdiği bir süs gibi kenti güzelleştirmektedir (Turkish Museums, 2023).

Türkiye'nin Diyarbakır ilinde, Bereketli Hilal olarak adlandırılan bölgenin bir kısmını oluşturan Yukarı Dicle Nehri Havzası'nın bir yamacında yer alan tahkim edilmiş Diyarbakır şehri ve çevresindeki manzara, Helenistik dönemden Roma, Sasani, Bizans, İslam ve Osmanlı dönemlerinden günümüze kadar önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Alan, 2015 yılında kültürel ve tarihi bir varlık olarak UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne eklenmiştir. UNESCO'nun resmi internet sitesine göre alan, İçkale olarak bilinen ve Amida Höyüğü'nü de içeren İç kale ile çok sayıda kulesi,

kapısı, payandası ve 63 kitabesiyle Diyarbakır'ın 5,8 km çapındaki şehir surlarını ihtiva etmektedir. Alan ayrıca kent ile Dicle arasında yeşil bir bağlantı olan ve kente yiyecek ve su temin eden Hevsel Bahçeleri'ni, Anzele su kaynağını ve On Gözlü Köprü'yü de kapsamaktadır. Şehir Surları ve bunların Roma döneminden bu yana gördüğü hasar, onarım ve takviyelerin kanıtları, bölge tarihinin birçok evresine dair güçlü bir fiziksel ve görsel şahitlik sunmaktadır. İçkale, Dışkale ya da Dışkale olarak bilinen Diyarbakır Surları, kuleleri, kapıları ve yazıtları, Hevsel Bahçeleri, Dicle Nehri ve Vadisi ile On Gözlü Köprü bu özelliğe sahiptir. Surları kendi kentsel ve peyzaj ortamları içinde görebilmek, arazinin işlevsel ve görsel niteliklerini destekleyen hidrolojik ve doğal kaynaklar açısından da önemlidir. Nadir ve etkileyici Diyarbakır Kalesi ve buna bağlı Hevsel Bahçeleri, geniş kapsamlı kagir surları ve kapıları (birçok onarım ve ekleme dâhil), yazıtları, bahçeleri/tarlaları ve Dicle Nehri ile ilişkili peyzaj ortamı vasıtasıyla Roma döneminden günümüze kadar bu bölgedeki bir dizi önemli tarihi dönemi göstermektedir (Azertac, 2022a).

Fotoğraf 3.22 Diyarbakır kalesi (UNESCO, 2024s)

3.4.1.5.15 Efes

2015 yılında UNESCO Kültür Mirası Listesine eklenen Efes günümüzde İzmir ilçesi sınırlarında yer almaktadır. Bir zamanlar Kaystros Nehri'nin ağzında yer alan Efes'te, M.Ö. yedinci binyılda Çukuriçi Höyüğü'nden başlayarak günümüzdeki Selçuk'a kadar kesintisiz ve ayrıntılı bir yerleşim tarihi izlenebilmektedir. Coğrafi açıdan

elverişli bir konuma sahip olan Efes, çökelme nedeniyle kıyı çizgisinin sürekli olarak doğudan batıya kaymasına maruz kalmış, bu da kent alanının ve limanlarının birkaç kez yer değiştirmesine neden olmuştur. Eski halicin güney kenarını işaret eden Çukuriçi Höyüğü'nün Neolitik yerleşimi artık oldukça içeri çekilmiştir ve Orta Tunç Çağı'ndan itibaren Ayasuluk Tepesi'ndeki yerleşim öncesinde terk edilmiştir. M.Ö. 2. binyılda kurulan ve aslen Anadolu'da bir ana tanrıça olan Efes Artemis Kutsal Alanı, antik dünyanın en büyük ve en güçlü kutsal alanlarından biri haline gelmiştir. İyon göçlerinin sonucunda ortaya çıkan İyon kentleri, Efes'in liderliğinde bir konfederasyonda birleşti. M.Ö. dördüncü yüzyılda, Büyük İskender'in on iki komutanından biri olan Lysimachos, eski kenti Artemision civarında bırakarak yeni Efes kentini kurdu. Küçük Asya M.Ö. 133 yılında Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına eklendiğinde, Efes yeni Asya eyaletinin başkenti olarak tayin edilmiştir. Geçtiğimiz 150 yıl boyunca yapılan kazılar ve koruma amaçlı çalışmalar, Celsus Kütüphanesi ve teras evleri de dahil olmak üzere antik kentin eski geçit yolunu kaplayan Roma İmparatorluk dönemine ait büyük anıtları ortaya çıkarmıştır. MS 5. yüzyılda Meryem Ana Kilisesi ve Aziz Yuhanna Bazilikası'na yapılan Hıristiyan hac ziyaretlerinin gölgesinde kalana kadar Akdeniz'in dört bir yanından hacıları çeken 'dünyanın yedi harikasından' biri olan meşhur Artemis Tapınağı'ndan geriye çok az şey kalmıştır. Efes'e yapılan hac ziyaretleri şehirden daha uzun ömürlü olmuş ve günümüzde de devam etmektedir. İsa Bey Camii ve Ayasuluk Tepesi'ndeki Orta çağ yerleşimi, Selçuk ve Osmanlı Türklerinin gelişine işaret etmektedir (UNESCO, 2024ş)

Efes kentinin ilk kuruluş tarihi M.Ö. 6000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Son yıllarda gerçekleştirilen araştırma ve kazı çalışmaları sırasında Efes civarındaki höyüklerde ve kalenin bulunduğu Ayasuluk Tepesi'nde Tunç Çağlarına ve Hititlere ait yerleşim yerleri tespit edilmiştir. Kentin Hitit devrindeki adı Apasas'tır. MÖ 1050 sıralarında Yunanistan'dan gelen göçmenlerin yerleşmeye başladığı bir liman kenti olan Efes, MÖ 560 yılında Artemis Tapınağı etrafına nakledilmiştir. Efes, MÖ 300'lü yıllarda Büyük İskender'in komutanlarından Lysimachus tarafından burada inşa edilmiştir. Helenistik ve Roma dönemlerinde en görkemli günlerini yaşayan kent, Asya eyaletinin başkenti ve en büyük liman kenti sıfatıyla 200.000 kişilik bir kapasiteye sahipti. Hadrian M.S. 118-138 yıllarında İmparator Hadrian adına P.Quintilis adına Varius Thermae külliyesi içinde, Kuretler Caddesi'ne bakan bir anıt mabet olarak

tasarlanmıştır. Korint tarzındadır. Efes'in kuruluş destanını betimleyen frizlerin orijinaleri Efes Müzesi'nde teşhir edilmektedir. Sütunların önünde yer alan kitabeli heykel kaideleri Diocletianus, Maximianus, Constantius Chlorus ve Galerius'a ait bronz heykel kaidelerine ilişkindir. Bülbül Dağı'nın eteklerinde teraslar üzerine inşa edilen evlerde kentin zengin halkı yaşamaktaydı. Açık bir peristillium avlu çevresinde inşa edilen evler iki kattan meydana geliyordu. İlk yapım tarihi MS 1. yüzyıl olarak tespit edilen evler, ilerleyen yıllarda çeşitli ek tadilatlarla kent terk edilene kadar kullanılmıştır. Evlerin tabanları mozaiklerle, duvarları ise mermer ve fresklerle dekore edilmiştir. Evlerde çeşmeler ve yerden ısıtma sistemleri mevcuttur (Turkish Museums, 2024c).

Fotoğraf 3.23 Efes (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024ğ)

3.4.1.5.16 Ani arkeolojik alanı

Çağdaş Türkiye'nin doğusunda yer alan Ani, zengin Ermeni Bagratid Hanedanlığı'nın (MS 885-1095) eski başkentiydi ve "1.001 Kiliseli Şehir" olarak biliniyordu. İpek Yolu'nun bir uzantısı olarak gelişen Ani Nüfusu 100.000'in üzerinde olmuş ve Konstantinopolis'e rekabet edebilecek bir şöhrete erişmişti. Ani'nin kiliseleri, manastırları, camileri, kaleleri, sarayları, köprüleri ve kuleleri Orta çağ Ermeni, Bizans, Selçuklu, Gürcü ve İslam kültürlerinin çok kültürlü bir buluşma yerinin izlerini yansıtmaktadır. Ani Arkeolojik Alanı, Orta çağ Ermeni mimarisinin gelişimine dair benzersiz bir bütüncül bakış açısı sunmaktadır. Bunlar arasında en önemli iki yapı olan

Ani Katedrali ve Kutsal Kurtarıcı Kilisesi günümüze kadar ulaşmıştır. M.S. 989 yılında inşa edilen Ani Katedrali, Kraliçe Katramide tarafından yaptırılmış ve Ermeni Bagratid döneminin en önemli mimarlarından biri olan Trdat tarafından dizayn edilmiştir. Kutsal Kurtarıcı Kilisesi, Prens Abulgharib Pahlavuni tarafından Gerçek Haç'ın bir parçası için emanet olarak inşa edilmiş ve 1035 yılında tamamlanmıştır. Bu iki miras yapı, bazılarının Avrupa Gotik tarzının öncüsü olarak kabul ettiği bir dini mimari tarzının erken örneklerini sunmaktadır. Geometrik açıdan sofistike, yenilikçi ve ustalıkla tasarlanmışlardır ve dekoratif dış yüzeylerin çoğu ve ayakta kalan bölümler, siyasi ve ekonomik konulara dair değerli bilgileri kapsayan Ermenice yazıtlar içermektedir (Chao ve Bell, 2022).

Ani, Kars'ın doğusunda ve doğuda Ermenistan ile sınırı oluşturan Arpaçay (Akhuryan) Nehri boyunca uzanmaktadır. Önemli bir doğu-batı kervan yolu üzerinde yer alan Ani, ilk olarak MS 5. yüzyılda öne çıkmış ve Ermenistan'ın Bagratlı kralı Merhametli Aşot III (hükümdarlığı 952-977) 961 yılında başkentini Kars'tan buraya taşıdığına gelişen bir şehir haline gelmiştir. Böylece şehir için altın bir çağ başlamış ve sonraki iki Bagratlı hükümdarı döneminde daha da zenginleşmiştir. Bu dönemde burada inşa edilen çok sayıda kilise, Orta çağ mimarisinin en güzel örneklerinden bazılarını içeriyordu. Ani, 13. yüzyıldaki Moğol saldırıları, 1319'daki yıkıcı bir deprem ve ticaret yollarının değişmesiyle onarılamaz bir düşüşe geçene kadar Ermenistan'ın baş şehri olarak kalmıştır. Nihayetinde bölge terk edilmiştir. Günümüze ulaşan kiliseler ve şehir surlarının kalıntıları, Orta Çağ'da Ermeni taş ustalığının olağanüstü kalitesini kanıtlamaktadır. Taşıdığı kültürel değeri nedeniyle 2016 senesinde UNESCO Kültürel Miras listesine eklenmiştir (Britannica, 2016).

Fotoğraf 3.24 Ani arkeolojik alanı (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024h)

3.4.1.5.17 Afrodisias antik kenti

Afrodisias, antik Karya’da, modern Aydın ilinde, Geyre, Karacasu’da yer almaktadır. Kent, heykel yapım atölyesi ve yerel Afrodit kültü ile ünlüdür. Roma ve Geç Antik döneme ait anıtlar ve heykeller oldukça iyi korunmuştur ve Roma İmparatorluk döneminden Geyre köyünün taşındığı 1970’lere kadar olan çeşitli yerleşim aşamaları olağanüstü ayrıntılı bir şekilde incelenebilmektedir. Afrodisias 2017 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi’ne girmiştir. Listeye kabul edilmesindeki ana kıstas, iyi korunmuş anıtlarının yanı sıra, kentin antik mermer oyma faaliyetleri ve yüceltme kültürü hakkında sağladığı temel ve eksiksiz verilerdir. New York Üniversitesi ve Oxford Üniversitesi tarafından yürütülmekte olan mevcut araştırmalar 6 ana projeye yoğunlaşmaktadır: 1) Tetrapylon Caddesi, 2) Sivil Bazilika ve Diocletianus’un Fiyat Kararnamesi, 3) Kent Parkı (Güney Agora) ve Havuz, 4) Sebasteion Mabedi, 5) Kibele Evi ve 6) Müze Bahçesi. Bu araştırma çalışmasının amacı, kentin tüm yerleşim evrelerini anlamak ve ortaya çıkarmak, tüm anıtları ve önemli eserleri kendi bağlamları içinde değerlendirmek ve yayınlamak, bunları korumak ve bakımlarını yapmak ve sonuç olarak ziyaretçiler için ulaşılabilir ve anlaşılabilir yapmaktır (Smith vd., 2022).

Kent yerleşimi MÖ 5. binyılın ortalarına kadar uzanan Afrodisias, MÖ 6. yüzyılda küçük bir kasabayken, MÖ 2. yüzyılda Menderes Vadisi’ndeki yoğun kentleşme döneminde bir şehir devleti (polis) niteliği kazanmıştır. MÖ 1. yüzyılda Roma ile yakın ilişkiler içinde olan Afrodisias, daha sonraları Roma İmparatoru olarak Augustus adını alacak olan Octavianus “un “Bu kenti bütün Asya’dan Kendim için seçtim.” sözleriyle koruma altına alınmış ve Roma Senatosu’nun MÖ 39 yılında vergi muafiyeti ve muhtariyet gibi ayrıcalıklar sağlamasının ardından hızla kent merkezi olarak gelişmeye başlamıştır. Afrodisias’ın arkeolojik değeri, Geç Helenistik dönemden Roma ve Bizans dönemlerine kadar yoğun bir fikir ve değer değişimini ortaya koyan, büyük çapta mermer binaların ve bunlarla ilişkili kabartma ve yazıtların son derece iyi korunmuş olmasında saklanmaktadır. MS 1. ve 5. yüzyıllar arasında Afrodisias, Akdeniz dünyasında tanınan ve eserleri başta Roma olmak üzere tüm İmparatorlukta bilinen heykeltıraşlar ortaya çıkarmıştır. Mermer yataklarının kente eşi benzeri görülmemiş ölçüde yakın olması, Afrodisias’ın mermer heykeltıraşlığı için yüksek kalitedeki bir üretim merkezi haline gelmesinin önemli bir unsurudur. Bu niteliğiyle

Afrodisias, Roma İmparatorluğu'nun Asyatik Eyaleti'nde yer alan ve dönemin mermer sanatı ve mimarisinin tüm boyutları ile araştırılıp anlaşılmasını sağlayan merkezlerden biri haline gelmiştir. Kente adını veren ve kent kimliğinin oluşmasında önemli rol oynayan Afrodit Kutsal Alanı'nın ve kentteki benzeri olmayan Afrodit kültünün kültürel olarak Akdeniz Havzası'nda geniş bir alanı etkilediği bilinmektedir. Bu özelliklerden dolayı Afrodisias Antik Kenti, şehrin yaklaşık 2-3 km. kuzeydoğusunda yer alan antik mermer ocakları ile birlikte 2017 yılında Dünya Miras Listesi'ne eklenmiştir (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2024a).

Fotoğraf 3.25 Afrodisias antik kenti (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024ı)

3.4.1.5.18 Göbekli tepe

Göbekli Tepe, dünyanın en eski tarım topluluklarının ortaya çıktığı Yukarı Mezopotamya'da yer almaktadır. Anıtsal komünal binalar (çitler) olarak yorumlanan anıtsal yapılar, Çanak Çömlek Öncesi Neolitik dönemde (MÖ 10-9. binyıllar) avcı-toplayıcı gruplar tarafından inşa edilmiştir. Muhtemelen sosyal etkinlikler ve ritüellerle bağlantılı olarak kullanılan bu anıtlar, bazıları 5,50 metreye kadar ulaşan, kireçtaşıdan yapılmış T biçimli sütunlara sahiptir. İnsan formunun soyut tasvirleri olan sütunların bazılarında kemer ve peştamal gibi giysilerin alçak kabartmalarının yanı sıra vahşi hayvanların yüksek ve alçak kabartmaları da yer almaktadır. Son kazı çalışmalarında, evsel yapılara ait olduğu düşünülen anıtsal olmayan yapı kalıntıları da tespit edilmiştir (UNESCO, 2024t).

1 Temmuz 2018 tarihinde Bahreyn'in Manama kentinde düzenlenen Dünya Miras Komitesi'nin kırk ikinci oturumunda Göbekli Tepe UNESCO Dünya Miras Listesi'ne eklendi. Türkiye'den listeye giren on sekizinci alan olan Göbekli Tepe, Hattuşa (1986) ve Pergamon (2014) ile birlikte, DAI İstanbul Departmanı'nda bir araştırma projesi yürütülen üçüncü UNESCO alanıdır. Göbekli Tepe'nin tescili, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Şanlıurfa Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün aylarca süren özverili çalışmalarının sonucunda gerçekleşti. 2018 yılının sonlarında T.C. Kültür Bakanlığı 2019'u "Göbekli Tepe Yılı" ilan etti ve bu ilan gösterilen ilgiyle birleşince UNESCO yazıtının sağladığı imkânlar çok somut bir artışa yol açtı ve o yıl kültürel mirası 400.000'den fazla turist ziyaret etti (Clare, 2020).

Fotoğraf 3.26 Göbekli tepe (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024i)

3.4.1.5.19 Arslantepe höyüğü

2021'de UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınan Arslantepe Höyüğü, Malatya şehir merkezine altı kilometre uzaklıkta bulunuyor. Kazı çalışmaları 1932 yılından beri sürdürülen Arslantepe, 2011 yılında açık hava müzesine dönüştürülerek ziyarete açılmıştır. Müzenin girişine 1900-1932 yıllarında bulunarak Ankara'ya götürülen Malatya Kralı Tarhunza ile aynı malzemeden yapılmış iki aslan heykelinin ve duvar kabartmalarının replikaları yerleştirildi. Ziyaretçiler kazı alanında kerpiç sarayı, duvar süslemelerini ve diğer kalıntıları görebiliyor. Arslantepe'de korunmayan

ya da sergilenmeyen arkeolojik buluntular Malatya Müzesi'nde sergilenmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024j).

Arslantepe Höyüğü, Fırat'ın sağ kıyısından 12 kilometre uzaklıkta, verimli Malatya ovasının merkezinde yer alan, yaklaşık 4,5 hektar genişliğinde ve 30 metre yüksekliğinde bir arkeolojik kalıntıdır. Alanın arkeolojik kanıtları, en azından M.Ö. 6. binyıldan geç Roma dönemine kadar yerleşim gördüğüne tanıklık etmektedir. Alanın en göze çarpan tanıklığı, saray kompleksinin inşa edildiği Geç Kalkolitik dönem kalıntılarıyla belgelenmiştir. M.Ö. 4. binyılın ilk yarısına tarihlenen kerpiç evlerle karakterize edilen Geç Kalkolitik dönem ve Kraliyet Mezar kompleksi ile belirginleşen Erken Tunç Çağı dönemi gibi diğer yaşam evreleri de kayda değer kanıtlar sunmaktadır. Daha sonraki arkeolojik buluntular Paleo-Asur ve Hitit dönemlerine kadar uzanmakta ve Yeni Hitit tabakalarını da içermektedir. Arslantepe Höyüğü, Geç Kalkolitik döneme açılan eşsiz bir pencere sunmakta, zamanın belirli bir anını kaydederek seçkinlerin yaşamına ve devlet yönetiminin ilk biçimlerine şahitlik etmektedir. Saray kompleksi ve çevresindeki yapıların M.Ö. 4. binyılın sonlarında ani ve şiddetli bir şekilde yok olması nedeniyle Arslantepe, bölgedeki diğer yerleşimlere kıyasla istisnai bir koruma durumuna sahip arkeolojik kanıtları muhafaza etmiştir. Geç Kalkolitik dönemin (M.Ö. 3400-3100) önemli mimari özellikleri arasında yerleşim planı ve bağımsız binaların düzeni, inşaat teknolojisi, duvarların düzeni ve kalınlığının yanı sıra sıva ve belirgin olduğu yerlerde duvar resimleri şeklindeki yüzey işlenmesi yer almaktadır. Saray kompleksi aynı zamanda Geç Kalkolitik döneme tarihlenen ve şimdiye kadar bilinen en büyük tek yapı kompleksini oluşturmaktadır. Dolayısıyla saray kompleksi, Arslantepe'nin bölgede bir yönetim merkezi olduğu M.Ö. 3400 ile 3100 yılları arasındaki nispeten kısa döneme dair son derece iyi korunmuş bir örnek teşkil etmektedir (UNESCO, 2024u).

Fotoğraf 3.27 Arslantepe höyüğü (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024k)

3.4.1.5.20 Gordion

Gordion arkeolojik alanı, antik Yakın Doğu'nun en önemli tarihi yerlerinden biridir. Gordion, Türkiye'nin merkezinde, Ankara'nın yaklaşık doksan kilometre güneybatısında, doğudaki (Asurlular, Babilliler, Hititler) ve batıdaki (Yunanlılar, Romalılar) büyük imparatorlukların kavşak noktasında yer almaktadır. Dolayısıyla, Ege ve Akdeniz'i Yakın Doğu'ya bağlayan hemen hemen tüm ticaret yolları üzerinde stratejik bir konuma sahipti. Gordion, Frig uygarlığını ve başarılarını anlamak için olağanüstü bir arkeolojik alandır. Erken Frig kalesinin yapıları ve şehrin idarecilerinin mezar höyükleri, Demir Çağı Yakın Doğu'sundaki anıtsal mimarinin olağanüstü örneklerini ortaya koymaktadır. Frig kalesinin girişi, on metre yüksekliğe kadar korunmuş taş duvar örgüsüyle bugüne kadar ortaya çıkarılmış en iyi korunmuş Demir Çağı (M.Ö. 10-8. yüzyıllar) müstahkem kapı kompleksine aittir. Kale içindeki seçkin binalar bilinen en eski renkli zemin mozaiklerine sahiptir. Kalenin sanayi bölgesi ya da Teras Kompleksi, büyük çaplı yiyecek hazırlama ve tekstil imalatına ayrılmıştı. Yüz metreyi aşan uzunluğuyla bu kompleksin antik dünyada başka bir örneği yoktur. İçkale binalarının çatı sistemlerinde, iç destek olmaksızın on metreden uzun ahşap kirişler kullanılmıştır ki bu, dönem için benzersiz bir mühendislik başarısıdır. Gordion civarındaki anıtsal höyüklerin yoğunluğu, Yakın Doğu'daki diğer tüm alanlardan farklı olarak olağanüstü bir güç peyzajı yaratmaktadır. Höyüklerin en büyüğü olan "Midas Höyüğü" (Tümülüs MM) elli üç metre yüksekliğe kadar yükselmektedir ve

içindeki mezar odası dünyanın bilinen en eski sağlam ahşap binasıdır (yaklaşık M.Ö. 740) ve içinde antik çağdan bilinen en iyi korunmuş ahşap mobilyalar ortaya çıkarılmıştır. Bu tarihi anıt 2023'te UNESCO Kültür Mirası Listesine eklenmiştir (UNESCO, 2024ü).

Fotoğraf 3.28 Gordion (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024l)

3.4.1.5.21 Anadolu'nun orta çağ dönemi ahşap hipostil camileri (Konya-Eşrefoğlu camii, Kastamonu-Mahmut Bey camii, Eskişehir-Sivrihisar camii, Afyon-Afyon Ulu camii, Ankara-Arslanhane camii)

Cami serisi, 13. yüzyılın sonlarından 14. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu'da, her biri Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde inşa edilmiş beş hipostil camiden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla Afyonkarahisar Ulu Camii (1272-77), Eskişehir Sivrihisar Ulu Camii (1274-75), Ankara Ahi Şerefeddin (Arslanhane) Camii (1289-90), Konya Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1296-99) ve Kastamonu Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii'dir (1366-67). Düz ahşap tavanın mukarnaslı veya devşirme kapaklı ahşap sütunlarla desteklendiği kendine özgü bir ahşap yapı sisteminde tasarlanmış olan bu beş cami, İslam mimarlığının gelişiminde önemli bir yere sahip olan özgün bir yapı tipinin seçkin örneklerini oluşturmaktadır. Dizinin unsurlarını oluşturan beş caminin, bazı ortak mimari nitelikleri ve tarihsel çağrışımları paylaşımları ve konum, kullanım/işlev, tasarım ve malzeme bakımından orijinalliklerini büyük ölçüde muhafaza etmeleri nedeniyle, ahşap caminin hipostil tipinin en iyi korunmuş ve en erken örneklerini temsil ettiği kabul edilmektedir. Ahi Şerefeddin (Arslanhane), Beyşehir Eşrefoğlu ve

Mahmut Bey camileri uzunlamasına dikdörtgen bazilikal plana sahipken, Sivrihisar ve Afyonkarahisar Ulu camileri küfe tipinde bir plana sahiptir. Binaların dış kısımları yığma ve kesme taşlarla inşa edilirken, iç kısımları ahşap taşıyıcı sistemine sahiptir. Ana ibadet alanı (harim) ahşap direklerle desteklenen ahşap kirişli düz bir tavanla kaplıdır. Orijinalinde düz toprak damlı olan camiler günümüzde bakır veya kurşun kaplı kırma tavanlara sahiptir. Cami serisinin bileşenlerini oluşturan camiler, kapılar, minberler, sütunlar, sütun başlıkları, tavan kirişleri ve konsollar da dahil olmak suretiyle mimari donanım ve mobilyalarda ahşap işçiliği ve oymacılığının ustaca kullanılması bağlamında da önem taşımaktadır. Bunlardan bazılarında 13. yüzyıl sonlarında künde-kari yöntemiyle yapılmış olağanüstü bir minber örneği mevcuttur (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2024b).

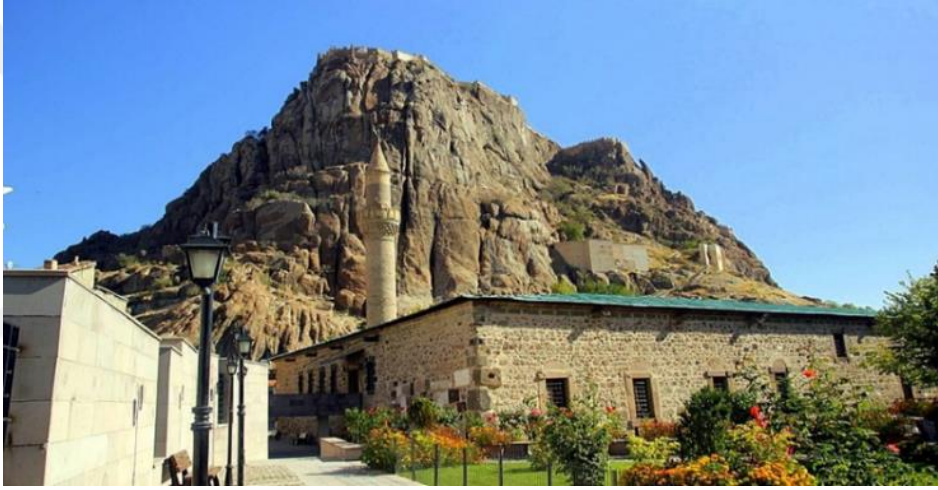
Fotoğraf 3.29 Eşrefoğlu camii (TRT HABER, 2018)

Fotoğraf 3.30 Mahmut Bey camii (Kastamonu Belediyesi, 2024)

Fotoğraf 3.31 Sivrihisar Ulu camii (NTV, 2023)

Fotoğraf 3.32 Afyonkarahisar Ulu camii (Şaşmaz, 2024)

Fotoğraf 3.33 Ahi Şerafettin camii (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024m)

3.4.1.6 Türkmenistan’ın UNESCO’daki somut kültürel varlıkları

Tablo 3.8 Türkmenistan’ın UNESCO’ya kayıtlı somut varlıklar listesi

Somut Varlıklar Listesi	Alınma Tarihi
1. <i>Antik Merv</i>	1999
2. <i>Kunya-Urgenç</i>	2005
3. <i>Nisa’daki Part Kaleleri</i>	2007
4. <i>Turan’ın Soğuk Kış Çölleri</i>	2023
5. <i>Zarafşan-Karakum Koridoru</i>	2023

3.4.1.6.1 Antik Merv

“Antik Merv” Devlet Tarih ve Kültür Merkezi (Mary şehrinden 40 kilometre uzaklıkta) Orta Asya’da İpek Yolu üzerinde bulunan en eski ve büyük oranda iyi korunmuş vaha şehirlerinden ve sulama sistemini uygulayan en eski şehirlerden biridir. Bu yüzden antik dünyanın en büyük şehirlerinden birinin burada ortaya çıkmış olması pek de şaşırtıcı değildir. Sadece Orta Asya’nın değil, aynı zamanda tüm dünyanın en büyük şehirlerinden birisiydi. Kesin olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir ve kökeni sırlarla örtülüdür. Açık olan bir şey var ki, onunla ilgili ilk yazılı kaynak Avesta yazıtlarında, yaklaşık olarak M.Ö. VIII-VI. yüzyıllarda görülmektedir. Antik Merv, Murgab Nehri’nin yatağının değişmesi ve bunun sonucunda doğudan batıya kayması nedeniyle farklı zamanlarda yapılmış bir anıtlar manzumesinden oluşmaktadır. Yeni tesisler, eskileri yok olduktan ve bir daha asla yerleşilmedikten sonra inşa edilmiş ve böylece “hafızanın bekçileri” haline gelmişlerdir. Doğu’nun ve hatta tüm dünyanın uygarlık tarihinde, “Şehirlerin Anası” adıyla onurlandırılan çok fazla antik yerleşim yeri yoktur. Ünlü seyyah ve bilim adamı El-Makdisi’nin hakkında “Hicaz’da Şehirlerin Anası Mekke, Horasan’da ise Merv’dir” diye kaleme aldığı Antik Merv de bu şehirlerden biriydi. Merv vahası, o zamanlar Orta Asya’da muadili olmayan muazzam bir megalopolis olarak varlığını sürdürüyordu. Antik Çağ ve Orta Çağ’ın kesişme noktasında yer alan Merv, sadece şehir surlarının içinde 235 hektarlık bir alanı kaplıyordu ve bu alan aynı zamanda ticaret mahallelerini ve şehrin alanını kat kat aşan geniş tarımsal bölgeyi de içine alıyordu. Binlerce yılın sınırlarında Merv, ticaret yollarının her yöne, yani şimdiki Özbekistan, Afganistan, İran, Hindistan ve diğer ülkelere geçtiği en büyük şehir haline

geldi. Başlangıçta şehirde Zerdüştler yaşıyordu, sonra Budistler geldi ve III. yüzyılda onlara Hristiyanlar katıldı. Ancak VII-VIII. yüzyıllarda Araplar bu topraklara geldiler ve esas din olarak İslam'ı yerleştirdiler. Merv, İslam çağında zirveye ulaşmış ve IX. yüzyılın başlarında Arap Halifeliğinin başkenti, XI-XII. yüzyıllarda ise Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başkenti olmuştur. Hikâye yazarları şehre “Kralın Ruhı”, “Horosan şehirlerinin Anası” ve son olarak “Evrenin üzerinde geliştiği Şehir” gibi parlak sıfatlar atfettiler. Ömer Hayyam, As-Samani, İmad ad-Din al-İsfahani ve Orta Çağ'ın diğer ünlü düşünürleri burada yaşamış ve eserler üretmişlerdir. Merv birkaç yüzyıl boyunca gelişti ve büyüdü ve XII. yüzyılda dünyanın en büyük şehri statüsünü elde ederek gelişiminin zirvesine ulaştı. Merv'in farklı dönemlere ait bir dizi kaleleri belirlenmiştir. Kaleler büyüklük ve korunma düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Bunlar Erk-Kala (M.Ö. VI. yüzyıl), Gyaaur-Kala (III. yüzyıl), Kyz-Kala (VI. yüzyıl), Sultan-Kala (XI. yüzyıl), Abdullahkhan-Kala (XV. yüzyıl), Bayramalikhan-Kala (muhtemelen XVIII. yüzyıl) (Ministry Of Foreign Affairs Of Turkmenistan, 2024).

Fotoğraf 3.34 Antik Merv (Carissa, 2023)

3.4.1.6.2 Kunya-Urgenç

Bazen Köneürgenç veya Köneürgenç olarak da adlandırılan Kunya-Urgenç, Türkmenistan'ın kuzeyindeki Daşoğuz Vilayet bölgesinde tarihi bir şehirdir. Nukus şehri yakınlarında, Güney Özbekistan ile Türkmenistan sınırından arabayla yaklaşık on dakika uzaklıktadır. Harezm eyaletinin başkenti olan bu orta çağ şehri, 11. ve 16. yüzyıllar arasında İpek Yolu üzerinde önemli bir durak olmuştur. Sakinleri 18.

yüzyılda şehri terk etmiş ve o zamandan beri boş durmaktadır. Yapıların bir kısmı 20. yüzyılda ve sonrasında yapılan bazı restorasyonlarla günümüze sağlam olarak ulaşmıştır. UNESCO listesindeki 2005 girişinde “Kunya-Urgenç kültürel bir geleneğe (Harezmi İslam kültürü) müstesna bir tanıklık sağlar ve korunma durumu itibarıyla rakipsizdir” ifadesi geçmektedir. Meşhur İpek Yolu’nun ticaret güzergâhlarından biri üzerinde bir zamanlar hareketli bir şehir olan Kunya-Urgenç, geçmiş imparatorluklar boyunca birkaç yüzyıl öncesine ait anıtlara ev sahipliği yapmaktadır. Burada sergilenen mimari, Afganistan ve İran da dâhil olmak üzere Orta ve Batı Asya bölgelerinde etkili olmuştur. Tarihi açıdan önemli diğer pek çok yerdeki mimari yapıların aksine Kunya-Urgenç’teki mimari eserler oldukça iyi korunmuştur (Kez, 2024).

Kunya-Urgenç, Türkmenistan’ın Daşoğuz velayeti topraklarında yer almaktadır ve Türkmenistan’ın kuzeybatısında, Amu-Daria Nehri’nin sol kıyısında konumlanmıştır. Urgenç, Ahameniş İmparatorluğu’nun bir parçası olan Harezmi bölgesinin başkentiydi. Eski şehir bölgesi, özellikle 11. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar bir dizi anıt içermektedir. Bu alan, bir cami, bir kervansaray kapısı, kaleler, türbeler ve 60 m yüksekliğinde bir minarenin olmasıyla birlikte eski müstahkem yerleşim yerlerinin bazı kalıntıları ile büyük bir ıssız arazi olarak kalmıştır. Kunya-Urgenç anıtları incelendiğinde Orta Asya İslam mimarisinin tüm metot ve dekor çeşitliliği gözlemlenebilir. Kerpiç ve pişmiş tuğladan yapılar, antik şamdanlara kadar uzanan sade tek kubbeli binalar ve bazen uzun bir gelişim, onarım ve yeniden yapılanma geçmişi olan karmaşık kompozisyonlara sahip eserler bulunmaktadır. Bu anıtlar aynı zamanda kubbelerin iç yüzeyinin işleme yöntemlerinin hücresel yelkenlerden o zamanlar “mukarnas” olarak isimlendirilen ve yerel ustalar tarafından en yüksek seviyeye getirilen stalaktite doğru evrimini de göstermektedir. Bu şehrin en iyi eserleri yüksek derecede dekoratif olmaları ile ayırt edilirler. Tek renkli pişmiş topraktan klasik arabesklerin ve minenin parlak renkliliğinin önemli örneklerini sunmaktadırlar. Anıtlar, etkisi İran ve Afganistan’a ve daha sonra 16. yüzyıl Hindistan’ındaki Moğol İmparatorluğu’nun mimarisine ulaşan mimari ve zanaatkârlıkta olağanüstü başarılarla tanıklık etmektedir. Bu şehirde yoğunlaşan İslami kutsal nesneler, ziyaretçiler için son derece popüler yerlerdir ve uluslararası turizm için cazip objeler sunmaktadır (UNESCO, 2024v).

Fotoğraf 3.35 Kunya-Urgenç (UNESCO, 2024v)

3.4.1.6.3 Nisa'daki Part kaleleri

Aşkabat'ın (Türkmenistan) 16 km batısında bulunan ve 2007 senesinde UNESCO Kültürel Miras Listesine alınan Nisa arkeolojik bölgesi, doğal tepeler üzerinde yer alan iki ana komşu bölgeden oluşmaktadır. Part döneminde Yeni Nisa şehir (İslami dönemde hala önemli bir merkez), Eski Nisa ise büyük bir seremoni kalesiydi. Eski Nisa, Part medeniyetinin en eski ve en iyi bilinen mekânlarından birini teşkil ettiği için önemlidir. Aral Denizi'nin güneyindeki bozkırlardan gelen Partlar, M.Ö. III. yüzyılın ortalarında Selevkosları bölgeden kovarak bugünkü güney Türkmenistan'a yerleşmişlerdir. Arsaklı sanatı ve mimarisi, bu halkın göçebe ve Orta Asyalı geçmişini gösteren, İran dünyasından ve Büyük İskender'in fethinden sonra Orta Asya'da yaygın hale gelen Helenizm'den kaynaklanan geleneklerle zenginleştirilmiş kültürel özellikler ve desenler sergiler. Tüm bu nedenlerden dolayı Eski Nisa benzersiz bir arkeolojik alandır (Lippolis, 2011).

Nisa'nın Part kaleleri, MÖ 3. yüzyılın ortalarından MS 3. yüzyıla kadarki dönemde büyük bir güç olan Part İmparatorluğu'nun en erken ve en önemli şehirlerinden birinin yerini belirten Eski ve Yeni Nisa olmak üzere iki kaleden oluşmaktadır. Kendi geleneksel kültürel öğelerini Helenistik ve Roma batısının kültürel öğeleriyle ustalıkla birleştiren eski bir medeniyetin kazılmamış kalıntılarını muhafaza etmektedirler. Alanın iki bölümünde yapılan arkeolojik kazılar, ev, devlet ve dini işlevleri gösteren zengin bir şekilde süslenmiş mimariyi ortaya çıkarmıştır. Önemli ticari ve stratejik

güzergâhların kavşağında yer alan bu güçlü imparatorluk, Roma'nın genişlemesine bir engel oluştururken, doğu ile batı, kuzey ile güney arasında önemli bir iletişim ve ticaret merkezi olarak hizmet etmiştir (UNESCO, 2024y).

Fotoğraf 3.36 Antik Nisa kalesi (Euronews, 2024)

3.4.1.6.4 Zarafşan-Karakum koridoru

Zarafşan-Karakum Koridoru, Orta Asya'daki İpek Yolları'nın her istikametten diğer koridorları birbirine birleştiren kilit bölümlerinden biridir. Engebeli dağlarda, mümbit nehir vadilerinde ve ıssız çöllerde yer alan otuz dört bileşenden oluşan 866 kilometrelik koridor, Zarafşan Nehri boyunca doğudan batıya ve Karakum Çölü'nü aşarak Merv Vahası'na giden eski kervan yollarını takip ederek güneybatıya doğru uzanmaktadır. Dağlık, dağ eteği, kuru bozkır, vahalar, elverişli vadiler ve kurak-çöl bölgeleri gibi farklı coğrafi alanlardan geçen koridor boyunca yer alan seçilmiş bileşenler, İpek Yolları'nın hareket ve ticaretinin kontrolüne toplumların uyumunu ve peyzajların karmaşıklığını göstermektedir. Verimli vadiler ve deltalar ile çöl ve nehir geçitleri arasındaki insan davranışlarındaki çeşitlilik, küçük kasabalar, kaleler ve yol istasyonlarının seçiminde açıkça görülürken; ticari temasların yarattığı siyasi ve sosyal sermayenin neticeleri de adaylığa dâhil edilen ticari, elit ve dini binaların çeşitliliğinde kendini belli etmektedir. Dünya tarihindeki en uluslararası tüccarlardan bazıları olan Soğdluların geliştiği yer olmuştur. Bu koridorların kontrolü Soğd, Part, Sasani, Timurlu ve Selçuklu gibi büyük İpek Yolu imparatorluklarının birçoğu için yaşamsal öneme sahipti, çünkü İpek Yolları boyunca uzun mesafeli alışverişin esasını

oluşturuyorlardı. Koridor boyunca Doğu'dan ve Batı'dan büyük miktarda mal ve bazı yüksek değerli mallar nakledilerek ticareti yapılmıştır ve birçok ünlü yerel ürün, uzaktaki halkların ihtiyaçlarını karşılamak üzere buradan götürülmüştür. İnsanlar buraya seyahat etmiş, yerleşmiş, fethetmiş ya da yenilmiş, böylece burası etnik kökenlerin, kültürlerin, dinlerin, bilimlerin ve teknolojilerin bulunduğu bir kavşak haline gelmiştir. İpek Yollarının M.Ö. 2. yüzyıl ile M.S. 16. yüzyıl arasındaki tarihi döneminde, Koridor üç refah dönemi yaşamıştır: M.S. 5. ve 8. yüzyıllar arasında Soğdlu tüccarların yükselişi; M.S. 10. ve 12. yüzyıllar arasında Müslüman dünyası ve ötesi ile gelişen ticaret ve 13. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Moğolların yönetimi altında bilim, kültür, şehir planlaması ve ekonominin önemli gelişmesi. Ayrıca bu koridoru Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan ortak olarak temsil etmektedirler. Koridorun taşıdığı kültürel değerden dolayı 2023 yılında UNESCO Kültürel Miras Listesine eklenmiştir (UNESCO, 2024z).

3.4.2 Türk Dünyası Ülkelerinin UNESCO'ya Kayıtlı Somut Olmayan Kültürel Mirasları

Türk Dünyası ülkelerinin UNESCO kapsamına giren somut olmayan varlıkları say bakımından somut varlıklarından daha çoktur. Ayrıca bu ülkeler arasında müşterek olan somut olmayan varlıkların sayısı somut varlıkların sayısından daha fazlasını teşkil etmektedir. Bu bölümde de tekrara yol verilmemesi adına müşterek varlıklar sadece bir ülke ismi altında verilmiştir.

3.4.2.1 Azerbaycan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut olmayan varlıkları

Tablo 3.9 Azerbaycan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut olmayan varlıklar listesi

Somut Olmayan Varlıklar Listesi	Alınma Tarihi
1. <i>Azerbaycan Muğamı</i>	2008
2. <i>Âşık Sanatı</i>	2009
3. <i>Geleneksel Halı Dokuma Sanatı</i>	2010
4. <i>Tar Sanatı</i>	2012
5. <i>Çovqan, Geleneksel Karabağ Atı Binme Oyunu</i>	2013
6. <i>Kelağayi Geleneksel Sanatı</i>	2014

Tablo 3.9'un devamı

Somut Olmayan Varlıklar Listesi	Alınma Tarihi
7. <i>Lahıç Bakır İşçiliği</i>	2015
8. <i>Gözleme Yapma ve Paylaşma Kültürü: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka</i>	2016
9. <i>Nevruz Bayramı</i>	2016
10. <i>Dolma Yapma ve Paylaşma Geleneği</i>	2017
11. <i>Kamança Sanatı</i>	2017
12. <i>Yallı, Geleneksel Nahçıvan Dansı</i>	2018
13. <i>Dede Korkut Destanı</i>	2018
14. <i>Minyatür Sanatı</i>	2020
15. <i>Nar Bayramı</i>	2020
16. <i>Nasreddin Hoca Anektotları Anlatım Geleneği</i>	2022
17. <i>Pehlivanlık Kültürü</i>	2022
18. <i>Çay Kültürü</i>	2022
19. <i>İpekböcekçiliği ve Dokumacılık Sanatı</i>	2022
20. <i>İftar Geleneği</i>	2023
21. <i>Tezhip Sanatı</i>	2023
22. <i>Balaban/mey Zanaatkârlığı ve İcra Sanatı</i>	2023
23. <i>Sedef Kakma Sanatı</i>	2023

3.4.2.1.1 Azerbaycan muğamı

Azerbaycan halkı eski, zengin ve benzersiz bir kültür yaratmıştır. Müzikal yaratıcılık alanı da dâhil olmak üzere sanatsal yaratıcılığın çeşitli alanlarında kıymetli kaynaklar ortaya çıkarmıştır. Muğam, dünya müzik hazinesinin bir incisidir. Dünyada var olan müzik türlerinden farklı olarak muğam, birçok milletin ulusal ve kültürel mirasının oluşmasında ve günümüze kadar ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Muğam, köklerini Doğu müzik kültürünün derinliklerinden almaktadır. Muğamın temeli, İran saraylarında çalınan müziğin nağmesi olan Kuran'ı söyleyen muganniler tarafından atılmış, icra tarzı ise Azerbaycanlı aşıklar tarafından oluşturulmuştur. Bu sanat Azerbaycan topraklarında yaşayan Talış, Dağ Yahudileri, Lezgiler, Gürcüler ve Avarlar gibi etnik gruplar arasında da popülerdir. Muğam, Doğu ülkelerinin klasik halk sanat müziğinin ana türüdür. Muğam sözcüğü İran-Arap-Türk dilinde kullanılan

“magam” sözcüğünden türetilmiştir. “Magam” kelimesi telli çalgılar üzerindeki perde anlamından kaynaklanmaktadır. XIV. yüzyıla kadar Orta Doğu halklarının tek bir müzik türüken, daha sonra meydana gelen sosyo-politik değişimler sebebiyle bu tek müzik türü Halklara göre bölünmüştür. Klasik doğu muğamları 12 ana muğam ve 6 avazattan oluşuyordu. Ana muğamlar: Uşşak, Nava, Busilik, Rast, Arag, İsfahan, Zırafkand, Astrurk, Zangula, Rahavi, Hüseyini ve Hicaz, avazatlar ise Şehnaz, Maya, Salmek, Novruz, Kerdani ve Guvaşt’tan ibaretti. Azerbaycan Muğamı 2008 senesinde UNESCO’nun Somut olmayan Kültürel Miras Listesine eklenmiştir (Azerbaijan, 2024).

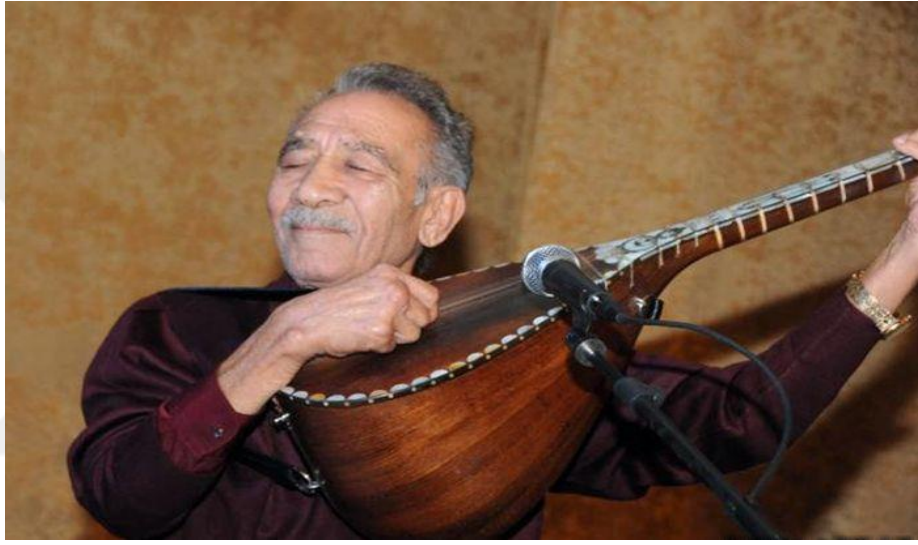

Fotoğraf 3.37 Azerbaycan Muğamı (UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission, 2024a)

3.4.2.1.2 Âşık sanatı

Azerbaycan Aşık sanatı şiir, hikâye anlatıcılığı, dans, vokal ve enstrümantal müziği birleştirerek Azerbaycan kültürünün sembolü haline gelen geleneksel bir gösteri sanatıdır ve 2009 senesinde UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine kabul edilmiştir. Telli bir müzik aleti olan sazın eşlik ettiği klasik repertuarda 200 şarkı, dastan olarak bilinen 150 edebi-müzikal beste, farklı geleneksel şiir biçimlerinde yaklaşık 2.000 şiir ve çok sayıda hikâye yer almaktadır. Bölgesel farklılıklar diğer müzik aletlerini de içerebilir, ancak hepsi ortak bir ulusal dil ve sanatsal tarih tarafından oluşturulmuştur. Aşıklar Kafkasya’nın dört bir yanındaki düğünlerde, dost meclislerinde ve şenliklerde yer almakta, konser sahnelerinde, radyo ve

televizyonlarda görünmekte ve repertuarlarını yeniden yaratmaya devam ederken bazen klasik melodileri çağdaş melodilerle harmanlamaktadırlar. Sanatları, ulusal kimliğin bir simgesi ve Azerbaycan dili, edebiyatı ve müziğinin koruyucusu olarak kabul ediliyor. Âşıklar bir halkın bilincini temsil ederken, aynı zamanda kültürel alışveriş ve diyalogun teşvik edilmesine de katkıda bulunuyorlar: Ülkede yaşayan Kürtler, Lezginler, Talişler, Tatlar ve diğer etnik gruplar sık sık Aşıkların sanatını icra etmekte, şiirleri ve şarkıları bölgenin dört bir yanına yayılmaktadır (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024a).

Fotoğraf 3.38 Âşık sanatı (UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission, 2024b)

3.4.2.1.3 Geleneksel halı dokuma sanatı

Azerbaycan halıları Hermitage, Londra'daki Victoria ve Albert Müzesi, New York Metropolitan Müzesi, Louvre ve Vatikan'ın müzelerinde sergilenmektedir. Böylesine tanınmış eser koleksiyonlarının sıralanması bile bu tür Azerbaycan sanatının eşsizliğini kanıtlamaktadır. Halılar Bronz Çağı'nda doğu krallarının odalarını ve kabile reislerinin çadırlarını süslemek için kullanılmıştır. 15. yüzyılda Azerbaycan halıları kralların saraylarında ve Batı Avrupa soylularının evlerinde görülmeye başlandı. Orada o kadar büyük bir zevk yarattılar ki, sadece saray iç mekanlarının değil, aynı zamanda festival resimlerinin de vazgeçilmez bir özelliği haline geldiler. Kraliyet mensupları ve ardından soylular, Azerbaycan halılarının fonunda kendi portrelerini sipariş etmişlerdir. Halılara adeta büyümlü özellikler bile atfedilmiştir. Dokumalarının sağlığı korumaya ve evi bereketli kılmaya yardımcı olabileceğine

inanılmıştır. Azerbaycan, yüzyıllar boyunca halı konusunda trend belirleyicilerden biri olmuştur. Sanatsal özellikleri ve yüksek kalitesi Arap, Avrupalı ve Rus gezginler tarafından dile getirilmiştir. Tarihçi ve sanat eleştirmeni P. R. J. Ford, “halılar artık Dağıstan, Gürcistan ve Ermenistan’da yapılsa da Kafkas halılarının gerçek doğum yerinin Azerbaycan olduğunu ve Azerbaycanlı dokumacıların beceri ve fikirlerinin tüm Kafkasya’da hissedildiğini” ifade etmiştir. Azerbaycan’da halı günlük yaşamın bir parçası olmuştur. İnsanlar onların üzerinde dinlenir, yemek yer ve misafir kabul ediyorlardı. Neredeyse her Azerbaycan evinde dokunurdu. Dokuma ve boyama tekniklerinin, desenlerin ve süslemelerin bu çeşitliliğinde, kaçınılmaz olarak bölgesel okullar ortaya çıkmıştır: Gence-Gazah, Guba-Şirvan, Tebriz ve tabii ki Karabağ. Karabağ’ın ova kesiminde, Nizami, Fuzuli ve diğer Azerbaycan şairlerinin eserlerinden sahneleri gösteren geleneksel Karabağ besteleriyle halıların büyük miktarlarda üretildiği birkaç yer vardı. Bu durum özellikle Şuşa, Cebayıl, Ağdam, Barda ve Fuzuli için geçerlidir. Komşu bölgeler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan Karabağ halı okulu burada oluşmuştur. XIX. yüzyılın sonunda yayınlanan materyaller, o dönemde Şuşa’da dokunan halı ve kilimlerin güzellik ve kalite bakımından tüm Kafkasya’da eşi benzeri olmadığını ortaya koymaktadır. Brockhaus ve Efron’un 1904’te yayınlanan ansiklopedisi şunu vurgulamaktadır: “Şuşa, Kafkasya’daki en büyük halı üretim merkezidir.” Şuşa ürünlerinin tipik örnekleri Malibaylı, Lampa, Bağçadağullar, Bulug, Sakhsidagullar, Nalbaki-Gul, Gulaylig, Munjug ve Zarmahal tipi halılardır. Metropolitan Sanat Müzesi’nde 18. yüzyıldan kalma bir Karabağ halısı olan Verni bulunmaktadır. Boston Güzel Sanatlar Müzesi’nde sergilenen Şuşa ustalarının eseri de aynı yüzyıla aittir (UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission, 2024c).

Fotoğraf 3.39 Azerbaycan halıları (Anadolu Ajansı, 2018)

3.4.2.1.4 Tar sanatı

Eski telli enstrümanlardan olan Azerbaycan tarının müziği ve ustalığı, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Uluslararası Komitesi'nin 2012 yılı 3-7 Aralık tarihlerinde Paris'te düzenlenen yedinci oturumunda UNESCO programına dahil edildi. Uzun saplı bir kopuz olan tar, İran ve Kafkasya'nın en önemli müzik aletlerinden biridir. Azerbaycan'da geleneksel olarak üretilen ve seslendirilen tar, Azerbaycan'ın milli parası olan bir manatlık kâğıt paranın üzerinde de tasvir edilmektedir. Kültür Bakanı Abulfas Garayev, 11 Aralık'ta bu vesileyle düzenlenen bir etkinlik sırasında yaptığı açıklamada, Azerbaycan'ın ulusal enstrümanı olan tar müziğinin UNESCO tarafından İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Listesi'ne dahil edilmesinin özel bir önem taşıdığını söyledi. Farsçada "tel" anlamına gelen tar sözcüğüne Gatran Tebrizi, Nizami ve Muhammed Fuzuli gibi önde gelen Azerbaycanlı yazar ve şairlerin eserlerinde rastlanmaktadır. Azerbaycan tarı, muhtemelen Pers İmparatorluğu ile paylaşılan eski telli müzik aletlerine dayanarak yüzyıllardır oluşmakta ve gelişmektedir, ancak şekil, boyut, tel sayısı, icra tekniği ve tonlar açısından İran tarından farklıdır. Sadıkcın tarafından icat edilen modern Azerbaycan tarının 11 teli ve 17 sesi vardır. Sadıkcın, enstrümanın boyutunu küçültürken yeni bir çalım şekli de geliştirmiş ve ilk kez göğse yerleştirilmiş bir tar üzerinde çalınmasını sağlamıştır. Azerbaycan tar işçiliği, enstrümanın parçaları için farklı ağaç türlerinden özenle malzeme seçimiyle başlar: gövde için dut ağacı, sap için fındık ağacı ve akort burguları için armut ağacı. Bir tar içinde üç gruba ayrılmış farklı büyüklükte 11 metal

tel bulunmaktadır. Kemik ya da ebonitten yapılmış küçük bir “mızrap” (çalgıcının parmağına takılan bir mızrap) ile seslendirilmektedir (Orujova, 2012).

Fotoğraf 3.40 Tar (Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2024)

3.4.2.1.5 Çovqan, geleneksel bir Karabağ at binme oyunu

2013 senesinde UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Listesine eklenen Çovqan, Karabağ atlarına binmiş oyunculardan oluşan iki rakip takım arasında düz, çimenli bir alanda oynanan geleneksel bir at binme oyunudur. Her takımda iki bek ve üç forvet olmak üzere beş binici bulunur. Oyun sahanın ortasında başlar ve oyuncular tahta tokmaklar kullanarak küçük deri veya tahta bir topu rakiplerinin kalesine atmaya çalışırlar. Oyunun arasına janghi adı verilen enstrümantal halk müziği eşlik eder. Çovqan oyuncuları ve eğitmenlerinin hepsi yerel erkek çiftçiler ve yetenekli binicilerdir. Geleneksel olarak büyük astragan şapkalar, yüksek belli uzun dar paltolar, özel pantolonlar, çoraplar ve ayakkabılar giyerler. Her yaşta insan bu geleneksel oyunu izlemeye ve takımlarını desteklemeye gelir. Çovqan, kökleri göçebe kültürüne dayanan ve atın günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak görülmesiyle bağlantılı kimlik duygularını kuvvetlendirmektedir. Çovqan’ın kendine özgü kuralları, becerileri ve teknikleri, deneyimli oyunculardan yeni başlayanlara toplu eğitim yoluyla aktarılır. Ancak gençler arasındaki ilgi kaybı, kentleşme ve göçle birleşerek oyuncu, eğitmen ve Karabağ atı sıkıntısına yol açtığı için Çovqan’ın uygulanması ve aktarımı güç kaybetmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024b).

Fotoğraf 3.41 Çovgan oyunu (UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission, 2024ç)

3.4.2.1.6 Kelağayi'nin geleneksel sanatı ve sembolizmi, kadınların ipek başörtüsü yapımı ve giyimi

1500 yıllık geçmişe sahip Kelağayiler, 50x50 cm boyutlarında kadın başörtüleri- özellikle alıcılar arasında popülerlik kazandı. Beyaz, mavi ve kırmızı kelağayilerin kenarları süslü ve karmaşık geometrik desenlerle süslenmişti ve genellikle ateş, sonsuzluk ve yaşamın sembolü olan Azerbaycan “buta”sının bir görüntüsünü içermektedir. Her çizim, anlamı genellikle sadece ustalar tarafından anlaşılan şifreli bir mesaj içeriyordu. Kelağayiler tüm Azerbaycanlı kadınlar tarafından kullanılırdı ve parlak olanları gençler, koyu olanları ise yaşlılar tarafından giyilirdi. Genellikle başın üstüne yerleştirilir ya da türban olarak başın etrafına sarılırdı. Kırmızı kelağayi gelin elbisesinin bir parçasıyken, damat farklı renklerde bir kelağayi ile süslenirdi. Kelağayi, yaklaşan bir düğünün işareti olarak kapıya asılır ya da iyi bir haber veya iyi yapılmış bir iş için hediye olarak sunulurdu. Bugün kelağayi Azerbaycan’ın çeşitli bölgelerinde üretilmektedir, ancak özellikle Şeki ve Basgal köyü kelağayileri meşhurdur. Kasım 2014’te Kelağayi’nin geleneksel sanatı ve sembolizmi, kadın ipek başörtüsü yapımı ve giyimi UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Listesi’ne kaydedilmiştir (UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission, 2024d).

Fotoğraf 3.42 Kelağayı (UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission, 2024d)

3.4.2.1.7 Lahic bakır işçiliği

Azerbaycan'ın kuzeyinde, ülkenin en eski yerleşim yerlerinden biri olan Lahic, eskiden Orta Doğu'ya ihraç edilen bakır eşyaların üretildiği bir bakır madeni merkeziydi. Lahic'in bakır işçiliği, bakır eşya yapımının ve kullanımının geleneksel uygulamasıdır. Ülkenin İsmayilli bölgesindeki Girdimañçay Nehri'nin sol kıyısında, deniz seviyesinden 1.375 metre yükseklikte yer alan Lahij, geçmişten bu yana bakırdan yapılan silah ve mutfak eşyalarıyla meşhurdur. Lahic'in bakırcıları tarafından yapılan kaplar ve silahlar Kafkasya'da çok ünlüydü ve seve seve satılmaktaydı. Yerel esnaf hala atalarının işlerini sürdürmektedir: bakır işçileri, tabakhaneler, çömlekçiler, demirciler, şapka ustaları, ahşap oymacılar. Köy ayrıca halı, hediyelik eşya ve ulusal kıyafetler üreten ustalarıyla da bilinmektedir. Bakır eşyaları günlük hayatta kullanan daha geniş bir halk topluluğu Azerbaycan'ın birçok bölgesine dağılmış durumdadır. Lahic bakır ustaları için bakır eşya üretim süreci birkaç aşamadan oluşur: yerel bakır üreticisi toptancılardan bakır satın almak (veya geri dönüşüm), yapım sürecini yönetmek ve nihai bakır eşyaları doğrudan atölyelerinden ('misgerkhana') satmak. Lahic'de bakır eşya yapım süreci (bakır eşya türlerine bağlı olarak) genellikle bakırın eritilmesi, bakır levhaların biçimlendirilmesi, lehimlenmesi ve parlatılmasından oluşur. En önemli son aşama, ustaların zamanının ve emeğinin çoğunu harcar ve cilalanmış bakır eşyaların, ustaların çevreleri ve kültürel değerleri hakkındaki geleneksel görüşlerini ve bilgilerini yansıtan çeşitli bitkisel desenlerle süslü dekoratif

oymalarından meydana gelmektedir. Bugün Lahic’de yapılan bakır sofa takımları Paris’teki Louvre Müzesi de dahil olmak üzere dünyanın en ünlü müzelerinde sergilenmekte ve yerel olarak da büyük değer kazanmaktadır. Lahic, tarihi-kültürel bir rezerv olarak Büyük İpek Yolu uluslararası turizm rotasına da dahil edilmiştir. Lahic bakır işçiliği, 30 Kasım-4 Aralık 2015 tarihleri arasında Namibya’nın başkenti Windhoek’te düzenlenen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hükümetler arası Komitesi’nin 10. oturumunda UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne dâhil edilmiştir (Azertac, 2022b).

Fotoğraf 3.43 Bakır işçiliği (UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission, 2024e)

3.4.2.1.8 Gözleme yapma ve paylaşma kültürü: Lavaş, katırma, jupka, yufka

Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye’deki toplumlarda gözleme yapma ve paylaşma kültürü, yaygın olarak uygulanan bir gelenek olarak sürmesini sağlayan sosyal işlevler taşımaktadır. Ekmeğin (lavaş, katırma, jupka ya da yufka) yapımında genellikle aile üyelerinden oluşan en az üç kişi yer alır ve her birinin ekmeğin hazırlanması ve pişirilmesinde bir görevi vardır. Kırsal bölgelerde komşular da bu sürece birlikte katılır. Geleneksel fırınlarda da ekmeğin yapılır. Tandır/tanür (toprak veya taş fırın), sāj (metal plaka) veya kazan (kazan) aracılığıyla pişirilir. Normal yemeklerin yanı sıra düğünlerde, doğumlarda, cenazelerde, çeşitli bayramlarda ve dualar sırasında yufka ekmeği paylaşılır. Azerbaycan ve İran’da gelinin omuzlarına konulur ya da başının üzerinde ufalanarak çifte bereket dilemek

için, Türkiye’de ise çiftin komşularına verilir. Kazakistan’daki cenazelerde, Tanrı’dan bir karar alınırken ekmeğin ölen kişiyi korumak için hazırlanması gerektiğine ve Kırgızistan’da ekmeği paylaşmanın ölen kişi için daha iyi bir öbür dünya sağladığına inanılmaktadır. Aile içinde ve ustadan çırağa katılım yoluyla aktarılan bu uygulama, misafirperverliği, dayanışmayı ve topluluk aidiyetini güçlendiren ortak kültürel kökleri sembolize eden belirli inançları ifade etmektedir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024c).

Fotoğraf 3.44 Lavaş (Hürriyet, 2014)

3.4.2.1.9 Nevruz bayramı

Nevruz Bayramı Azerbaycan’da bahar bayramı, yeni yılın başlangıcı olarak kabul edilir. Nevruz kutlamaları bu ülkenin en ilginç, en sevilen ve en önemli etkinliklerinden birisidir. Geleneksel olarak Azerbaycanlılar, 21 Mart’ta baharın gelişinden önce 4 Çarşamba günü şenliklere başlar ve Eski yılın sonu ve Yeni Yılın başlangıcını simgeleyen astronomik Yeni Yılın başlangıcı olan ilkbahar ekinoksunda kutlarlar. Azerbaycanlılar dört doğal element olan toprak, rüzgâr, ateş ve suya saygı gösterirler. Her bir element farklı bir sembolik anlam taşır ve baharın gelişinde rol oynar:- Su Chershenbes (Su Çarşamba’sı);- Od Chershenbesi (Ateş Çarşamba’sı);- Yel Chershenbesi (Rüzgâr Çarşamba’sı);- Torpag Chershenbe (Toprak Çarşamba’sı). Geleneksel inanışlara göre su ilk çarşamba günü yeniden doğar: durgun sular harekete geçer; insanlar temiz su almak için kaynaklara ve derelere giderler, bunun evlerinin zenginliğini sağlayacağına inanırlar. Birçok kişi akan derelerin üzerinden atlar ve aile

üyeleri yatmadan önce birbirlerine su serperler. Ateşin yeniden doğduğu ikinci çarşamba günü, Azerbaycanlılar arınmayı simgeleyen bir şenlik ateşinin üzerinden atlarlar. Bu atlayışlar, sıkıntıların ve zorlukların geride bırakıldığını gösterir. Daha sonra insanlar bereketin artması umuduyla külleri bahçelerine serpmek için evlerine götürürler. Üçüncü çarşamba günü rüzgâr ağaç tomurcuklarını açar ve bahar başlar. İnsanlar ağaçların altında toplanır ve “Yel Baba!” ya da “Rüzgâr Baba!” diye bağırarak rüzgarları çağırırlar. Eğer rüzgâr “karşılık olarak” eserse ve dallar yere değerse, hayalleri gerçekleşir. Toprak Çarşamba’sı (Torpag Chershenbesi veya Ilakhir Charshanba), Azerbaycan’ın Nevruz bayramının merkezinde yer alan dört Çarşamba kutlmasının sonuncusu ve en önemlisidir. Hepsi de “s” harfiyle başlayan yedi çeşit yemek hazırlanır. Her aile üyesi için mumlar yakılır ve mumu en uzun süre yanan kişi dileğinin gerçekleşmesini umabilir. Akşamları genç kadınlar ellerinde bir mumla aynalara yaklaşır ve ışıktaki gelecekteki kocalarının yansımalarını görebileceklerine inanırlar. Çocuklar papaqatdi oynarlar; bu oyunda şapkalarını komşuların kapılarının önüne atarlar ve kapıyı çalıp saklanmak için koşarlar. Daha sonra evde yaşayan birinin şapkaları şekerle doldurması beklenir. Hava kararmadan önce fal bakma zamanı gelir. Azerbaycanlı kızlar ve genç erkekler komşularının kapılarına sessizce yaklaşır ve konuşmalarına “kulak misafiri” olurlar; daha sonra duydukları ilk kelimelere dayanarak fallarına bakmaya ve dileklerinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini tahmin etmeye çalışırlar. Nevruz Bayramı törenleri arasında en önemlisi, bereketin sembolü olan samani (tabakta yetiştirilen buğday çimi) yetiştirilmesidir. Bugün Azerbaycan’da Nevruz Bayramı resmi olarak 21 Mart’ta kutlanmaktadır. Yeni yılın ilk gününde sabah erken kalkmak bir gelenektir. Mümkünse insanlar suyun olduğu yere, nehre ya da pınara giderler: yıkanır, birbirlerine su sıçratırlar (Pashayev, 2021).

Fotoğraf 3.45 Nevruz bayramı (Hürriyet, 2024)

3.4.2.1.10 Kültürel kimliğin bir göstergesi olan dolma yapma ve paylaşma geleneği

Dolma geleneği, yerel halk tarafından “dolma” adı verilen, taze veya önceden pişirilmiş asma, rıhtım, gürgen veya ayva ağacı yapraklarına sarılmış veya elma, biber, domates, patlıcan, ayva, kabak, balkabağı, salatalık veya mantar gibi meyve ve sebzelerin içine doldurulmuş küçük dolmalar şeklinde geleneksel bir yemeğin hazırlanmasıyla ilgili bir takım bilgi ve beceriler bütünüdür. Topluluklar dolgu/dolma için çoğunlukla standart malzemeler kullanır: et, soğan, pirinç (veya bezelye) ve baharatlar. Yemek daha sonra “qazan” adı verilen toprak tencerelerde, alüminyum veya bakır kazanlarda pişirilir ve ardından aileler veya mahalle sakinleri arasında paylaşılır. Geleneğin adı Türkçede “doldurma” anlamına gelen “doldurma” kelimesinin kısaltılmış halinden türemiştir. Çevreye, iklime, tarıma ve aynı zamanda mevsime bağlı olarak, halklar geleneksel yemeği hazırlamak için değişik yöntemler, teknikler ve malzemeler kullanırlar. Aileler içinde dolma geleneği, çok çeşitli kültürel ve sosyal etkinlikler, törenler, ritüeller, geleneksel bayramlar, düğünler ve şenlik etkinlikleri vesilesiyle yemek hazırlayan kadınların bireysel veya kolektif emeğine dayanır. Genç yetişkin kadınları evlilik hayatına hazırlamaya hizmet etmenin yanı sıra misafirlerle, ziyaretçilerle ve komşularla paylaşıldığında dayanışmayı, hoşgörüyü, saygıyı ve misafirperverliği yansıtmak için kullanılmaktadır. Nesilden nesile aktarılan dolma geleneği, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin tamamında uygulanmakta ve

paylaşılmakta olup, tüm bölgelerde merkezi bir mutfak uygulaması olarak görülmektedir. Dolma geleneği, Azerbaycan'ın somut olmayan mirasının sembollerinden birine dönüşmüştür ve kültürel aidiyetin güçlü bir tezahürüdür. “Kültürel kimliğin bir nişanesi olan dolma yapma ve paylaşma geleneği”, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hükümetler arası Komitesi'nin 6 Aralık 2017 tarihinde Kore Cumhuriyeti'nin Jeju Adası'nda düzenlenen 12. oturumunda İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydedilmiştir. (UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission, 2024f).

Fotoğraf 3.46 Dolma (UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission, 2024ğ)

3.4.2.1.11 Yaylı bir müzik aleti olan kamança yapımı ve çalma sanatı

Yaylı bir çalgı olan kamança (‘küçük yay’) yapma ve çalma sanatı 1.000 yılı aşkın bir süredir varlığını korumaktadır. İran İslam Cumhuriyeti ve Azerbaycan’da, klasik ve folklorik müziğin önemli bir ögesini oluşturur ve performanslar çok sayıda sosyal ve kültürel toplantıda önemli bir yer tutmaktadır. Çağdaş sanatçılar çoğunlukla at kılından yapılmış bir gövde ve yaydan oluşan dört telli bir kamança kullanırlar ve çalgıcılar bireysel olarak ya da orkestraların bir parçası olarak performans sergilerler. Taşıyıcıları ve uygulayıcıları zanaatkârlar, amatör veya profesyonel çalgıcılar ve elementin öğretmenleri ve öğrencilerinden oluşur. Kamança her iki ülkede de müzik kültürünün önemli bir parçasıdır ve enstrümanın yapımı doğrudan bir geçim kaynağını temsil ederken, zanaatkârlar da bu sanatı toplumlarının somut olmayan kültürel

mirasının güçlü bir parçası olarak görmektedir. Sanatçılar müzikleri aracılığıyla mitolojiden gnostik ve komik olana kadar pek çok konuyu aktarmaktadır. Günümüzde kamança müziğinin icrası ve işçiliğine dair bilgi hem aile içinde hem de devlet destekli müzik kurumları ve okullarda iletilmektedir. Bu çalgı aleti 2017 yılında İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi'ne kaydedilmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ç).

Fotoğraf 3.47 Kamança (Milliyet Sanat, 2017)

3.4.2.1.12 Yallı (Koçari, Tenzere), Nahçıvan'ın geleneksel grup dansları

Yallı, geleneksel grup dansları, sadece kolektif gösterilere dayanan dans ifadeleridir. Genellikle bir daire, zincir ya da sıra halinde icra edilen yallı, oyun, pandomim (kuş ya da diğer hayvan taklitleri), fiziksel egzersiz ve hareket unsurlarını içerir. Yallı dansları yapan topluluk, dansları kendiliğinden ya da çeşitli şenlik ve kutlamalarda planlı bir biçimde icra eden dansçılardan oluşur. Yallı'nın bazı çeşitleri şarkı benzeri bir özellik taşır ve hem kadınlar hem de erkekler tarafından icra edilirken, diğerleri sadece erkekler tarafından icra edilir ve bazı hayvan kesme unsurları içeren pastoralist oyunları taklit eder. Yirminci yüzyılın ortalarına kadar yallı yaygın olarak uygulanmaktaydı ancak bu tarihten sonra uygulamanın aktarımını etkileyen çeşitli unsurlar olmuştur. UNESCO'nun raporuna göre bu faktörler arasında bazı yallı türlerinin sosyal işlevlerini kademeli olarak kaybetmesi, sahnelenen performansların tercih edilmesi, işgücü göçü ve 1980'lerin sonu ile 1990'ların başındaki ekonomik

krizler gibi dış faktörler, gayri resmi aktarımdan resmi aktarıma geçiş ve çeşitliliğin kaybolmasına neden olan dansların büyük ölçüde sadeleştirilmesi yer alıyor. Yallı 2018 yılında UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Listesine eklenmiştir (İsmayilova, 2023a).

Fotoğraf 3.48 Yallı dansı (Azerbaijan UNESCO relations, 2024b)

3.4.2.1.13 Dede Korkut mirası, destan kültürü, halk hikâyeleri ve müziği

Dede Korkut kültürü, müzik geleneğindeki hikmetli deyiş ve besteleri, çocuklara isim verme, nişan ve evlilik merasimleri, cenaze ve ağıt ritüelleri gibi çeşitli inanç ve sosyal uygulamalarıyla günümüzde de yaşatılmaktadır. Ayrıca Hızır peygamber, sayılar, ağaç gibi bazı kültler de Dede Korkut Kültürü'nden gelmektedir. Dede Korkut Destanlarında geçen cömertlik, misafirperverlik, yiğitlik, merhamet, dayanışma gibi değerler, toplumun tüm kesimleri arasında kültürel diyalog, karşılıklı anlayış ve barışın inşasında önemli yere sahiptir. Zengin anlatım içeriği, ritüeller ve uygulamalar aracılığıyla toplumun tüm kesimlerine aktarım süreçlerinde rol verilmektedir. Dede Korkut Destanları, usta-çırak ilişkisi içinde âşıklar ve ozanlar tarafından sazlar eşliğinde aktarılan mensur hikâyeler ve manzumelerin anlatılmasıdır. Unsur, mensur hikâyelerin anlatılmasıyla hikâye anlatıcıları, destanlardan hikâyelerin anlatılmasıyla masal anlatıcıları ve meddahlar tarafından halka açık hikâye anlatma geleneği içinde de iletilmektedir. Unsurun toplumsal pratikleri ise aile bireyleri başta olmak üzere kadınlar, çocuklar, gençler ve tüm toplum tarafından etkin bir şekilde

nakledilmektedir. Yazılı anlatım olarak aktarımında 15. yüzyılda yazılmış el yazması bir kitap ana kaynaktır. Kitâb-ı Dedem Korkud Âlâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân ve Hikâyet-i Oğuznâme, Kazan Beğ ve Gayrı, günümüzde Dede Korkut Kitabı olarak adlandırılan bu eserden günümüze sadece iki orijinal nüsha ulaşabilmiştir. Bu kitap günümüz Türkçesine çevrilerek modern edebiyat tarafından aktarımın yazılı ifadesi olarak kullanılmakta ve resmi eğitim müfredatlarında yer almaktadır. Günümüzde Dede Korkut mirası destan kültürünün, halk hikâyelerinin ve müziğin çeşitli alanlarında görülmekte ve kültürel kimliğin bir parçası olarak yaşatılmaya devam etmektedir. Bu nedenle Dede Qorqud/ Korkyt Ata/ Dede Korkut Mirası, destan kültürü, halk hikâyeleri ve müziği 2018 yılında Azerbaycan, Kazakistan ve Türkiye adına UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne alınmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024n).

Fotoğraf 3.49 Dede Korkut Destanı (Haber Türk, 2018)

3.4.2.1.14 Minyatür sanatı

Minyatür, altın, gümüş ve çeşitli doğal maddeler gibi hammaddeler kullanılarak kitap, kartonpiyer, kilim, tekstil, duvar, seramik ve diğer eşyalar üzerine küçük resimlerin tasarlanmasını ve oluşturulmasını içeren iki boyutlu bir sanat eseridir. Tarihsel olarak minyatür, metnin görsel olarak desteklendiği kitap boyama ile örneklendirilmiştir, ancak bu unsur gelişmiştir ve mimaride ve kamusal alanlarda bir dekorasyon olarak da gözlemlenebilmektedir. Minyatürün desenleri inançları, dünya görüşlerini ve yaşam

biçimlerini resimsel bir tarzda temsil eder ve İslami etkiyle yeni bir karakter kazanır. Aralarında üslup farklılıkları olsa da Taraf Devletler tarafından uygulanan minyatür sanatı önemli özellikleri paylaşmaktadır. Her durumda, tipik olarak usta-çırak ilişkileri (yaygın eğitim) yoluyla aktarılan ve her toplumun sosyal ve kültürel kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen geleneksel bir zanaattır. Minyatür, figürlerin boyutlarının önemlerine göre değiştiği özel bir perspektif türü sergiler ki bu da gerçekçi ve doğalcı tarzlardan temel bir farktır. Yüzyıllardır var olmasına karşın gelişmeye devam etmekte ve böylece geçmiş ile bugün arasındaki bağları güçlendirmektedir. Geleneksel resim ilkeleri ve teknikleri muhafaza edilmekle birlikte, sanatçılar sürece bireysel yaratıcılıklarını da katabilmektedir. Minyatür sanatı 2020 yılında UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine eklenmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024d).

Fotoğraf 3.50 Minyatür sanatı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024d)

3.4.2.1.15 Nar bayramı

Nar Bayramı, lezzetli yiyecek ve içecekleriyle 2020’de UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne girmiştir. Nar Bayramı, Azerbaycanlılar için sonbaharın en çok beklenen bayramıdır. Bu eşsiz ve çekici bayram Göyçay’da 2006 yılından bu yana düzenli olarak Kasım ayı başında gerçekleştirilmektedir. Azerbaycan’ın tarihi nar yetiştiriciliği ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Azerbaycan yerel efsaneleri narı aşk ve tutkunun, dindar insanlar ise sonsuzluğun simgesi olarak görmüştür. “Nar kültürü, sadece çeşitli mutfak ortamlarında değil, aynı

zamanda el sanatlarında, dekoratif sanatlarda, mitlerde, hikâye anlatımında ve diğer yaratıcı mecralarda da kullanılan meyvenin yetiştirilmesiyle ilgili bir dizi uygulama, bilgi, gelenek ve beceridir. Bu unsur, yerel tarımla ve meyveyi yetiştiren ve toplayan kırsal topluluklardaki çiftçiler ve bireylerle bağlantılıdır. Bu katılımcılar çevresel özellikler ve hasat teknikleri konusunda bir anlayışa sahiptir.” UNESCO’nun raporunda. Hem nar hem de Nar Bayramı, geleneksel yemeklerde kullanılmasından şiirlerde alıntılanmasına kadar bir dizi kültürel ve sosyal fonksiyona sahip olduğundan, meyve toplumda büyük bir öneme sahiptir. Sembolik olarak nar, uzun vadeli verimlilik ve bollukla ilişkilendirilir ve enerji kaynağı olarak kabul edilir. Azerbaycan’da narın çeşitli türleri vardır. Ülkede 200’e yakın nar çeşidi yetiştirilmektedir. Bunların arasında en ünlüleri Veles, Şirin, Guleyşa ve Şıhbaba’dır. Bu çeşitler kabuk kalınlığı ve tanelerin büyüklüğü bakımından farklılık gösterir. Bu yuvarlak kırmızı meyve ülkenin ulusal mutfağında yaygın olarak kullanılmaktadır. Narşarab adı verilen nar sosu Azerbaycan mutfağının gerçek bir gurur kaynağıdır. “Narşarab” “nar şarabı” olarak çevrilir, ancak sosta bir damla bile alkol yoktur. Narşarab önceden preslenmiş taze nar tanelerinden hazırlanır. Nar taneleri ateşin üzerine dökülür ve yavaşça kaynatılır. Birkaç saat sonra sıvı ocaktan alınır. Tadını arttırmak için tuz ve biber, kişniş, defneyaprağı, tarçın ve fesleğen gibi baharatlar eklenir (İsmayilova, 2020).

Fotoğraf 3.51 Nar bayramı (UNESCO, 2024aa)

3.4.2.1.16 Nasreddin Hoca anekdotları anlatım geleneği

Nasreddin Hoca, toplumu iyi tahlil etmiş, insanların ortak akıl, düşünce ve yaşam tecrübelerini kendi kişiliğinde toplamış bilge insan olarak kabul edilir. Fıkraları, ünlü geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Nasreddin'e atfedilen, sözlü gelenek ve yazılı kaynaklar vasıtasıyla aktarılan kısa ve yoğun anlatılardır. Fıkraların bir kısmı klasikleşmiş, bu fıkraların özdeyişleri ise zamanla deyim ve atasözlerine dönüşerek toplumun kültürel hafızasının bir parçası olmuştur. Fıkraları sözlü geleneğin yanı sıra yazılı ve görsel basında ve özellikle çocuklar için hazırlanan programlarda yoğun bir şekilde uygulanmaktadır. Nasreddin Hoca fıkralarında hikmet, hazırcevaplık, nükte, akliselim, absürtlük ve şaşırtma unsurları iç içe geçmiştir ve bunlar fıkraların ayırt edici özellikleridir. Nasreddin, çoğu zaman kabul edilmiş standartları ve kavramları yıkarken, sözün gücüyle her zaman kazanan olduğu durumdan olağanüstü bir çıkış yolu bulur. Anekdotlar, insanların olumsuz özelliklerini ortaya çıkarmak için mizah, hiciv, alaycılık ve sinizme başvurur. Ancak fıkralar öğretici, eğlendirici bir fonksiyona, ahlaki, entelektüel ve mantıksal sonuçlarla biten derin bir anlama sahip bir tarzıdır. Onun anekdotları çeşitli durumlarda farklı insanların ilişkilerini ve davranışlarını içerir. Nasreddin Hoca Fıkralarını Anlatma Geleneğini UNESCO'ya Sunan Ülkelerdeki (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan) halklar, onun fıkralarıyla sohbetleri zenginleştirmekte, nükteleriyle konuşmaları pekiştirmektedir. Günlük hayattan örnekler vererek herhangi bir düşünceyi desteklemek, diğer insanları ikna etmek ya da bir durumu açıklamak için fıkraları herkes tarafından kolaylıkla anlatılmaktadır. Bu fıkraların belirli bir anlatıcısı ya da anlattırıcısı olmamakla birlikte geleneksel tiyatro sanatçıları anlatılarını zenginleştirmek ve insanları eğlendirmek için bu unsuru kullanmaktadırlar. “Nasreddin Hoca/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr/Nasriddin Afandi Fıkraları Anlatım Geleneği” 2022 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan adına UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydedilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024o).

Fotoğraf 3.52 Nasreddin Hoca anekdotları (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024e)

3.4.2.1.17 Pehlivanlık kültürü: Geleneksel zorkhana oyunları

Zorkhana oyunlarının Azerbaycan’da ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bakü, Nahçıvan, Gence, Ordubad ve diğer şehirlerde 17. ve 18. yüzyıllarda inşa edilen zorkhanalar günümüze kadar ulaşmıştır. Şu anda Tebriz’de faaliyet göstermekte olan 20’den fazla zorkhana bulunmaktadır. Bakü’deki Muğam Tiyatrosu’nun yakınındaki “İçeri Şehr”de bulunan ise tarihi bir anıt olarak korunmaktadır. Zorkhanalar genellikle şehirlerin merkezinde bulunurdu. Isıtma sisteminin kurulması gerekli olduğu için zemin seviyesinin biraz altında inşa edilirdi. Genellikle kemer tarzı tercih edilirdi. Tonozlu çatı kemerlerle desteklenirdi ve bina dörtgen şeklindeydi. İç mekân modern bir sirk binasını andırıyordu. Tek pencere tonozun ortasına konumlandırılmıştı ve iç mekân ikiye bölünmüştü. İlk bölüm binanın ortasındaki güreş arenasıydı (15-20 sporcunun antrenman yapabileceği kadar büyük bir alan) ve arenayı çevreleyen, seyircilerin oturduğu bir kürsü de ikinci bölümdü. Yaklaşık 200-300 seyirci için oturma yeri bulunurdu. Güreşçilerin arenasına ‘kud’ adı verilirdi. ‘Daha sonra bu alan ‘sufra’ olarak biliniyordu ve kutsal kabul ediliyordu. Sufra kürsünün yaklaşık 2 metre altında yer alırdı. Bazı zorkhanalarda bu kadar derin değildi. Sufra özel bir şekilde hazırlanırdı. Önce zemine çalı çırpı serilir ve ota sıkıştırılırdı. Daha sonra kül ve yumuşak, elenmiş toprak yüzeyin üzerine dökülürdü. Modern spor merkezlerinde kullanılan spor minderi gibi işlev gören sufranın bileşimi yılda bir kez yenilenirdi. Bir zorkhana oturumu sırasında genellikle farklı oyunlar art arda oynanırdı. Mil oyunu (‘mil oyunu’, mil güç gösterilerinde çiftler halinde kullanılan bir ağırlıktır),

3.4.2.1.18 Çay kültürü

109

parçasıdır ve güçlü bir kültürel kimlik duygusu sağlamaktadır. Kültürün taşıyıcıları arasında çay çiftçileri ve hasatçıları, çayhane sahipleri, çay üreticileri ve bunlarla ilgili aletleri, eşyaları ve tatlıları yapan esnaf yer almaktadır. Çay Kültürü 2022 yılında UNESCO'nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi'ne kaydedilmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024f).

Fotoğraf 3.54 Çay kültürü (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024f)

3.4.2.1.19 İpekböcekçiliği ve dokumacılık sanatı

İpekböcekçiliğinde ve dokumacılık için geleneksel ipek üretiminde, çiftçiler ipekböceklerine tüm yaşam süreçleri boyunca bakmakta, solucanların beslendiği ve ipekböceği yumurtası ürettiği yaprakları sağlayan dut ağaçlarını yetiştirmektedir. Lifler kozalardan sarılır, ipek ipliklere dönüştürülür, temizlenir ve boyanır. İplikler daha sonra kumaşlar, halılar, kilimler ve perdeler dâhil olmak üzere çeşitli el sanatları ürünlerinin üretiminde kullanılır. İpek ürünlere tüm sosyal ve kültürel sınıflar tarafından büyük değer verilmekte ve insanlar bunları düğün, cenaze ve aile toplantıları gibi özel günlerde kullanmaktadır. Kökleri Büyük İpek Yolu geleneklerine dayanan bu uygulama, kültürel kimliğin ve asırlık geleneklerin bir ifadesidir. İpek ticareti, ilgili ülkeler arasında kültür ve bilim alışverişine katkıda bulunduğu için, sosyal uyumun bir sembolü olarak da değerlendirilmektedir. Azerbaycan'la birlikte Türkiye, Özbekistan, Türkmenistan İran, Afganistan ve Tacikistan devletlerinin ortaklaşa temsil ettikleri bu somut olmayan kültürel etkinlik 2022 yılında

UNESCO’nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi’ne kaydedilmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024g).

Fotoğraf 3.55 İpekböceği (Azeripek, 2024)

3.4.2.1.20 İftar geleneği

Azerbaycan, İran, Türkiye ve Özbekistan tarafından müşterek olarak hazırlanan “İftar/Eftari/İftar/İftor ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri” adlı çok uluslu kültürel öge 2023 senesinde UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası (SOKÜM) Temsili Listesi’ne dâhil edildi. İftarın (uygulayan ülkelerde Eftari, İftar veya İftor olarak da adlandırılır) Müslümanlar tarafından Ramazan ayında (ay takvimine göre dokuzuncu ay) gün batımında, tüm dini ve törensel ritüellerin tamamlanmasının ardından yapıldığına dikkat çekildi. Her yaştan, her cinsiyetten ve her kesimden insanın katıldığı bu ibadet, şafaktan gün batımına kadar süren oruç ibadetinin günlük olarak sona erdiğini ifade etmektedir. Akşam duasını dua törenleri, müzik, hikâye anlatımı, oyunlar, geleneksel ve yerel yemeklerin hazırlanması ve sunulması ve evlilik düzenlemeleri gibi aktiviteler takip eder. Topluluklar için, genellikle aile ve topluluk bağlarını güçlendiren ve hayırseverliği, dayanışmayı ve sosyal alışverişi destekleyen toplantılar veya yemekler şeklini alır. İftarla ilgili tören ve ritüeller, Ramazan ayı boyunca oruç tutması gerekmeyen insanlar tarafından da uygulanmaktadır (İsmayilova, 2023b).

Fotoğraf 3.56 İftar sofrası (Baş, 2024)

3.4.2.1.21 Tezhip sanatı

Tezhip sanatı; el yazması kitapların yapraklarında, hat metinlerinin köşelerinde ve minyatürlerde yüzyıllardır icra edilen geleneksel bir dekoratif sanattır. Tezhip genellikle belirli geleneksel şekiller ve motifler kullanılarak değişik renklerle kâğıt üzerine uygulanır. Tezhibin temel bileşeni altın veya boyadır. Altın boya yapım aşaması geleneksel bilgi birikimi ve doğaya ilişkin içerik bilgisi gerektirmektedir. Altın iki şekilde kullanılır: ince bir tabaka halinde ve sıvı halde. Uygulamacılar altını, aşırı incelikte dövülerek hazırlanan ince bir yaprak halinde kullanılmaktadır. Birkaç parça altın ve 200 parça geyik derisi kullanılır. Daha sonra her bir geyik derisi parçasının arasına bir parça altın konulur, telle bağlanır ve parçalar en ince altın yapraklarına dönüşene kadar özel bir çekiçe dövülür. İnce yaprak alınır ve macun haline getirmek için sakız ve suyla karıştırılır. Usta tezhipçiler daha sonra ince kıyılmış altın tozunu özel gişelerle boya kıvamına getirirler. Yüzeye yapışabilmesi için jelatinleştirilmiş su kullanırlar. Bazı durumlarda ise uygulamacılar altın boyası değil, yine doğa bilgisi gerektiren doğal pigmentler kullanırlar. Sulu boya veya guaj gibi yapay boyaların kullanımı son yıllarda yaygınlaşmaktadır. Günümüzde bu sanatın geleneksel ve çağdaş yorumlarına el yazmalarında, minyatürlerde, hat sanatında ve sanatsal bir çalışma olarak tek bir kâğıtta rastlanabilmekte, ayrıca birçok tezhip sanatçısı sanat galerilerinde ya da kamusal alanlarda sergiler düzenlemektedir. Tezhip sanatı başka çizim tarzlarını da etkilemiş, mimaride ve ev eşyalarının dekorasyonunda

da kullanılmıştır. Yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktarılan bu unsur, uygulayıcıların kültürel kimliğinin ve Gönderen Devletler içindeki daha geniş toplulukların kolektif hafızasının ayrılmaz bir parçasıdır. Tezhip Sanatı, 2023 yılında Azerbaycan, İran, Tacikistan, Türkiye ve Özbekistan adına UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydedilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024ö).

Fotoğraf 3.57 Tezhip sanatı (Uysal, 2024)

3.4.2.1.22 Balaban/Mey zanaatkârlığı ve icra sanatı

Azerbaycan ve Türkiye'nin ortaklaşa hazırladığı “Balaban/Mey Zanaatkârlığı ve İcra Sanatı” çok uluslu kültür unsuru UNESCO listesine kaydedildi. “Balaban (Azerbaycan'da) veya Mey (Türkiye'de) üç parçadan oluşan asırlık bir üflemeli çalgıdır: bir gövde, geniş ve düz bir çift kamış ve bir klips. Enstrüman geleneksel olarak erik veya kayısı ağacından yapılır ve keten tohumu veya zeytinyağı ile kaplanır. Kuruduktan sonra, ustalar gövdenin ön kısmına birkaç delik ve arka kısmına bir delik açarlar. Deliklerin boyutları, sayısı ve kullanılan malzemeler bölgeye göre değişmektedir. Balaban yapımı ve çalınmasına ilişkin bilgi, beceri ve teknikler genellikle aileler arasında gözlem ve pratik deneyimin yanı sıra çıraklık yoluyla gayri resmi olarak aktarılır (İsmayilova, 2023).

Fotoğraf 3.58 Balaban/Mey (Karahasanoğlu, 2024)

3.4.2.1.23 Sedef kakma sanatı

Sedef kakma sanatı 2023 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne girmiştir ve Azerbaycan'la Türkiye tarafından temsil edilmektedir. Bu sanat, sedef parçalarının Kuran kılıfları, masalar, sandıklar, sandalyeler, aynalar, mücevher kutuları ve müzik aletleri gibi ahşap nesnelere yerleştirilmesi yöntemidir. Zanaatkârlar yumuşakçaların iç kabuklarını farklı şekillerde keserek işe başlarlar. Bir ahşap parçası üzerine desenler çiziyor, ana hatları oyuyor ve sedef parçalarını şekillendiriyorlar, ardından bu parçaları ahşaba kakıyorlar. Son olarak yüzey zımpara kâğıdı ile parlatılıyor, renklendirmek için yakılıyor ve eritilmiş reçine ile laklanıyor. Sedefkârlar ceviz, abanoz ve maun gibi kalın ahşaplar kullanmakta ve sedefin beyazıyla kontrast yaratması için koyu renkleri tercih etmektedir. Geometrik, çiçek ve kaligrafik motifler süsleme için sıklıkla kullanılmaktadır. Zanaatkârlar ve aileleri için bu sanat, günlük yaşamın bir parçasını temsil eder ve bir kimlik ve gurur kaynağı niteliğindedir. Çıraklık yoluyla ve üniversitelerde, halk eğitim merkezlerinde ve atölyelerde aktarılmaktadır. Günümüzde zanaatkârlar bilgi ve becerilerini sosyal medya ve çevrimiçi bloglar, forumlar ve atölye çalışmaları aracılığıyla da paylaşmakta, böylece farklı ülkeler arasında sosyal uyumu ve kültürel alışverişi güçlendirmektedir. Ayrıca müze ve anıtlarda sergilenen tarihi objeleri restore ederek somut mirasın ve toplumsal ve kültürel hafızanın korunmasına katkıda bulunmaktadır (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ğ).

Fotoğraf 3.59 Sedef kakma sanatı (e38, 2022)

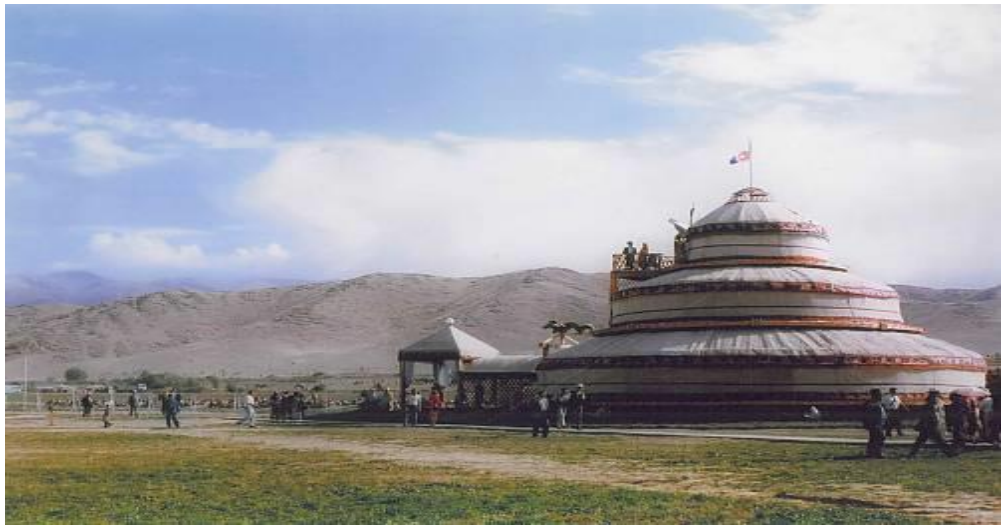
3.4.2.2 Kazakistan'ın UNESCO'daki somut olmayan kültürel varlıkları

Tablo 3.10 Kazakistan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut olmayan varlıklar listesi

Somut Olmayan Varlıklar Listesi	Alınma Tarihi
1. <i>Kırgız ve Kazak Yurtlarının Yapımında Geleneksel Bilgi ve Beceriler</i>	2014
2. <i>Dombra Kuy Sanatı</i>	2014
3. <i>Aitys Sanatı</i>	2015
4. <i>Gözleme Yapma ve Paylaşma Kültürü: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka</i>	2016
5. <i>Nevruz Bayramı</i>	2016
6. <i>Kazak Geleneksel Güreşi</i>	2016
7. <i>Geleneksel Âşık Oyunu</i>	2017
8. <i>Geleneksel At Festivali</i>	2018
9. <i>Dede Korkut Destanı</i>	2018
10. <i>Geleneksel zekâ ve strateji oyunu: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala/Göçürme</i>	2020
11. <i>Şahin Avcılığı</i>	2021
12. <i>Orteke Oyunu</i>	2022
13. <i>Nasreddin Hoca Anekdotları Anlatım Geleneği</i>	2022

3.4.2.2.1 Kırgız ve Kazak yurtlarının (Türk göçebe konutları) yapımında geleneksel bilgi ve beceriler

Yurt, Kazak ve Kırgız halkları arasında kullanılan göçebe bir meskendir. Keçe ile kaplanmış ve iplerle örülmüş ahşap dairesel bir çerçeveye sahiptir ve kısa bir süre içinde kolayca kurulup sökülebilir. Yurt yapma bilgisinin taşıyıcıları, yurtları ve iç dekorasyonlarını üreten hem erkek hem de kadın ustalardır. Yurtlar doğal ve yenilenebilir hammaddelerden yapılır. Erkekler ve çırakları ahşap çerçeveleri, ahşap, deri, kemik ve metal detaylarla birlikte elle yapmaktadır. Kadınlar, geleneksel zoomorfik, bitkisel veya geometrik desenlerle süslenmiş iç dekorasyonları ve dış kaplamaları yaparlar. Kural olarak, deneyimli kadın zanaatkârlar tarafından denetlenen cemaat temelli gruplar halinde çalışırlar ve dokuma, eğirme, örgü, keçe, nakış, dikiş ve diğer geleneksel el sanatları tekniklerini kullanırlar. Yurt yapımı tüm zanaatkârlar grubunu kapsamakta ve ortak insani değerleri, yapıcı iş birliğini ve yaratıcı hayal gücünü teşvik etmektedir. Geleneksel olarak bilgi ve beceriler aile içinde ya da öğretmenlerden çıraklara aktarılmaktadır. Tüm şenlikler, törenler, doğumlar, düğünler ve cenaze törenleri bir yurttadır. Bu nedenle yurt, Kazak ve Kırgız halklarının kimliğinin temelini oluşturan aile ve geleneksel misafirperverliğin sembolü olmaya devam etmektedir. Taşıdığı Kültürel değer nedeniyle 2014 senesinde UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine eklenmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024h).

Fotoğraf 3.60 Kırgız-Kazak yurtlarının yapımı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024h)

3.4.2.2.2 Dombra kuy sanatı

Dombra Kuy sanatı, dombra olarak adlandırılan geleneksel armut biçimli, uzun saplı, iki telli, koparmalı bir müzik aleti üzerinde icra edilen kısa bir solo kompozisyonu ifade eder. Müzik, dinleyicileri manevi ve duygusal bir düzeyde meşgul eden klasik ve doğaçlama parçalar vasıtasıyla insanları tarihi köklerine ve geleneklerine bağlamayı amaçlamaktadır. Halkın gösteriye katılımı, insanlar arasındaki sosyal iletişimin en önemli araçlarından biri olarak hizmet etmekte ve Kazak kültürüyle ilgili bilgi ve becerilerin aktarılmasına katkıda bulunmaktadır. Müziğe genellikle anlatılan hikayeler ve efsaneler eşlik eder. Geleneksel olarak sosyal etkinliklerde, bayramlarda ve şenlikli kutlamalarda, zengin çeşitlilikte yiyecek ve müzikli eğlencenin ortamında icra edilir. İnsanların kimliğini güçlendiren ve toplumda dayanışma ve karşılıklı anlayışı teşvik eden hayati bir sosyal ve kültürel deneyim olarak hizmet etmektedir. Hevesli ve yetenekli müzisyenler, bir çocuğun geleneksel müzik ve icranın felsefesi ve virtüözitesine ilgi gösterdiği andan itibaren ustaların yanına çırak olarak verilir. Amatör müzisyenler daha sonra becerilerini ve repertuarlarını artırmak için kendi bölgelerinden daha deneyimli ve yetenekli diğer sanatçılara çıraklık yaparlar. Dombra Kuy sanatı 2014 yılında (9.COM) İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi'ne dâhil edilmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ı).

Fotoğraf 3.61 Dombra kuy sanatı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ı)

3.4.2.2.3 Aitys sanatı

Aitys, geleneksel müzik enstrümanları olan Kazak dombırası eşliğinde söylenen veya söylenen doğağlama sözlü şiire odaklanan bir msabakadır. İki sanatęı (akınlar), güncel konular üzerine doğağlama mısralar yazmak için birbirleriyle yarışır ve mizahi cevaplar ile derin felsefi düşünceler arasında gidip gelen bir zekâ savaşına girerler. Yarışma sırasında sanatęılar karşılıklı oturarak seyirciler tarafından seçilen konular üzerine doğağlama bir diyalog kurarlar. Kazanan, en iyi müzikal becerileri, ritmi, özgünlüğü, becerikliliği, bilgeliği ve zekâyı sergilediği düşünülen sanatęı oluyor. En anlamlı ve esprili ifadeler genellikle popüler deyişler haline gelir. Bu unsur, yerel şenliklerden ülke genelindeki etkinliklere kadar çeşitli vesilelerle uygulanmakta ve yarışmacılar genellikle yarışmayı önemli sosyal konuları gündeme getirmek için yapmaktadır. Geleneksel olarak sadece erkekler tarafından icra edilmesine rağmen, artık birçok kadın Aity’lere katılmakta ve yarışmayı kadınların isteklerini ve bakış açılarını ifade etmek için kullanmaktadır (Kamenskiy, 2013). Kazakistan Dışışleri Bakanlığı, Kazak-Kırgız ortak adaylığı olan ‘‘Aitys/Aitysh, doğağlama sanatının 2015 2 Aralık’ta Namibya’nın Windhoek kentinde düzenlenen UNESCO Uluslararası Kültürel Mirası Koruma Konulu Devletlerarası Komite’nin 10. oturumunda İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası (SOKÜM) Temsili Listesi’ne kaydedildiğini duyurmuştur (Turebekova, 2015).

Fotoğraf 3.62 Aitys sanatı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024i)

3.4.2.2.4 Geleneksel kazak grei

Kazak grei, oyuncuların yaya olarak mücadele etmesini gerektiren bir gre türü olup, ama rakibin omuzlarını yere indirmektir. Eēitmenlerin, daha sonra yerel yarımalara katılacak olan gen erkeklere koluk yaptığı geleneksel bir uygulamadır. Günümüzde Kazak Grei, profesyonel seviyeye kadar erkekler ve kadınlar tarafından uygulanan ulusal bir spordur. Her yıl düzenlenen ve 100’den fazla ülkede yayınlanan Kazakhstan Barysy turnuvası gibi uluslararası yarımalar da düzenlenmektedir. Kazak grei sporunun yayılması, okullara da baēlı olabilen spor kulüplerinde ve deneyimli greiler tarafından verilen ustalık sınıflarında gereklemektedir. Greilerin minimum yaşı 10 olarak belirlenmitir ve katılımcıların gemileriyle ilgili herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır. Bu sporun Kazakistan’ın geleneksel folklorunda da önemli bir yeri vardır. Baluanlar olarak bilinen greiler gl ve cesur olarak kabul edilmi ve destanlarda, iirlerde ve edebiyatta bu ekilde tasvir edilmitir. Gre geleneēi, Kazakistan’daki gen nesillere tarihlerine ve kültürlerine saygı duymayı ve kahraman Baluanlar gibi olmayı ēretmektedir. Ayrıca topluluklar arasında hogr, iyi niyet ve dayanıma oluturulmasına da yardımcı olmaktadır. Kazak Grei 2016 yılında UNESCO’nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi’ne kaydedilmitir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024j).

Fotoēraf 3.63 Kazak grei (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024j)

3.4.2.2.5 Geleneksel aşık oyunu

Âşık oyunu, adını oyun materyali olan “âşık” kemiğinden alan ve misketin atası olarak kabul edilen geleneksel bir spor dalıdır. Âşık oyununa rastlanan ilk sözlü kaynak Kaşgarlı Mahmut tarafından 1072-1074 yılları civarında yazılan Divanu Lugati’t-Türk’tür. Bununla birlikte Dede Korkut hikâyelerinin ilk örneği olan “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” hikâyesinde çocukların âşık oynamasından söz edilir. Âşık, geçmişte yaşam koşulları sebebiyle bulunması zor olan bir kemik türüydü. Bu yüzden Anadolu’da aşığı oyuna davet ederek kazanmak ve kazanınca da maharetini ifade etmek için “benimle âşık oynayamazsın” denilir, rekabet edilmesi ve yarışılması istenirdi. Bununla birlikte aşığın çukur olan yüzüne “cuk” denir, oyuncu atış esnasında başparmağını buraya koyduğunda dilediği kadar âşık kazanırsa “cuk oturdu” denilirdi. Bu sayede istenilen âşıklar kazanılır ve oyuncu oyunun galibi kabul edilirdi. Âşık oyunu sadece Anadolu’da değil Orta Asya ve Avrupa’da da oynanan geleneksel oyunlar içerisinde yer almaktadır. Minimum 2 oyuncu ile oynanan oyuna geçmeden önce aralarında en az beş adım olacak şekilde karşılıklı iki çizgi çekilir. Tüm oyuncular bir çizgide toplanır. Sırasıyla enek denilen ağırlıkları karşı çizgiye atarlar. Tüm atışlar tamamlandıktan sonra çizgiye en yakın olan âşık sahibi öne geçerek bu sırayı takip eder. Bu oyunda asıl hedef kafayı isabet ettirmektir. Kafa, son oyuncu tarafından saptanan sol ya da sağ âşıklardan biridir. Baş vuran oyuncu tüm âşıkları götürür. Eğer oyuncu kafaya değil de başka bir aşığa vurur ve o aşığı ve kendi aşığını çizginin dışına götürürse, kafanın karşı cephesindeki tüm âşıkları alır. Kalan âşıklar yeniden sıraya dizilir ve atış bir sonraki kişi ile sürdürülür. Yerde âşık kalmayana kadar oyun devam eder ve en çok âşık kazanan oyuncu oyunun kazananı olur. Âşık oyunu Kazakistan’ın temsilciliği altında 2017 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne kaydolmuştur (Ata Sporları Federasyonu, 2024).

Fotoğraf 3.64 Âşık oyunu (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024k)

3.4.2.2.6 Geleneksel at festivali

Karaganda Oblastı'nın Ulytau Bölgesi'ndeki Terisakkan Köyü'nde gerçekleşen Kazak at yetiştiricilerinin geleneksel bahar bayramı törenleri, eski at yetiştiriciliğinin sona erip yeni yıllık at yetiştiriciliği döneminin başladığına işaret etmektedir. Kökleri doğa hakkındaki geleneksel bilgilere ve insan ile at arasındaki asırlık ilişkilere dayanan törenler, göçebe atalardan miras kalan ve günümüz gerçekliğine adapte edilen becerileri içermektedir. Öncesinde yıllarca süren hazırlıklar yapılan uygulamanın ana bileşenleri şunlardır: 'Biye baylau' (kelimenin tam anlamıyla 'kısırakları bağlama'), kısırakların ve tayların sürülerden ayrılmasını, kısırakların sağılmasını ve şarkılar, danslar ve oyunlarla kutlanmasını kapsayan eski 'ilk sağım' ayini; 'Ayghyr kosu' (mecazi anlamda, 'aygırın evliliği'), sürülerdeki aygırların çiftleştirilmesi için yapılan yeni bir ayin; ve 'Kymyz muryndyk' (mecazi anlamda, 'kımız başlangıcı'), 'ilk kımız paylaşımı' ayini, üretim ve paylaşım sezonunu açar. Törenler, her evde gerçekleşen kımız paylaşım merasimleri sona erene kadar toplamda yaklaşık üç hafta sürmektedir. Törenler yeni bir yıllık yeniden üretim döngüsü başlatmakta ve geleneksel Kazak misafirperverliğini ortaya koymaktadır. Yirminci yüzyılda göçebe bir yaşam biçiminden yerleşik bir yaşam biçimine zorunlu geçişle karşı karşıya kalan yetiştiriciler, geleneksel at yetiştiriciliği biçimini günümüz koşullarına uyarlayarak devamlılığını sağlamışlardır. Festival 2018 yılında İnsanlığın Somut Olmayan

Kültürel Mirasının Temsili Listesi'ne eklenmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024l).

Fotoğraf 3.65 Geleneksel at festivali (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024l)

3.4.2.2.7 Geleneksel zekâ ve strateji oyunu: Togyzqumalaq, toguz korgool, mangala/göçürme

Geleneksel Zekâ ve Strateji Oyunu: Mangala/Göçürme, genellikle iki kişi tarafından oynanan ancak iki grup halinde de oynanabilen bir Türk zekâ ve strateji oyunudur. Yerdeki çukurlar üzerinde oynandığı gibi oyun için özel tahtalar üzerinde de oynanabilir. Her yaştan ve cinsiyetten insanın oynayabileceği oyunda hedef en çok peleti toplamaktır. Taş dışında fındık, tohum ve inci de kullanılabilir. Oyun, oyuncu sayısına ve oyunun çeşidine göre sırayla dizilmiş iki, üç veya dört çukurla oynanabilir. Peletler çukurlara dağıtılır ve en çok peleti toplayan oyuncu oyunu kazanır. Oyunun süresi oyuncu sayısına ve oyunun kurallarına göre değişmektedir. Osmanlı döneminde özellikle saraylarda, hanlarda ve cami avlularında oynanan oyun, sosyalleşme ve kültür paylaşımı araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde evler, okullar, kurslar ve geleneksel eğitim merkezlerinde oynanmaktadır. Dünya üzerinde bu oyunun onlarca farklı çeşidi vardır. Her yaştan ve cinsiyetten insanın oynayabildiği Mangala/Göçürme oyunu, sözlü kültüre dair bilgiler de dahil olmak üzere çeşitli sosyal uygulamaların aktarılması ve toplumun çeşitli kesimlerinden insanların bilgi ve düşüncelerini paylaşması için elverişli bir ortam sağlar. Ayrıca yerel, ulusal ve

uluslararası düzeyde şenlik havasında düzenlenen turnuvalarıyla kültürel etkileşimi ve çeşitliliği destekleyen bir yapıya sahiptir. “Geleneksel Zekâ ve Strateji Oyunu: “Mangala / Göçürme” ögesi, tarihi ve kültürel kimliğin bir parçası olarak görüldüğü, kültürel devamlılık duygusunu güçlendirdiği ve bir zekâ ve strateji oyunu olarak kişisel gelişime katkı sunduğu için ögenin hayata geçirilmesine yönelik faaliyetler teşvik edilerek yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde desteklenmektedir. “Geleneksel Zekâ ve Strateji Oyunu: Mangala/Göçürme, Togyzqumalaq, Toguz Korgool,” 2020 yılında Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti ve Türkiye adına UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne girmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024p).

Fotoğraf 3.66 Geleneksel zekâ oyunu togyzqumalaq (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024m)

3.4.2.2.8 Şahin avcılığı

Şahin avcılığı, binlerce yıl öncesine dayanan en eski insan aktivitelerinden biridir. ‘Eğitilmiş yırtıcı kuşlar vasıtasıyla doğal ortamında ve koşullarında avlanma’ olarak tanımlanmaktadır. Yüzyıllar boyunca yabani yırtıcı kuşlar çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. Kullanılan kuşların sayısı doğal ölüm oranlarına kıyasla az olduğu için şahincilik sürdürülebilir niteliktedir. Yırtıcı kuşların yuvalarının korunması Avrupa’daki en eski koruma yasaları arasındadır. Şahincilik teknikleri, yırtıcı kuşların korunması ve iyileştirilmesinde yaygın olarak uygulanmaktadır. Binlerce yıldır kuşların evcilleştirilmesinde ve sağlıklı ve iyi durumda tutulmasında etkili oldukları ispatlanmıştır. Şahin avcılığı, UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası

Temsili Listesi'nde yer almaktadır. Günümüzde şahincilik sadece avcılık değil, aynı zamanda koruma, kültür ve eğitim faaliyetleridir (Sielicki, 2016).

Şahincilik, şahinleri (ve bazen kartalları, şahinleri, akbabaları ve diğer yırtıcı kuşları) eğitme ve uçurma geleneksel sanatı ve uygulamasıdır. Bu sanat 4000 yılı aşkın bir süredir uygulanmaktadır. Tarihin erken ve orta çağ dönemlerinde şahincilik uygulaması dünyanın birçok yerinde belgelenmiştir. Başlangıçta bir yiyecek elde etme aracı olan şahincilik, zamanla başka değerler de kazanmış, sosyal ve eğlence amaçlı bir uygulama ve doğayla bağlantı kurmanın bir yolu olarak toplumlara entegre edilmiştir. Günümüzde şahincilik birçok ülkede her yaştan insan tarafından uygulanmaktadır. Bu ülkelerin çoğunda önemli bir kültürel sembol olan şahincilik, aile içinde veya eğitim kulüplerinde mentorluk da dâhil olmak üzere farklı yollarla nesilden nesile aktarılmaktadır. Modern şahincilik uygulaması, şahinlerin, av hayvanlarının ve yaşam alanlarının yanı sıra uygulamanın kendisinin de korunmasına odaklanmaktadır. Şahinciler farklı geçmişlerden gelseler de kuşları yetiştirme, eğitme ve bakım yöntemleri, kullanılan ekipman ve şahinci ile kuş arasındaki bağlar da dahil olmak üzere evrensel değerleri, gelenekleri ve uygulamaları paylaşmaktadırlar. Şahin yetiştiriciliği topluluğu, şahin hastaneleri, yetiştirme merkezleri, koruma ajansları ve geleneksel ekipman üreticileri gibi destekleyici kuruluşları içermektedir. Şahincilik 2021 senesinde UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirası Listesine eklenmiştir ve Kazakistan ve Kırgızistan dâhil olmak üzere toplam 24 ülke tarafından temsil edilmektedir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024n).

Fotoğraf 3.67 Şahin avcılığı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024n)

3.4.2.2.9 Orteke oyunu

Kazak Türkçesinde kukla “quvirşaq” olarak isimlendirilir. Ev dağ keçisi gibi hayvan karakterlerinin kullanıldığı sessiz kuklaya Orteke denilir. Kazak uzmanlar Ortekeyi Kazak kukla sanatının başlangıcı olarak kabul ediyor. Tarihi yaklaşık 3000 yıl öncesine kadar uzanan Orteke, geleneksel telli müzik aletleriyle icra ediliyor. Kazakistan’da bu sanat türü için dombra, kobiz, jetigen ve sherter gibi milli çalgılar daha çok tercih ediliyor. Huş, ceviz, akça ağaç ve dişbudak gibi ağaçlardan yapılan kuklanın bölümleri bir araya getirilir ve ulusal işlemlerle işlenmiş kumaş veya hayvan derisiyle kaplı bir masanın üzerine konulur. Hayvanın kuklası masaya dokunmayacak şekilde ayarlanır. Kuklanın gövdesinden çıkan teller sehpanın yanında oturan icracının parmaklarına takılır. Müzisyen enstrümanla besteyi seslendirirken parmaklarını harekete geçirdiğinde figür kendi eline ve ritmine uygun olarak oynamayı başarır. Orteke, kadim zamanlarda genç yaşlı herkesin, bilhassa da çocukların ilgisini çekmek için milli çalgılara tempolu bir melodi eşliğinde icra edilirdi. Orteke oyununun üç çeşidi yaygındır: eşli oyun, sıralı eşli oyun ve solo (sol/kör-keçi) oyun. Orteke, Türk boylarının vahşi hayvanları gözlemleyerek dünyaya kazandırdıkları mizahi bir oyundur. Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Moğolistan, Tacikistan ve Afganistan’da dağ keçisinin figür olarak yer aldığı kukla oyunları da bulunmaktadır. Orteke Kazakistan’da ilk kez yirminci yüzyılın otuzlu yıllarında Almatı Kukla Tiyatrosu sahnesinde sergilenmiştir. Ahmet Jubarov 1935 yılında Orteke oyunu ve aynı anda dört figürü harekete geçiren Novşa adlı dombıra oyuncusu hakkında bir bildiri yayınlamıştır. Sovyetler Birliği döneminde Kazak Türklerinin tüm milli nitelikleri baskı altına alınmış, Orteke oyunu da Şamanizm bahanesiyle yasaklanmıştır. Orteke oyunu 2022 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine üye olmuştur (İlgisheva ve Bekmukhanbetov, 2023).

Fotoğraf 3.68 Orteke oyunu (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024o)

3.4.2.3 Kırgızistan'ın UNESCO'daki somut olmayan kültürel varlıkları

Tablo 3.11 Kırgızistan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut olmayan varlıklar listesi

Somut Olmayan Varlıklar Listesi	Alınma Tarihi
1. <i>Akınlık Sanatı</i>	2008
2. <i>Ala-kıyız ve Şırdak Halıları</i>	2012
3. <i>Kırgız destansı üçlemesi: Manas, Semetey, Seytek</i>	2013
4. <i>Kırgız ve Kazak Yurtlarının Yapımında Geleneksel Bilgi ve Beceriler</i>	2014
5. <i>Aitys Sanatı</i>	2015
6. <i>Gözleme Yapma ve Paylaşma Kültürü: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka</i>	2016
7. <i>Nevruz Bayramı</i>	2016
8. <i>Geleneksel Kökbörü Atlı Oyunu</i>	2017
9. <i>Ak-kalpak El Sanatı</i>	2019
10. <i>Geleneksel zekâ ve strateji oyunu: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala/Göçürme</i>	2020
11. <i>Şahin Avcılığı</i>	2021
12. <i>Göçebe Oyunları</i>	2021
13. <i>Nasreddin Hoca Anekdotları Anlatım Geleneği</i>	2022
14. <i>Eleçek Geleneksel Başörtüsü</i>	2023
15. <i>Ebelik: Bilgi, Beceri ve Uygulamalar</i>	2023

3.4.2.3.1 Akınlık sanatı

Akınlık geleneği bir sözlü performans çeşididir. Bu gelenekte sözlü şiir örnekleri komuz eşliğinde irticalen icra edilir. Kırgız Türkleri, Türk dünyası coğrafyasında sözlü edebiyatı oldukça gelişmiş Türk boylarından birisidir. Kırgızistan’da akıncı, toplumun önünde ilerleyen kişidir ve toplumda büyük bir kıymeti ve önemi vardır. Uzun bir geçmişe ve köklü bir kültürel donanımına sahip olan Kırgız Türklerinin yaşamlarını ve dünyaya bakış açılarını sözlü gelenekte bulmak mümkündür. Âşık kavramı birçok Türk boyunda farklı isimler almıştır. Bu terimin Kırgız sözlü geleneğindeki muadili akındır. Bütün Türk boyları ortak bir tarihe ve kültüre sahip olduğundan, akıncılık geleneği ile âşıklık geleneği arasında da benzer yönlerin olması kaçınılmaz bir durumdur. Örneğin âşıklık geleneğinde olduğu gibi akıncılık geleneğinde de akıncıların usta-çırak arasındaki ilişkinin önemi ve akıncıların eğitiminde bu sistemin kullanılması dikkatlerden kaçmamaktadır. Yine tıpkı âşıklarda olduğu gibi akın ustası olabilmek için hayal kurmak, yetenekli olmak, ailede önder olmak, kendini eğitmek, bir ustanın yanında pişmek gibi unsurlar önemlidir. Bununla birlikte şiir söyleme sanatı da bu gelenekte önemli bir paya sahiptir. Bunların dışında akınlık/âşıklık geleneğindeki şiirler konu bakımından birbirine benzemektedir (Güngör, 2015). Kırgız destanlarının değeri büyük ölçüde dramatik olay örgülerinde ve felsefi temellerinde yatmaktadır. Kırgız sosyal değerlerini, kültürel bilgisini ve tarihini sözlü bir ansiklopedide temsil ederler. En önde gelen Kırgız destanı 1000 yıllık Manas üçlemesidir ve zengin içeriğiyle de dikkat çekmektedir (Homeros’un İlyada ve Odysseia’sından on altı kat daha uzun). Gerçek ve efsaneyi harmanlayan Manas, dokuzuncu yüzyıldan bu yana Kırgız tarihindeki önemli olayları anlatmaktadır. Kırgızlar ayrıca kırktan fazla “küçük” destanı da korumuşlardır. Manas solo bir anlatı iken, bu daha kısa eserler genellikle üç telli Kırgız lavtası olan komuz eşliğinde icra edilmektedir. Her destanın kendine özgü bir teması, melodisi ve anlatım tarzı vardır. Akınlar bir zamanlar bölgeden bölgeye gezen ve sık sık hikâye anlatma yarışmalarına katılan çok saygın kişilerdi. Destanların duygu yüklü içeriğine çok uygun olan anlatımdaki yetkinlikleri, etkileyici jestleri, tonlamaları ve canlı mimikleriyle takdir ediliyorlardı. Akınlık sanatı 2008 yılında UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Mirası Listesine kabul edilmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ö).

Fotoğraf 3.69 Akınlık sanatı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ö)

3.4.2.3.2 Ala-kıyız ve Şırdak halıları

Kırgız halkının geleneksel keçe halı sanatı, Kırgız kültürel mirasının en mühim öğelerinden birisidir. Bu keçe halıların iki çeşidi vardır: Ala-kıyız ve Şırdak halıları. Halı örme sanatıyla ilgili bilgi, beceri, süslemelerin anlamı ve geleneklerin tamamı Kırgız halkının kültürel benliğinin esasını oluşturan ve kültürünün sürekliliğini sağlayan unsurlardır. Çünkü evlerin döşenmesinde ve sıcak bir atmosfer yaratılmasında çok önemli bir yere sahip olan bu halıların dokunması Kırgız göçmen kültürünün günlük yaşamının vazgeçilmez bir parçasıdır. Keçe halı dokumacılığı toplumsal birlik ve beraberliği pekiştirdiği gibi, geleneksel el sanatları yeteneklerinin nesilden nesile aktarılmasını da sağlamaktadır. Kırsal ve dağlık bölgelerde yaşayan yaşlı kadınlar bu el sanatını kendi ailelerindeki genç kızlara aktarmaktadır. Ancak bu sanatı sürdürenlerin sayısı az ve çoğunlukla kırk yaşın üzerindedir ve bu sebeple ne yazık ki Ala-kıyız ve Şırdak halı dokuma sanatı kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Devletin yeterince destek vermemesi, genç neslin ilgilenmemesi, ucuz sentetik halıların piyasayı ele alması ve zaten yetersiz olan hammadde kaynaklarının kalitesinin düşük olması durumun ciddiyetini arttırmaktadır. Bu yüzden bugün Kırgız evlerinde Ala-Kıyız halıları yok denecek kadar azalmıştır. Şırdak halıları da yok olmanın tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ala-Kıyız ve Şırdak, 2012 yılında UNESCO

İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne dâhil edilmiştir (Yılmaz, 2015).

Fotoğraf 3.70 Ala-kıyız ve Şırdak Halıları (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024p)

3.4.2.3.3 Kırgız destansı üçlemesi: Manas, Semetey, Seytek

2013 senesinde UNESCO'ya üye olan Kırgız destanı Manas, Semetey ve Seytek üçlemesi, parçalanmış boyların tek bir ulus halinde birleşmesini anlatır. Üçleme, Kırgız halkının tarihsel hafızasını ifade eder ve her yaştan kadın ve erkek destan anlatıcılarından oluşan bir topluluk sayesinde varlığını sürdürür. Anlatıcılar, destan kahramanlarından bir işaret olduğu düşünülen kehanetsel bir rüya gördükten sonra bu görevi kabul ederler. Dinletiler sırasında neredeyse trans haline geçerler ve destanın tarihsel atmosferini yeniden yaratmak için özel anlatım şekilleri, ritim, ton ve jestler kullanırlar. Üçlemenin kesintisiz anlatımı on üç saate kadar sürebilmektedir. Gösteriler, köy etkinliklerinden ulusal kutlamalara ve bayramlara kadar çeşitli halk etkinliklerinde gerçekleştirilir. Destan anlatıcıları aynı zamanda toplumsal olaylar, çatışmalar veya felaketler sırasında yerel topluluklara ve bireylere manevi destek sağlamaktadır. Üçlemeyi, kişisel sorumluluğunu üstlendikleri kültürel bir miras olarak görmektedirler. Üçleme, gençlerin kendi tarih ve kültürlerini, doğal çevreyi ve dünya halklarını anlamalarına yardımcı olur; ayrıca onlara bir kimlik duygusu kazandırır. Resmi eğitimin bir bileşeni olarak hoşgörü ve çok kültürlülük fikirlerini teşvik eder. Aktarım, yaygın eğitim yoluyla ustadan çırağa sözlü olarak gerçekleşir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024r).

Fotoğraf 3.71 Manas, Semetey, Seytek üçlemesi (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024r)

3.4.2.3.4 Geleneksel kökbörü atlı oyunu

Eskiden yiğitlerin savaşa her zaman hazır durumda olmalarını temin etmek için yaptıkları tatbikatlardan ortaya çıkmış bir binicilik sporu türüdür. Türklere ait kadim ve milli bir spor olan “Kök-börü”, Türkistan’da “Gökböri”, “Kökpəri”, “Oğlak/Ulak”, Afganistan’da “Oğlak, Buz-Kaşı”, Kazakistan’da “Kökbar”, Farsça “Boz Kaşı”, Kırgızistan’da “Kökbörü”, Özbekistan’da “Köpkari/Ulak” gibi değişik adlarla birçok farklı bölgede oynanmaktadır. 2017 senesinde Kırgızistan tarafından UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne “Kökbörü Geleneksel At Oyunu” adıyla kaydedilmiştir. Ayrıca Kökbörü, 2014 yılından bugüne her iki yılda bir organize edilen Dünya Göçebe Oyunları’nda da oldukça önemli bir yere sahiptir. Orta Asya’dan bu yana binlerce yıldır sürdürülen bu spor türünde sporcuların güçlü, dengeli, çevik, manevra yeteneği yüksek ve rakibinin taktiğine göre karşı atak geliştirebilen kişiler olması şarttır. Bu spor dalında oyuncunun at ile aynı anda gerekli hareketi yapabilecek kadar bağ kurması çok önemlidir. Yarış stadyumlarda, geniş ve düz bir alanda, 20’şer dakikalık üç devre olarak yapılır. Her biri beş, on veya on beş kişiden oluşan iki takım kurulur. Takımlar birbirlerine karşı çekilen bir çizgi üzerinde yan yana dizilirler. Bu çizgiden 50-60 metre uzağa bir daire çizilir ve bu dairenin ortasına kafası kesilmiş ve içi boşaltılmış bir keçi, kuzu veya koyun konulur. Bu koyunu getirmek için bir daire çizilir ve ortasına bir direk ve bayrak dikilir. Hakemin işaret vermesiyle kaptanlar dışarı çıkar ve karşı karşıya gelirler ve yarış böylece

başlamış olur. Yarışan takımların kaptanları at sırtından inmeden eğilerek hayvanı almaya ve belirlenen yere ulaştırmaya çalışır. Diğer takımın kaptanı ise keçiyi almaya çalışan yarışmacıyı bayrağın dikili olduğu yere kadar takip eder ve keçiyi almaya gayret eder. Bu etap sonrasında takımlar toplu olarak saldırıya geçer. Hangi takım keçiyi bayrağın dikili olduğu halkaya götürmeyi başarırsa yarışın kazananı o olur (World Etnospor Confederation, 2024).

Fotoğraf 3.72 Geleneksel kökbörü atlı oyunu (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024s)

3.4.2.3.5 Ak-kalpak el sanatı

Ak-kalpak el işçiliği geleneksel bir Kırgız el sanatıdır. Ak-kalpak, beyaz keçeden yapılan ve derin kutsal manalar taşıyan geleneksel bir erkek şapkasıdır. Ak-kalpak işçiliği, ilgili topluluklardaki zanaatkâr kadınlar tarafından aktarılan, keçeleştirme, kesme, dikme ve desen işlemeyi içeren birikimli ve sürekli gelişen bir bilgi ve beceriler bütününden oluşmaktadır. İlgili bilgi ve beceriler sözlü koçluk, uygulamalı eğitim ve atölyelerde ortak yapım aracılığıyla aktarılmaktadır. Kutsal bir anlam ve tarih taşıyan çeşitli desenlerle süslenmiş seksenden fazla Ak-kalpak çeşidi bulunmaktadır. Çevre dostu ve konforlu olan Ak-kalpak, dört tarafı dört elementi temsil eden bir kar tepesini andırır: hava, su, ateş ve toprak. Dörtkenar çizgisi yaşamı, tepesindeki püsküller ataların gelecek nesillerini ve anısını, desen ise aile ağacını sembolize etmektedir. Ak-kalpak farklı Kırgız kabilelerini ve topluluklarını birleştirir ve Kırgız halkını diğer

etnik gruplar için tanınabilir hale getirmektedir. Ayrıca, diğer etnik grupların temsilcileri bayramlarda veya yas günlerinde birlik ve sempati ifade etmek için giydiklerinde katılımcılığı teşvik eder. Ülkenin dört bir yanında ilgili bilgi ve becerilerin aktarıldığı atölyeler mevcuttur. 2013 yılında ülke çapında geleneksel Ak-kalpak yapım teknikleri üzerine ‘Nesilden Nesile’ başlıklı bir proje yürütülmüş ve bu proje kapsamında bir sergi açılmış ve bir kitap yayımlanmıştır. Ayrıca 2019 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi’ne kaydedilmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ş).

Fotoğraf 3.73 Ak-kalpak el sanatı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ş)

3.4.2.3.6 Göçebe oyunları

Kırgız halkının kültürel mirası doğası gereği göçebe yaşam tarzıyla bağlantılıdır. Ancak, zorunlu yerleşiklikle birlikte gelen Sovyet döneminde, geleneksel oyunlar da dâhil olmak üzere pek çok unsur tehlike altına girmiştir. Kırgızistan’daki yerel topluluklar 1991 yılında bağımsızlıklarını elde ettikten sonra geleneksel kültürlerini yeniden canlandırmak ve kutlamak için çalışmaya başlamışlardır. Bu kapsamda, ülke genelindeki farklı topluluklardan geleneksel oyun uygulayıcıları ve bilgi taşıyıcıları, geleneksel oyunlara yönelik mevcut güçlükleri ve koruma ihtiyaçlarını tartışmak üzere 2007 yılında ilk büyük toplantılarını gerçekleştirmişlerdir. Toplantıya katılanlar pek çok sorun tespit etmiş ancak bunlardan bazılarının çok acil olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır: Bunlardan ilki geleneksel oyunlara ilişkin bilgi kaybı, ikincisi ise genç neslin bu oyunları oynamaya ilgi göstermemesidir. Uzun süren tartışma ve

müzakerelerin ardından katılımcılar, Göçebe Oyunları'nı şekillendiren çeşitli koruma ihtiyaçları tespit etti: Mirası Yeniden Keşfetmek programını şekillendirdi. Geleneksel oyun uygulayıcıları, ülkenin farklı bölgelerindeki geleneksel oyunların kayıt altına alınması ve tanımlanmasına öncelik verilmesi gerektiği konusunda fikir birliğine varmışlardır. Bu hedeflere öncelik verilmesinin nedeni, geleneksel oyunlar konusunda bilgili pek çok kişinin yaşlı olması ve belgelenmediği takdirde geleneksel oyunlar hakkındaki bilgilerini yitirme tehlikesinin bulunmasıydı. Bu nedenlerden dolayı UNESCO'nun 2021 yılında İyi Koruma Uygulamaları Siciline kaydedilmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024t).

Fotoğraf 3.74 Göçebe oyunları (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024t)

3.4.2.3.7 Geleneksel eleçek başörtüsü

Evli bir kadının başörtüsü olan Eleçek, başın etrafına sarılan ince pamuklu beyaz bir kumaştan (muslin veya kaba patiska) oluşur. Eleçek'in diğer isimleri şunlardır: ileki (kuzeyde) ve kelek (güney bölgelerde). Eleçek'in türü ve/veya süslemeleri kadının yaşını, sosyal statüsünü ve kabile üyeliğini belirleyebilir. Dolayısıyla, başlığın türüne göre insanlar "büyük eşin eleği", "gelinin eleği", "ikinci eşin eleği", "dul kadının eleği" gibi ayrımlar yaparlardı. Bazen kabile işaretleri ile ayırt edilebilirler ve kabile adlarına uygun olarak "Bugu Eleçek", "Solto Eleçek" olarak isimlendirilirlerdi. Efsaneye göre, uzunluğu 7 ila 15 metre arasında değişen Eleçek başlığı, kadınlar tarafından göçebe yaşamın çeşitli acil koşullarında kullanılıyordu: doğum sırasında

bebeği kundaklamak için ve ölerken mezar kıyafeti(kefen) olarak kullanılırdı. Kuzeyde kadınlar eleçeğin altına beyaz çaç şapka giyerlerdi. Eleçek'in dış kısmı pahalı ipek kumaşlardan geniş bir kurdele (kyrgak) ile bağlanır ve nakış ve boncuklarla dekore edilirdi. Kıymetli ve yarı kıymetli taşlarla süslü gümüş levhalardan yapılan kırıgık, yüksek rütbeli kadınlar tarafından ve özel günlerde giyilirdi. Güneyde kadınlar keleşğin altına, zengin işlemeli ve gümüş, mercan ve sedefle süslenmiş, kulakları ve takozu olan kep takiya başlık giyerlerdi. Eleçek, dar dokuma kumaş şeritleriyle sarılır ve işlemeli eşarpla (duruya) örtülürdü (Suyunbaev, 2011). Taşıdığı kültürel değerden dolayı 2023 yılında UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirasına eklenmiştir.

Fotoğraf 3.75 Geleneksel eleçek başörtüsü (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024u)

3.4.2.3.8 Ebelik: Bilgi, beceri ve uygulamalar

Ebelik, kadınların, bebeklerin, çocukların ve ailelerin refahını teşvik eden bilgi ve yetenekleri içermektedir. Ebeler hamilelik, doğum ve doğum sonrası doğal süreçler boyunca bakım ve desteğin sürekliliğini sağlamaktadır. Kanıta dayalı araştırmaları, sezgileri, deneysel ve geleneksel bilgileri kullanmaktadırlar. Ebelik, özellikle kadınlar için temel insan haklarını garanti altına almaktadır. Ebelik, cinsiyetleri ne olursa olsun insanlar tarafından icra edilebilmektedir. Bununla beraber, uygulayıcıların çoğunluğu kadın olmaktadır. Ebeler, tıbbi ve anatomik birikimlerinin yanı sıra dokunma, koklama, hissetme ve gözlemlleme duyularına da güvenmektedir. Becerileri ve bilgileri korunmuş, daha da geliştirilmiş ve topluluklar tarafından sayısız nesil boyunca aktarılmıştır. Günümüzde bu aktarım örgün, yaygın ve biçimsel olmayan eğitim

ortamlarında gerçekleşmektedir. Ayrıca ebelik, göbek bağının kesilmesi gibi belirli kültürel uygulamaları, kelime hazinesini, kutlamaları ve ritüelleri de içermektedir. 6 Aralık 2023 tarihinde UNESCO Sözleşmesi Hükümetler arası Komitesi, Botsvana'nın Kasane kentinde yaptığı toplantıda “Ebelik: Bilgi, Beceri ve Uygulamalar”ın “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi”ne kaydedilmesine karar verdi. Adaylık Kolombiya, Kıbrıs, Almanya, Kırgız Cumhuriyeti, Lüksemburg, Nijerya, Slovenya ve Togo tarafından sunulmuştur (Midwifery Heritage, 2023).

Fotoğraf 3.76 Ebelik: Bilgi, beceri ve uygulamalar (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ü)

3.4.2.4 Özbekistan'ın UNESCO'daki somut olmayan kültürel varlıkları

Tablo 3.12 Özbekistan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut olmayan varlıklar listesi

Somut Olmayan Varlıklar Listesi	Alınma Tarihi
1. <i>Şaşmakam Muziği</i>	2008
2. <i>Boysun İlçesi'nin Kültürel Alanı</i>	2008
3. <i>Katta Aşula</i>	2009
4. <i>Askiya, Zekâ Sanatı</i>	2014
5. <i>Pilav Kültürü ve Geleneği</i>	2016
6. <i>Nevruz Bayramı</i>	2016
7. <i>Margilan El Sanatları Geliştirme Merkezi</i>	2017
8. <i>Harezmi dansı, Lazgi</i>	2019
9. <i>Minyatür Sanatı</i>	2020
10. <i>Bahşilik Sanatı</i>	2021
11. <i>Nasreddin Hoca Anekdottarı Anlatım Geleneği</i>	2022
12. <i>İpekböcekçiliği ve Dokumacılık Sanatı</i>	2022
13. <i>İftar Geleneği</i>	2023
14. <i>Tezhip Sanatı</i>	2023
15. <i>Seramik Sanatı</i>	2023

3.4.2.4.1 Şaşmakam müziği

Karmaşık bir olgu olan Şaşmakam hakkındaki tartışmaya öncelikle ilgili terim ve kavramlara açıklık getirerek başlamak istiyorum. Günümüzde Şaşmakam iki farklı anlama gelmektedir. Özbekistan’da ulusal Şaşmakam, 20. yüzyılda Buhara Şaşmakamı ile Fergana-Taşkent makam geleneklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Buna geçici olarak Taşkent Şaşmakam veya Özbek Şaşmakam diyebilirsiniz. Tacikistan’da da benzer bir ulusal döngü yaşanmış ve Tacik Şaşmakamı oluşmuştur. Buhara Şaşmakamı ile olan genetik bağına rağmen, yeni Şaşmakam kesinlikle farklı bir sanatsal ve müzikal fenomendir. Buhara Şaşmakam’ı hakkında konuşmak başka bir konudur (onu Buharalı olarak tanımlamak önemlidir). Bu, Orta Asya’daki klasik müziğin ana biçimidir ve Buhara’nın eski müzik gelenekleri içinde birkaç yüzyıl boyunca oluşmuştur. Buhara, Şaşmakamın doğduğu yer, doğal “yaşam alanı” ve geliştirildiği bölgedir. Şaşmakam bu çok etnikli şehrin canlı geleneklerini ve müzik kültürü tarzını özümsemiştir. Bununla birlikte, Buhara Şaşmakamı Buhara ile sınırlandırmamak gerekmektedir. Şaşmakam’ın oluşumu İran, Kaşgar, Afganistan, Kuzey Hindistan ve İslam dünyasının diğer bölgelerindeki maqamat (makamın çoğulu) geleneğinden etkilenmiştir. Buhara Şaşmakamı, genel Müslüman uygarlık modeli olan makamataın bir dalıdır. Şaşmakam’ın mevcut versiyonu üç ana müzik geleneğini birleştirir: Tacik, Türk-Özbek ve Buharalı-Yahudi. Bu arada, Buhara Şaşmakam’ın gelişimine en önemli katkı (ve bu unutulmamalıdır) Tacik halkının müzik kültürü sayesinde olmuştur. Buhara Şaşmakamı, Orta Asya’da diğer iki türün ortaya çıkışını etkilemiştir: Fergana-Taşkent makam melodileri ve Harezmi makamları. Tüm bu türler birbiriyle ilişkilidir. Şimdiye kadar Buhara Şaşmakamının tarihi derinlemesine incelenmemiştir. Eski kökenleri hakkındaki tartışmalar, ne yazık ki, belgesel kanıt olmadığı için varsayımlara dayanmaktadır. Şaşmakam’ın 19. ve 20. yüzyıl başlarında Buhara’da bir saray geleneği olarak nasıl bir şey olduğunu hâlâ tam olarak bilinmemektedir. Orta çağ kaynaklarından elde edilen dağınık bilgiler, makamların şehrin tarihi boyunca farklı biçimlerde ve geleneklerde icra edildiğini göstermektedir. En önemli türlerden biri, Buhara Şaşmakamı da dâhil olmak üzere çeşitli bölgesel (ulusal) makam sanatı türlerinin temelini oluşturan 12 makam, 24 şu’be ve altı avazadan (15.-17. yüzyıllarda) oluşan bir Pan-Doğu sistemiydi. Buhara makam tarihindeki dönüm noktası, Herat makam okulunun dağılması ve birçok seçkin

müziyenin Buhara'ya göç etmesi nedeniyle 16. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana geldi. Bu müzisyenler arasında Buhara makamat okulunun kurucusu olan Mevlâna Necmeddin Kevkebi Buhari (ö. 1532-33) de vardı. Buhara Şaşmakamı'nın bu ekol çerçevesinde 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında oluştuğu düşünülmektedir. Şüphesiz, bir terim olarak Şaşmakam (ilgili Şaşdaramad ve Şaşmakam-i musiqi terimleriyle birlikte) 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanan yazılı kaynaklarda yer alır ve en erken yazılı bahsi 1847'de görülmektedir (Djumaev, 2018).

Fotoğraf 3.77 Şaşmakam müziği (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024v)

3.4.2.4.2 Boysun İlçesi'nin kültürel alanı

Özbekistan'ın güneydoğusunda, Küçük Asya'dan Hindistan'a giden yol güzergâhında yer alan Boysun Bölgesi, Orta Asya'nın en eski yerleşim alanlarından biridir. İpek Yolu'nun azalan önemi ve Orta Asya'daki siyasi değişikliklerle birlikte bölge oldukça izole hale geldi ve bu da şamanist inançlar, Zerdüştlük, Budizm ve İslam dâhil olmak üzere çeşitli dinlerin izlerini gösteren eski geleneklerin korunmasını sağlamıştır. Bugün bölge yaklaşık 82.000 nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Çok sayıda geleneksel tören hâlâ yaşatılıyor: Örneğin bahar bayramı Navruz'un arifesinde, yiyecek sunularıyla birlikte bir ekim töreni düzenlenmektedir. Aile törenleri de devam etmektedir: doğumdan 40 gün sonra kötü ruhlar ateş ve külle kovulur; erkek çocukların sünnetine keçi dövüşleri ve güreş ve at yarışları gibi çeşitli oyunlar eşlik etmektedir. Eski gelenekler halen düğün törenleri, cenaze törenleri ve hastaları iyileştirmek için

yapılan şaman ayinlerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Diğer popüler gelenekler arasında yıllık festivallerle bağlantılı ritüel ilahiler, destansı efsaneler ve danslar yer almaktadır. Lirik ilahilere nefesli ya da yaylı enstrümanlar eşlik eder. Shalola halk müziği topluluğu popüler şarkıları toplamış ve geleneksel enstrüman ve kostümlerin bir envanterini çıkarmıştır. Topluluk üyeleri ayrıca köylerdeki efsaneleri, destanları ve eski melodileri de belgelemiştir. Sovyet dönemi politikası, geleneksel Boysun kültürel ve sanatsal ifadesine çok az yer bırakan bir kültürel model dayatmıştır. Bugün, çeşitli kültürel ifadelerin belgelenmesi için topluluklara müzik aletleri ve teknik ekipman sağlamak üzere yardıma ihtiyaç duyulmaktadır. 2008 yılında UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi'ne kaydedilmiştir (ilk olarak 2001 yılında ilan edilmiştir) (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024y).

Fotoğraf 3.78 Boysun İlçesi'nin kültürel alanı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024y)

3.4.2.4.3 Katta Aşula

Katta Aşula, Özbekistan'ın Fergana Vadisi'ndeki Tacik, Uygur ve Türk topluluklarının geleneksel bir şarkı tür olup Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan'ın bazı bölgelerinde de seslendirilmektedir. Bu eşsiz şarkı söyleme stili, sahne sanatları, şarkı söyleme ve enstrümantal müziğin yanı sıra doğu şiiri ve kutsal tören öğelerini de içermektedir. Katta Aşula, felsefi ve teolojik aşk, evren ve doğa konseptlerine dayanan, doğaçlamayı da içeren bir şarkı söyleme biçimidir. Ustadan çırağa sözlü olarak devredilen ve öğrenilmesi uzun zaman alan bu geleneksel şarkı söyleme türü en

az iki, en fazla beş kişi tarafından icra edilmektedir. Günüümüzde Katta Aşula, Özbek halkının kültürel kimliğini ifade etmesini imkân tanıyan ve böylece kültürlerarası diyaloğun gelişmesine önemli katkı sağlayan bir iletişim aracı konumundadır. Bu geleneğin yaşatılması için Özbekistan Hükümeti ve yerel yönetimler nezdinde düzenlenen festivaller, yarışmalar ve diğer etkinliklerin yanı sıra, veri tabanı oluşturulması, konferanslar tertip edilmesi ve yazılı eserlerin yayınlanması gibi çeşitli faaliyetlerin desteklenerek “Katta Aşula” sanatının gençlere ve akademisyenlere tanıtılması gerekmektedir. Katta Aşula, 2009 yılında UNESCO İnsanliğın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne alınmıştır (Yılmaz, 2015).

Fotoğraf 3.79 Katta Aşula (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024z)

3.4.2.4.4 Askiya, zekâ sanatı

Askiya (Arapça- “azkiya”, kelime anlamı “esprili”, “becerikli”), Fergana Vadisi ve Taşkent bölgesinde gelişen ve yaygınlaşan özgün bir halk sanatı ve sözlü halk yaratıcılığı biçimidir. Sürekli gelişim neticesinde sanat seviyesine ulaşmıştır. Genelde Askiya performanslarına aktif olarak katılanlar yukarıda belirtilen bölgelerde yaşayan halklardır. Askiya, düşüncelerin, becerikliliğin ve belagatin bir ifadesidir. Rakibini gücendirmemek için icracı (askiyachi veya askiyaboz) askiya sırasında her bir kelime ve cümleyi dikkatlice ve ustalıkla kullanmalıdır. Yazılı kaynaklara göre askiya XV-XVII. yüzyıllarda yaygınlaşmaya başlamıştır. XVI. yüzyıl şair ve bilginlerinden Zeyniddin Vosifiy, askiyanın özellikle Herat’ta geliştiğini yazmış ve askiya geleneğinin onlarca yetenekli temsilcisi arasından Mavlonov Abdulvose Munshi’nin

adını zikretmiştir. Ayrıca, Alishir Nevai, Zahir-ud-Din Muhammed Babur ve Hondamir tarafından askiya hakkında bazı önemli bilgiler verilmiştir. Askiya, zorlu bir yaşam deneyimi, beceri, yaratıcılık, incelik, zekâ, duyarlılık (ilgili cevapları algılamada) ve değerli davranış gerektiren bir kelime oyunu ve akıl yürütme yarışmasıdır. Askiya sanatı, Özbek dilinin özelliklerini mükemmel bir şekilde bilen; çağdaş yaşamın eksikliklerine şakalar yoluyla değinme cesaretine sahip olan; hızlı bir şekilde fikir yürütebilen ve diyalog veya tartışma sırasında rakibin şeref ve haysiyetine zarar vermeyen kişiler tarafından ele alınmalıdır. Askiya, çoğunlukla erkeklerin katıldığı bir türdür. Bununla birlikte, günümüzde kadınların da katılımını görmek mümkündür. Bu türde özellikle önemli olan unsurlar şunlardır: tema seçimi; kendi fikrini oluşturabilme ve tutarlı bir şekilde sonlandırabilme; doğaçlama yapabilme; dinleyicilerin dikkatini çekebilme. Aynı zamanda taklitçilik ve plastisizm de askiyada gözlemlenen diğer iki temel unsurdur. Dolayısıyla askiyanın, diyalog sürecinde hızlı bir yanıt ile birleşen gerekli ve uygun kelimeleri kullanma yeteneğinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Askiya, Özbek halklarının sadece düşünce biçimlerini ve dünya görüşlerini değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerini de yansıtan bir hazine deposudur. Bu nedenle askiya, Özbeklerin dil ve kültürle ilgili özelliklerini göstermede büyük bir değere sahiptir. Ayrıca Askiya sanatının 2014 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydedildiğini belirtmek gerekir. (Azizovna, 2024).

Fotoğraf 3.80 Askiya (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024aa)

3.4.2.4.5 Pilav kültürü ve geleneği

Özbekistan’da misafirlerin ev sahibinin evinden ancak pilav ikram edildikten sonra ayrılabilceğine dair bir deyim vardır. Pilav, Özbekistan’ın kırsal ve kentsel topluluklarında yapılan ve paylaşılan geleneksel bir yemek türüdür. Pirinç, et, baharat ve sebze gibi malzemelerle hazırlanır ve normal bir yemek olarak tüketilmesinin yanı sıra, düğün ve yeni yıl gibi özel günleri kutlamak, maddi durumu iyi olmayan ihtiyaç sahiplerine yardım etmek veya vefat eden sevdiklerini anmak için bir misafirperverlik göstergesi olarak servis edilir. Pilav, etkinliklerde dua ve geleneksel müzik gösterileri gibi diğer ritüellerle birlikte de yer alabilmektedir. Pilav, yaş veya sosyal statü gözetmeksizin kadın ve erkekler tarafından pişirilen bir yemektir. Uygulamaya ilişkin bilgi ve beceriler, usta-çırak modeli kullanılarak veya aileler, arkadaş grupları, toplum temelli kuruluşlar, dini kuruluşlar ve mesleki eğitim kurumlarında gösteri ve katılım yoluyla resmi ve gayri resmi olarak yaşlı nesillerden genç nesillere aktarılmaktadır. Geleneksel yemeklerin yapımı ve paylaşımı sosyal bağları güçlendirmekte, dayanışma ve birlik gibi değerleri teşvik etmekte ve toplumun kültürel kimliğinin bir parçasını oluşturan yerel geleneklerin devamlılığına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle Pilav 2016 yılında UNESCO’nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi’ne alınmıştır (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ab).

Fotoğraf 3.81 Özbek pilavı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ab)

3.4.2.4.6 Margilan el sanatları geliştirme merkezi

Günümüz Özbekistan topraklarında ikat atlas ve adras yapım endüstrilerinin tarihi Son Antik Dönem'e kadar uzanmaktadır. 2017 yılında UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine kaydolun Margilan, canlı ve ince geleneksel kumaşlar olan atlas ve adras yapımının merkezi olmuştur. Geleneksel el sanatları Sovyet döneminde çalkantılı dönemlerden geçerek bazı eski el yapımı üretim stratejilerini tehlikeye sokmuştur. Kaybolma riski taşıyan geleneklerin yeniden canlandırılması ve korunmasına duyulan acil ihtiyaç nedeniyle, yerel halk 2007 yılında El Sanatları Geliştirme Merkezi'ni (CDC) kurmak üzere bir girişim başlatmıştır. El Sanatları Geliştirme Merkezi'nin amacı, yenilikçi eğitim oturumları, sergiler ve el sanatları fuarları, geleneksel tekstil festivalleri ve koruma amaçlı materyal ve kılavuzların yayınlanması yoluyla Özbek geleneksel atlas ve adras yapım yöntemini korumak, geliştirmek ve teşvik etmektir. Ayrıca doğal malzemelerin kullanımını teşvik eden merkez, doğa ve evren hakkındaki bilgi ve becerilerin aktarılmasını ve bunların insanların sağlık ve refahını sağlamadaki rolünü desteklemektedir. Bu kuruluşun başarısı, ortaklık ruhuna odaklanmasından kaynaklanmaktadır ve yerel halk, atlas ve adras kumaşlarının kimliklerinin merkezinde yer aldığına dair ortak bir anlayışa sahip olduğu için bu kuruluşun girişimlerinde anahtar bir rol oynamaktadır (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ac).

Fotoğraf 3.82 Margilan el sanatları (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ac)

3.4.2.4.7 Harezmler dansı, Lazgi

Lazgi, Amu-Darya Nehri'nin ya da eski Yunan yazarlarının tabiriyle Oxus/Ox'un aşığı bölgelerinde yaşıyan Harezmliler tarafından yaratılmış eski bir dans türüdür. Harezmler Lagzisi'nin tarihi, 'farklı költürlere sahip yerleşik ve göçebe halkların birleşiminde ortaya çıkan ve Aral Denizi'nin güneyinde, Amu-Darya Nehri kıyısında, Karakum, Kızılum ve Üstyurt yaylası gibi büyük çöllerle çevrili vahalarda yer alan' antik Harezmler ile yakından ilişkilidir. Bu eski krallık, sadece kuzey Özbekistan ve Karakalpakistan'ı değil, aynı zamanda kuzey Türkmenistan ve güney Kazakistan'ın bir kısmını da içeren geniş bir bölgeyi işgal etmiştir. Dans, Harezmler Vahası'nda meydana gelen birçok savaşı, sosyal kargaşıya, değişime ve doğal felaketlere rağmen binlerce yıl boyunca hayatta kalabilmiştir. Lazgi'nin tarihi, onu gerçekten sihirli ve gizemli kılan efsaneler ve mitlerle doludur. En meşhur efsane, ruhun bedene girmek istememesi nedeniyle Tanrı'nın bir türlü hayata geçiremediğı bir insan bedeni yaratmasıyla ilgilidir. Ancak ruh karşı konulmaz bir melodi duyduğunda her şey değişmiştir: enerjik müzik ritimlerinden etkilenen bir ruh bedene girerek onu yavaş yavaş hayata döndürmüştür. Bu nedenle Lazgi yavaş bir girişle başlar, ardından bir dansçı kolunu kaldırıp Güneş'e doğru yönelterek statik bir poz alır ve ardından tek tek hareketler dizisi başlar: önce parmaklar ve bilekler, sonra kollar, omuz, boyun, gövde ve bacaklar: dönüşler, sırt bükmelemler, boyun ve omuz kaymalarının birleşimiyle tüm vücut hareket etmeye ve titremeye başlar. Dansın ritmi giderek hızlanır, daha fazla ısı ve enerji ile beslenir ve sonunda neredeyse kendinden geçmiş bir saf neşe ve mutluluk hissine ulaşır. 12 Aralık 2019 tarihinde, UNESCO Somut Olmayan Költürel Mirasın Korunması Hükümetlerarası Komitesi'nin Bogota'da (Kolombiya) düzenlenen 14. oturumunda Harezmler dansı Lazgi, İnsanlığın Somut Olmayan Költürel Mirası Temsili Listesi'ne girmiştir (Vercoe, 2020).

Fotoğraf 3.83 Harezm dansı Lazgi (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024aç)

3.4.2.4.8 Bahşilik sanatı

Özbekistan topraklarında bugüne kadar korunmuş çok sayıda kültürel miras örneği de var. Bu tür sanatlardan biri de Bahşilik sanatıdır. Bahşilik, halk destanlarını ezbere okuma ve orijinal şekillerde söyleme sanatıdır. Bu tür halk destanlarını söyleyenlere yerel halk arasında daha çok “Bahşı veya hikâye anlatıcıları” denir. Bahşı mesleği kolay bir meslek değildir, herkes bahşı olamaz, zira herkes halk destanlarını ezberleyemez. Bir destanı ezbere bilen kişi de bahşı sayılmaz. Yerel düğünlerin ve bayramların destanını tamamlamak için bahşı şarkıcılar bazen birkaç gün boyunca şarkı söylerlerdi. Eski insanlar bahşı şarkıcılarına çok saygı duyuyor, onları baş tacı ediyor, himaye ediyor, onlara evlerinde aylarca ve bazen yıllarca yer ve iş veriyor, karşılığında kültürel rekreasyon elde ediyor, her an dombra eşliğinde ilginç şiirler ve destanlar dinliyorlardı. Okulların olmadığı bir dönemde, bahşı şarkıcılar gençler için öğretmen görevi görüyordu ve destanlar bir eğitim vasıtasıydı. İslam öncesi dönemde, Orta Asya’nın neredeyse tüm bölgelerinde çok tanrıcılık vardı ve birilerinin insanlara her bir Tanrı hakkında bilgi vermesi gerekiyordu. Halk, bahşılar aracılığıyla zor durumlarda hangi tanrıya tapınacaklarını, hangi tanrıdan iyilik, hangisinden kötülük bekleyeceklerini, tanrılar tarafından işlenen sömürü ve zulümleri biliyorlardı. Zerdüş dininin yaygınlaşmasından önce Bahşılar Buda’nın öğretilerinin yayıcılarıydı, aydın kişilerdi ve devlet kademelerinde görev yapıyorlardı. Budizm ve Hinduizm öğretilerine bakarsak, yukarıda anlatılan Bahşı’nın işlevlerine karşılık gelen işlevsel insanlar görebiliriz. Buda’nın öğretilerinde yukarıdaki işlevler “Bhikşular”,

Hinduizm’de ise “Brahmanlar” tarafından yerine getirilmiştir. Ancak “bahşı” kelimesinin etimolojisini iyi incerseniz, bu kelimenin “Bhikshu” ve “Brahman” kelimelerinden önce ortaya çıktığına dair kanıt görebilirsiniz. Bu, bilmeceyi çözmenin bir yolu olarak hepimizin bildiği Baktriya devletinin ve Belh ve Buhara şehirlerinin eski adlarına atfedilebilir. “Bahşı” kelimesinin kullanıldığı Orta Asya bölgelerine baksak dahi, bu tam olarak Baktriya devletinin topraklarına karşılık gelmektedir. Hem Budizm ve Hinduizm’de hem de Bahşıizm’de gırtlaktan şarkı söyleme yöntemleri varlığını korumuştur ve bu alanda çalışanlar bu yöntemin Orta Asya’da yaygın olduğunu bilmektedir (Shafatovich, 2022).

Fotoğraf 3.84 Bahşilik sanatı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ad)

3.4.2.4.9 Seramik sanatı

Özbekistan’ın tarihsel geçmişine bakıldığında el sanatlarının Özbek halkı arasında yaygın olduğu açıkça görülmektedir. Seramikçilik buna en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir. Sahip olduğu kültürel değeri nedeniyle seramik sanatı 2023 yılında UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Mirası Listesine eklenmiştir.

Seramik sanatı, siyah kilden harika güzellikler yaratan Doğu’nun en eski ve modern sanatıdır. Bu siyah kil cömertliğin, dürüstlüğün, iyiliğin sembolüdür. Toprak, tüm insan ihtiyaçlarını karşılayan refah, doluluk, rızık ve güzelliğin en yüksek tezahürü olan sanatın zemini. Dünyanın bütün ulusları seramikçilikle uğraşmaktadır.

Birbirlerinden kendi yöntemleriyle farklılık göstermektedirler. Özbek seramikçiliğinin uzun bir geçmişi, harika gelenekleri, biçimi, içeriği, yaratıcı süreci ve benzersiz bir tarzı vardır. Özbek seramikçiler, görünüşlerinin doğruluğu, oranların korunması, desenlerin sanatsal yerleştirilmesi, biçim ve içerik birliği ve biçim ve içeriklerinin uyumu ile dünya çapında tanınmaktadır. Seramikçilik, kil, kâse, tabak, sürahi, tabak, hurma, kâse, hums, fırın, obje, oyuncak, inşaat malzemesi vb. üreten bir alandır ve uzun bir geçmişe sahiptir. İnsanlar Neolitik dönemin başından beri toprağın ısıtıldığında taşlaştığını ve bundan çeşitli kaplar yapılabileceğini biliyorlardı. Önce kilden kaplar yapmışlar ve bunları şenlik ateşinde pişirmişler. Özbekistan’da eski çağlardan beri tüm vahalarda zanaat merkezleri oluşturulmuştur. Üretim yöntemine göre seramik, cilalı ve cilasız olmak üzere iki ana türe ayrılır. Cilasız çömlekçiliğin uzun bir geçmişi vardır. 8. yüzyılın sonunda 9. yüzyılın başında, Movarounnahr şehirlerinde cilalı çanak çömlek yaygındı. 9.-18. yüzyıllarda bu tarz sanatsal açıdan mükemmellik ve yüksek düzeyde teknolojik kalite kazandı. 20. yüzyıldan bu yana, günümüz Özbekistan bölgelerinde ana okullar ve merkezler kurulmuştur: a) Taşkent, Semerkant, Urgut, Buhara, Gijduvon’da merkezleri bulunan Semerkant-Buhara okulu, Shahrisabz, Kitab, Kattakorgon, Denov; b) Rishton ve Gurumsaray merkezleriyle Fergana okulu; v) Khanka, Modir köyü, Kattabog, Chimboy merkezleriyle Khorezm okulu. Her merkez kendi yerel özelliklerini muhafaza etmektedir. Şu anda, düz (kaseler, tabaklar), uzun, yani yukarı doğru yönlendirilmiş (testiler, humslar) ve ev eşyaları üretilmektedir (Mamadjonovich, 2022).

Fotoğraf 3.85 Seramik sanatı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ae)

3.4.2.5 Türkiye'nin UNESCO'daki somut olmayan varlıkları

Tablo 3.13 Türkiye'nin UNESCO'ya kayıtlı somut olmayan varlıklar listesi

Somut Olmayan Varlıklar Listesi	Alınma Tarihi
1. <i>Mevlevi Sema Töreni</i>	2008
2. <i>Meddahlık Sanatı</i>	2008
3. <i>Karagöz</i>	2009
4. <i>Âşıklık Sanatı</i>	2009
5. <i>Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali</i>	2010
6. <i>Geleneksel Sohbet Toplantıları</i>	2010
7. <i>Semah, Alevi-Bektaşî Ritüeli</i>	2010
8. <i>Törensel Keşkek Geleneği</i>	2011
9. <i>Mesir Macunu Festivali</i>	2012
10. <i>Türk Kahvesi Kültürü ve Geleneği</i>	2013
11. <i>Ebru Sanatı</i>	2014
12. <i>Gözleme Yapma ve Paylaşma Kültürü: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka</i>	2016
13. <i>Nevruz Bayramı</i>	2016
14. <i>Çini Yapımında Geleneksel El İşçiliği</i>	2016
15. <i>Islık Dili</i>	2017
16. <i>İlkbahar Kutlaması, Hidrellez</i>	2017
17. <i>Dede Korkut Destanı</i>	2018
18. <i>Geleneksel Türk Okçuluğu</i>	2019
19. <i>Minyatür Sanatı</i>	2020
20. <i>Geleneksel zekâ ve strateji oyunu: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala/Göçürme</i>	2020
21. <i>Hüsn-i Hat Sanatı</i>	2021
22. <i>Nasreddin Hoca Anektotları Anlatım Geleneği</i>	2022
23. <i>Çay Kültürü</i>	2022
24. <i>Geleneksel Ahlat Taş İşçiliği</i>	2022
25. <i>İpekböcekçiliği ve Dokumacılık Sanatı</i>	2022
26. <i>İftar Geleneği</i>	2023
27. <i>Geleneksel Zeytin Yetiştiriciliği</i>	2023
28. <i>Tezhip Sanatı</i>	2023
29. <i>Balaban/mey Zanaatkârlığı ve İcra Sanatı</i>	2023
30. <i>Sedef Kakma Sanatı</i>	2023

3.4.2.5.1 Mevlevi sema töreni

Mevlevi Sema Töreni, Tanrı'ya erişme yolundaki evreleri sembolize eden, dini öğeler ve temalar barındıran, ayrıntılı kuralları ve özellikleri olan bir tasavvuf törenidir. Mevlevi tarikatına has bu tören, Mevlâna Celaleddin-i Rumî'nin yaşadığı dönemde

(ölümü 17 Aralık 1273) kendine özgü kuralları yokken, Sultan Veled ve Ulu Arif Çelebi döneminden itibaren disiplinli bir şekilde icra edilmeye başlanmıştır. Bu kurallar Pir Adil Çelebi zamanına kadar geliştirilerek bugünkü son şeklini almıştır. Tören, Hazreti Muhammed'e övgü, flüt solosu, prelüt, Veled'in Çemberi ve ayrılmaz bir bütün teşkil eden ve farklı Sufi anlamlar içeren dört bölümden (selam) oluşur. Sema Töreni, Mevlevi kültürünün doğru bir biçimde aktarılabilirdiği mekânlarda geleneksel Mevlevi müziği ile gerçekleştirilir. Tören, İtri tarafından bestelenen ve 17. yüzyılın sonlarından bu yana icra edilen naat-ı şerif ile başlamaktadır. Pir Adil Çelebi gibi besteciler tarafından bestelenen ilahiler, ney, kettledrum ve ut gibi enstrümanların eşlik ettiği eğitimli bir koro tarafından söylenmektedir. Mevlâna'nın Farsça yazılmış eserleri, tören esnasında müzisyen ve şarkıcılar tarafından seslendirilen bestelerin temel kaynağıdır. Tören, Muhammed Peygamber'i öven Naat-ı Şerif'in okunmasıyla başlar ve ardından ney solosunun seslendirilmesiyle devam eder. Ney solosu sona erdiğinde semazenler baş dervişin belirttiği yerlere giderek semaya başlarlar. Bundan sonra başlayan Veled'in Dönüşü, ölümden dirilişini anlatmaktadır. Semazenin cübbesi mezarı, şapkası mezar taşını andırır ve otururken ölü kabul edilmektedir. Veled'in etrafında döndükten sonra başlayan ayinde semazenler yavaşça cübbelerini çıkarır, böylece kendilerini dünya işlerinden özgürleştirirler. UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Sözlü Kültürel Mirasının Şaheserleri Programı çerçevesinde 2005 yılında Şaheser ilan edilen Mevlevi Sema Töreni, 2008 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydedilerek dünyaya tanıtılmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024r).

Fotoğraf 3.86 Mevlevi sema töreni (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024af)

3.4.2.5.2 Meddahlık sanatı

Meddahlık, meddah adı verilen tek bir hikâye anlatıcısı tarafından gerçekleştirilen ve Türkiye ile Türkçe konuşulan ülkelerin tamamında uygulanan bir Türk tiyatrosu biçimidir. Bu geniş coğrafi alan içinde Asya, Kafkasya ve Orta Doğu halkları arasındaki etkileşim nedeniyle yüzyıllardır benzer anlatı türleri gelişmiştir. Tarihsel olarak meddahların halkı aydınlatması, eğitmesi ve eğlendirmesi beklenmekteydi. Kervansaraylarda, pazarlarda, kahvehanelerde, camilerde ve kiliselerde sahne alan bu hikâye anlatıcıları, çoğunlukla okuma yazma bilmeyen bir nüfus arasında değerleri ve fikirleri aktarmışlardır. Sosyal ve siyasi eleştirileri düzenli olarak güncel meseleler hakkında canlı tartışmalara yol açmıştır. Arapça meddah “övmek” kelimesinden türetilen meddah terimi “hikâye anlatıcısı” olarak tercüme edilebilir. Meddah, popüler romanslar, efsaneler ve destanlardan oluşan bir repertuardan şarkılar ve komik hikayeler seçer ve sunduğu malzemeyi belirli bir mekâna ve dinleyiciye göre uyarlamaktadır. Bununla birlikte, performansın kalitesi büyük ölçüde hikâye anlatıcısı ve seyirciler arasında yaratılan atmosferin yanı sıra meddahın genellikle güncel olaylarla ilgili taklitleri, şakaları ve doğaçlamayı bütünleştirme becerisine bağlıdır. Hitabet ustalığına büyük değer veren bu sanat, Türkiye’de büyük saygı görmektedir. Bazı meddahlar hala bir dizi dini ve seküler kutlamada sahne alıyor ve televizyon programlarında karşımıza çıkıyor olsa da bu tür, kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve özellikle de kafelerde televizyon setlerinin ortaya çıkması nedeniyle orijinal eğitimsel

ve sosyal işlevini büyük ölçüde kaybetmiştir. Meddahlık sanatı 2008 yılında UNESCO'nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydedilmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ag).

Fotoğraf 3.87 Meddahlık sanatı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ag)

3.4.2.5.3 Karagöz

Yapılan araştırmalar gölge oyunlarının kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüş ve bu oyunların Siyam ve Burma'ya geçtiğini söylemişlerdir. Moğolların bu oyunları Çinlilerden aldığı, Moğollardan da Orta Asya Türklerine intikal ettiği söylenmektedir. Anadolu'ya göç edenlerle birlikte bu sanatın tüm dünyaya yayıldığı ileri sürülmektedir. Gölge oyunlarının Anadolu'ya 16. yüzyılda Mısır üzerinden geldiğini iddia edenler de bulunmaktadır. Bu iddiaya göre Yavuz Sultan Selim 1517 yılında Mısır'ı fethettiğinde onuruna verilen bir ziyafette gölge oyununa benzer bir gösteri yapılmıştır. Yavuz Sultan Selim bu sanatçıyı beraberinde İstanbul'a getirmiştir. O sırada 21 yaşında olan oğlu Kanuni Sultan Süleyman gölge oyunlarını çok sever ve seyrederdi. Böylece gölge oyunlarının Osmanlı Sarayı'na girdiği ve yayıldığı tahmin edilmektedir. Halkın büyük ilgisini çeken bu oyun sanatı, Türk ustaların elinde gelişmeye başlamıştır. Mısır gölge oyunlarındaki renksiz hareketsiz tasvirler, Türk gölge oyunlarında hareket ve renk zenginliği kazanmıştır. Türk gölge oyunlarına “Çadır Hayal, Zıllı Hayal, Hayal-ı Zıll” gibi isimler verilmiştir. Günümüzde ise oyunun diğer kişilerinin ismine uygun olarak “Karagöz Oyunları” olarak

bilinmektedir. Ünlü seyyah Evliya Çelebi, Karagöz ve Hacivat üzerinde uzun uzun durur ve zamanın ünlü Karagöz sanatçılarını sıralayarak hayatlarını bize nakleder. Evliya Çelebi'ye göre; Karagöz'ün asıl adı Bali Çelebi'dir. Selçuklu Türküydü ve demircilik mesleğini icra ediyordu. Türkler Bursa şehrini alınca Ahmet Bali Çelebi Bursa'ya yerleşmiş ve sanatını orada sürdürmüştür. Sultan Orhan Bursa'da bir cami yaptırmaya karar verir. Ülkenin dört bir yanından ustalar ve işçiler gelir. Bali Çelebi de bu inşaatta görev almış ve taş parçalarını demir çubuklarla birbirine tutturmuştur. Aynı inşaatta ustabaşı Hacivat, "Hacı İvaz" ile tanışır. İkili arasında samimi bir dostluk başlar. Bu neşeli ve tatlı dilli insanların bir araya gelmesi ve sohbetleri diğer işçilerin işi bırakmasına neden olur. Cami inşaatı yavaşlar. Padişah durumu öğrenir. Her ikisi de kelleleri vurularak cezalandırılır. Sonunda suçsuz oldukları ortaya çıkar. Padişah bu durumdan çok üzülür. Şeyh Küşteri adında bir adam padişahın acısını dindirmek için deri üzerine Karagöz ve Hacivat'ın resimlerini çizer. Bu resimleri ışık kaynağının önünde ve perdenin arkasında oynatır. Gölge oyunlarının zamanımıza bu şekilde geldiği ifade edilmektedir. Evliya Çelebi'nin bir başka anlatımı ise şu şekildedir: Karagöz, Bizans İmparatoru'nun elçisiydi ve asıl adı Sofyozlu Mehmet Balı Çelebi idi. Bu kişi imparatorun mektuplarını Selçuklu Sultanı Alaattin Keykubat'a götürürdü. Hacivat ise Selçuklu Türklerinden olup 'Efeli oğlu Yörükçe Halil' diye bilinirdi. Görevi Selçuklu Sultan'ının Mekke ve Medine'ye gönderdiği mektupları taşımaktı. Bu iki postacı seyahatleri sırasında birbirleriyle karşılaştıklarında sürekli şakalaşır ve etrafındakileri güldürürlerdi. Bir gün Hacivat Medine'den dönerken Şam civarında eşkıyalar yolunu keser ve onu öldürürler. Hacivat'ın sevgili köpeği, sahibinin katillerini ortaya çıkarmıştı. Eşkıyalar yakalanmış ve cezalandırılmıştır. Evliya Çelebiye göre; bu olay Anadolu'da duyulmuş ve kulaktan kulağa yayılmıştır. Bir sanatçı Karagöz ve Hacivat'ın resimlerini deri üzerine kazımış ve bu resimleri oynatmıştır. Evliya Çelebiye göre 1623 yılında yapılan şenlikte bol bol gölge oyunu oynanmıştır. Sultan Dördüncü Murat dahi bu oyunları seyretmiştir. Onun devrinde birçok gölge oyunu ustası yetişmiştir. 17. yüzyılda gölge oyunları kesin şeklini almıştır. Lale devrinde bu oyunlara geniş yer verilmiştir. 19. yüzyılda Karagöz büyük önem kazandı. Cumhuriyet döneminde Karagöz sanatı sinema ve tiyatrunun etkisiyle yavaşlama eğilimi göstermiştir. Ancak halen günümüzde varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Mutlu, 1995).

Karagöz oyunları 2009 senesinde UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Listesine girmiştir.

Fotoğraf 3.88 Karagöz (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ağ)

3.4.2.5.4 Âşıklık sanatı

Âşıklık sanatı, Anadolu’nun kültürel hafızası olduğu kadar, kültürel çeşitliliğinin ve zenginliğinin de önemli bir göstergesidir. Yüzyılların birikiminden beslenerek süzülen ve şekillenen şiirsel, müzikal ve anlatısal ifadeleri içeren çok yönlü bir sanat türüdür. Kendine özgü icrası ve geleneği olan âşıklık sanatının en önemli karakteristiği, çağın yaşam tarzını, dünya görüşünü, etik ve estetik özelliklerini yansıtmaları sebebiyle toplumun geniş kesimlerine hitap etmesidir. Geleneklere uygun olarak şiir okuyabilen, söz atışması yapabilen, hikâye anlatabilen ve genellikle saz çalarak icrasına refakat eden sanatçılara âşık, bu tür icraya da âşıklık-âşıklama denilmektedir. Bu sanat türünün temsilcileri, usta âşıkların yanında uzun yıllar çırak olarak çalıştırılarak yetiştirilir. Âşıklar hem manzum hem de manzum-nesir eserleriyle edebiyatta âşık tarzı olarak tabir edilen kendilerine mahsus bir üslup oluşturmuşlardır. Âşıklık mesleğinin kökeni hakkında farklı görüşler olmakla birlikte, genel kabul gören görüş âşıklığın ozan edebiyatı olarak adlandırılan Türk epik anlatı geleneğine dayandığı ve bu geleneğin Türklerin İslamiyet’i kabul etmesiyle ortaya çıkan tasavvuf ekolü ile Selçuklu ve Osmanlı yaşam tarzları ve geleneksel ortodoksluk tarafından şekillendirildiği doğrultusundadır. Âşıklar kendi sözlerini ya da ustalarının sözlerini

saz eşliğinde yerel ezgileri kullanarak dramatik bir dille güzelliği metheden ve acıya dikkat çeken şekilde seslendirirler. Âşıkların söylediği şiir ve türkülerde aşka duyulan özlem, ilahi aşktan, kahramanlık hikâyelerinden ve dönemin toplumsal sorunlarından söz edilmektedir. Anadolu insanının dünya görüşü, ahlak ve estetik anlayışı âşıkların şiirlerine yansımaktadır. Âşıklık Geleneği, 2009 yılında UNESCO nezdinde İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsil Listesi'ne tescil edilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024s).

Fotoğraf 3.89 Âşıklık sanatı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ah)

3.4.2.5.5 Kırkpınar yağlı güreş festivali

2010 yılında UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirası Listesine alınan Kırkpınar yağlı güreş festivali Türkiye'nin Edirne şehrinde gerçekleşmektedir. Farklı yaş gruplarından, kültürlerden ve bölgelerden binlerce insan her yıl Kırkpınar Altın Kemer ve Baş Pehlivan unvanına sahip olmak için güreşen pehlivanları izlemeye gelmektedir. Her festival, festivalin hamisi Kırkpınar Ağası tarafından kırk davul ve zurna ekibinin katıldığı bir törenle başlatılır. Altın kemer, Selimiye Camii'nde okunan duaların ardından bir tören alayıyla şehir boyunca taşınır. Güreş müsabakaları geleneksel olarak Er Meydanı'nda yapılır. Tören yöneticisi Pehlivanları izleyicilere tanıtır, isimlerini, unvanlarını ve becerilerini şiirsel olarak okur. Ardından yağcı, ısınma hareketleri ve selamlamalardan önce havlucunun yardımıyla güreşçileri yağlar. Güreşçilerin her biri kispet, manda ya da inek derisinden yapılmış kalın pantolonlar

giyer. Güreşler yapılırken davul ve zurna festivalin geleneksel müziğini çalıyor. Kırkpınar yağlı güreşleri din, dil ve ırk ayrımı yapılmaksızın her kültür, bölge ve yaştan erkeğe kapısı açıktır. Pehlivanlar cömertlik, dürüstlük, saygılı olma, gelenek ve göreneklere bağlılık gibi özellikleriyle toplumda örnek şahsiyetler olarak kabul edilmektedir. Tüm Pehlivanlar usta-çırak geleneğine göre yetiştirilir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024a).

Fotoğraf 3.90 Kırkpınar yağlı güreş festivali (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024a)

3.4.2.5.6 Geleneksel sohbet toplantıları

Türkiye’de bir eğlence biçimi ve geleneksel sözlü kültürün taşıyıcılarından biri olan, somut olmayan kültürel miras arasında yer alan “Geleneksel Sohbet Toplantıları”, özellikle kitle iletişim vasıtalarının yaygın olmadığı uzun kış gecelerinde, belli bir kural ve disiplin dâhilinde insanların bir araya gelerek keyifli vakit geçirmelerini ve sosyal yardımlaşmayı sağlayan toplumsal organizasyonlar olarak değerlendirilmektedir. Halk kültürümüzün bir ögesi olan bu toplantılar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanterinde; isimleri, sayıları, yaş sınırları ve toplanma aralıkları yörelere göre değişen erkek gruplarının, yılın belli bir rutin döneminde, bilhassa kış aylarında, belli kurallar çerçevesinde bir araya geldikleri ve sanal akrabalıkların kurulduğu sosyal/kültürel ve ekonomik işlevli geleneksel toplantılar olarak geçmektedir. Kapalı mekânlarda gerçekleştirilen ve Türk müziği, halk oyunları, oda

içi oyunlar ve ikramlar gibi çeşitli unsurları içeren bu buluşmalarda amaç, iş saatleri haricindeki zamanı sohbet ederek ve eğlenerek değerlendirmek, eğlendirirken eğitmektir (Önal ve Aksaray, 2023).

Geleneksel sohbet toplantıları değişik bölgelerde sıra gezmeleri, sıra name, barana sohbetleri, yaran, sıra yârenler, kürsü başı sohbetleri, velime geceleri, cümbüş, delikanlıteşkilatı, gençler kurulu, gezek, keyf/kef, muhabbet, oda teşkilatı, oturmah, sohbet ve erfane gibi farklı isimlerle anılmaktadır. Değişik sayıda erkekten oluşan gruplar belirli kurallar çerçevesinde özellikle kış aylarında bir araya gelerek sosyal dayanışma işlevi görürler. Buluşma için seçilen gün genellikle Perşembe, Cuma ya da Cumartesi'dir. Toplantılar akşam saatlerinde başlar ve gece yarısı civarında sona erer. Her üyenin toplantıya zamanında gelmesi ve zamanında ayrılması beklenmektedir. Geleneksel sohbet toplantıları Türkiye genelinde farklı bölgelerde farklı isimlerle bilinmekte ve sürdürülmektedir. Çankırı ilinde Yaran Sohbeti, Kütahya'nın Simav ilçesinde Yaren Teşkilatı, Şanlıurfa'da Sıra Gecesi, Elâzığ'da Kürsübaşı Sohbeti, Balıkesir'in Dursunbey ilçesinde Barana Sohbetleri olarak anılmaktadır. Ankara ve çevresinde Cümbüş, Ankara'nın Kazan ilçesinde Delikanlı Örgütü, Niğde'nin Dünderli ilçesinde Gençler Heyeti, Kütahya ve Isparta'da Gezek olarak bilinirler, Antalya ve Isparta Kef/Keyif illerinde, Ankara'nın Beypazarı ilçesinde, Kırşehir ve Yozgat illerinde ve Karabük'ün Safranbolu ilçesinde Muhabbet, Balıkesir'in Erdemir ilçesinde ve Manisa'nın Soma ilçesinde Oda Teşkilatı, Van ilinde Oturmah, Konya'nın Akşehir ilçesinde Sıra Yarenleri, Ardahan'da Erfene/Arfane, Afyon Gezek, Bursa'da Erfane/Gezek, Erzincan'da Sıra Gecesi/Herfene ve Diyarbakır'da Velime Geceleri. Sohbet toplantılarının oluşumu ve yürütülmesi için geleneksel, yazılı olmayan kurallar vardır. Sayıları farklılık gösterse de sohbet grupları genellikle 5-30 kişiden oluşur ve 3-5 kişilik bir komite ya da üyeler tarafından seçilen bir başkan tarafından yönetilmektedir. Görevi grup içindeki ilişkileri yönetmek ve toplantıların belirlenmiş kurallara göre yürütülmesini sağlamaktır. Geleneksel sohbet toplantıları 2010 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne Türkiye Cumhuriyeti adına kaydedilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024ş).

Fotoğraf 3.91 Geleneksel sohbet toplantıları (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ai)

3.4.2.5.7 Semah, Alevi-Bektaşî ritüeli

Semahlar, ritmik uyum içinde bir dizi mistik ve estetik beden hareketi olarak nitelendirilebilir. Hz. Muhammed'den sonra dördüncü halife olan Hz. Ali'ye duyulan hayranlığa dayanan bir inanç sistemi olan Alevi-Bektaşî inancına mensup kişiler tarafından icra edilen dini uygulamalar olan Cem ritüellerinde yer alan on iki ana ayinden birini oluşturmaktadır. Semahlar, uzun saplı saz çalan dindar müzisyenler rehberliğinde semahçılar tarafından icra edilir. Türkiye'deki Alevi-Bektaşî cemaatlerinde her biri farklı müzikal özelliklere ve ritmik yapılara sahip çeşitli Semah türleri mevcuttur. Değişmeyen bir özellik, ritüelin hem erkekler hem de kadınlar tarafından yan yana icra edilmesidir. Semah ritüelleri, doğal bir döngünün parçası olarak Tanrı ile birlik kavramı üzerine kuruludur: insanlar Tanrı'dan gelir ve Tanrı'ya geri döner. Semah'ın iki şekli vardır: İçeri Semahları Cemlerde on iki ayinin bir parçası olarak sadece taraftarlar arasında yapılır; Dışarı Semahları ise Semah kültürünü genç nesillere tanıtmak için ayinlerden bağımsız olarak gerçekleştirilir. Semahlar Alevi-Bektaşî geleneğinin aktarılmasında en önemli araçtır. Tüm uygulamalar, geleneksel motifler ve öğretiler sözlü olarak aktarılır ve gelenekle bağlantılı farklı sanat ve edebiyat türleri gelişmeye devam etmektedir. Bu şekilde Semahlar, Türkiye'nin geleneksel müzik kültürünün beslenmesinde ve zenginleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca sahip olduğu kültürel değer nedeniyle 2010 yılında

UNESCO’nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi’ne dâhil edilmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024aj).

Fotoğraf 3.92 Semah (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024aj)

3.4.2.5.8 Törensel keşkek geleneği

Kadın ve erkeklerden meydana gelen grupların hep birlikte çalışarak açık ateşte büyük kazanlarda buğday ve et pişirdiği törensel yemeğe keşkek, yemeğe eşlik eden törenlere ise Törensel Keşkek Geleneği adı verilir. Keşkek geleneği, topluluk katılımının yüksek olduğu törenlerde ortak emek ve paylaşım esasına dayalı olarak gerçekleştirilen toplumsal bir dayanışma pratiğidir. Keşkek pişirilmeden önce buğdayın ve etin uzun süre dövülmesi, yemek kaynarken ortak bir ahenkle karıştırılması geleneğin sembolik yönleridir. Törensel Keşkek Geleneği Türkiye’nin her yerinde icra edilmekle beraber, Yozgat, Çorum, Çankırı, Amasya, Sinop, Adana, Erzincan, Tokat, Tekirdağ, Aydın, Muş, Muğla, Uşak, Sivas, Kırşehir, İzmir, Uşak, Antalya, Afyonkarahisar ve Kastamonu gibi illerde törenin geleneksel usul ve ritüelleri düzenli olarak uygulanmaktadır. Tören keşkeği sünnet düğünü, düğün, Ramazan ve Kurban bayramları, hac yemekleri, yağmur duası ve mevlit gibi özel günlerde ya da Hıdırellez gibi özel kutlamalarda pişirilip dağıtılmaktadır. Keşkek geleneğinin bir parçası olan keşkek yemeği, evlerde veya restoranlarda törensel boyutun dışında bir yemek olarak görülebilir. Keşkek yapma ve tüketme süreci, törensel keşkek geleneğinin önemli unsurlarından biridir ve kolektif bir nitelik taşıyan özel günlerin ve törenlerin simgesi

haline gelmiştir. Keşkek malzemeleri ve hazırlanması özellikle köylerde gönüllü olarak sağlanmaktadır. Buğday ve etten oluşan ana keşkek malzemeleri, aile arasında bir kutlama olduğunda hane halkı tarafından sağlanırken, gerekli işçilik köy sakinlerinin katkılarıyla karşılanır. Bayram ya da kutlama gibi ortak törenlerde ise temel malzemeler ve işçilik köylüler tarafından imkânları oranında karşılanır. Törenselleştirilmiş Keşkek Geleneği 2011 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne alınmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024t).

Fotoğraf 3.93 Keşkek (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ak)

3.4.2.5.9 Mesir macunu festivali

Türkiye'nin Manisa şehrinde düzenlenmekte olan Mesir Macunu Festivali, Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın benzersiz bir bitki ve baharat karışımından oluşan özel bir macun icat ederek hastalıktan kurtulmasının anısına düzenlenen bir festivaldir. Daha sonra, Sultan'ın iyileşmesinin ardından Padişah, macunun halka dağıtılmasını emretti. Bu sebeple her yıl 21-24 Mart tarihleri arasında macun, bir aşçı ve çıraqlar tarafından 41 taze baharat ve ottan geleneksel yöntemlere göre hazırlanmaktadır. Daha sonra 14 kadından oluşan bir ekip macunu küçük kâğıt parçalarına sarıyor ve ardından 28 imam ve çırak macunu kutsadıktan sonra macunu Sultan Camii'nin minare ve kubbelerinin tepesinden Türkiye'nin farklı yerlerinden gelen ve düşen parçaları toplamak için yarışan binlerce insanın üzerine serpiştiriyorlar. Birçok kişi bunu yaparak bir yıl içinde evlenme, çalışma ve çocuk sahibi olma

arzularının gerçekleşeceğine inanmaktadır. Festival, geleneksel kıyafetler giymiş 45 kişilik bir orkestranın hamuru hazırlarken ve festival günleri boyunca tarihi Osmanlı müziği icra etmesiyle renklendirilmektedir. Mesir Macunu Festivali Türkiye'nin temsilciliği altında 2012 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Listesine girmiştir (Archiqoo, 2024).

Fotoğraf 3.94 Mesir macunu festivali (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024a)

3.4.2.5.10 Türk kahvesi kültürü ve geleneği

Türk kahvesi kültürü ve geleneği, kahvenin İstanbul'daki kıraathanelerde servis edilmeye başlandığı 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu geleneğin, kahveyi benzersiz kılan ve sosyalleşmeyi sağlayan iki farklı yönü bulunmaktadır. Türk kahvesi bir içecek olarak özel hazırlama ve demleme teknikleri taşımaktadır. Halen kullanılmakta olan en eski kahve yapım tekniklerinden bir tanesidir. Kahve hazırlamada başvurulan geleneksel teknikler, kaynatma tenceresi (cezve), kahve fincanı (fincan), dibek gibi sanatsal değeri olan özel alet ve gümüş eşyaların geliştirilmesine neden olmuştur. Türk Kahvesi, zaman isteyen hazırlama teknikleri ve tazeliği nedeniyle damakta uzun süre kalıcı bir tat bırakmaktadır. Diğer kahve türlerine göre daha hafif, daha aromatik ve daha konsantredir. Kendine özgü aroması, telvesi ve köpüğü ile diğer kahvelerden kolayca ayırt edilebilmektedir. Türk Kahvesi sadece bir içecek değil, aynı zamanda kültürel mekânları, toplumsal değerleri ve inançları sosyalleşme süreci bağlamında bir araya getiren toplumsal bir uygulamadır. Sosyalleştirici rolü, İstanbul'da göze çarpan dekorasyonuyla ilk kahvehanelerin açılmasına kadar uzanmaktadır. Kahvehaneler o

zamanlar ve hala insanların kahve içtikleri, sohbet ettikleri, haberleri paylaştıkları, kitap okudukları ve sosyalleştikleri mekânlardır. Geleneğin kendisi misafîrperverlik, dostluk, nezaket ve eğlencenin simgesidir. Tüm bunlar ünlü Türk atasözü “bir fincan kahvenin hatırı kırk yıl sürermiş” sözünde yansımaları bulmaktadır. Bu söz, kahvenin Türk kültüründe ne kadar önemli ve derin bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir. Türk kahve kültürü ve geleneği 2013 yılında Türkiye Cumhuriyeti adına UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne tescil edilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024u).

Fotoğraf 3.95 Türk kahvesi kültürü (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024am)

3.4.2.5.11 Ebru sanatı

Ebru, su üzerinde desenler ve tasarımlar oluşturma ve daha sonra bu tasarımları kâğıt, tuval, kumaş veya başka herhangi bir uygun ortama aktarma sanatıdır. Su ebrusu olarak da bilinmektedir. Bu sanat Osmanlı Türkiye’sinde ve Orta Asya’da ortaya çıkmıştır. Türkiye’de kitap ciltlemede ve resmi evraklarda arka plan olarak kullanılmıştır. Zamanla birçok duvarı süsleyen ve güzelleştiren bir sanat haline dönüşmüştür. Bu teknikte suyun viskozitesini arttırmak için karragenan (bir deniz yosunu ürünü) ile karıştırılmış su kullanılmaktadır. Pigmentler genellikle toprakta bulunan doğal kaynaklardan yapılmaktadır. Pigmentlerin kâğıda aktarılmasına yardımcı olmak için pigmentlerle birlikte doğal bir ürün (öküz safrası) kullanılmaktadır. Boyalar, gül dalları ve at kılı fırçalar kullanılarak suyun üzerine serpilmektedir. Bu boya damlaları daha sonra taraklar ve diğer aletler kullanılarak

çeşitli tasarımlara dönüştürülmektedir. Tasarım tamamlandığında, tepsinin üzerine bir kâğıt yerleştirilir ve ardından güzel sanat eserini ortaya çıkarmak için hafifçe yukarı kaldırılır. Bu sanat eserinin güzelliği, hiçbir parçanın birbirinin aynısı olmamasında yatar. Her ürün kendine özgüdür (Medani, 2022).

Ebru sanatçıları, çırakları ve uygulayıcıları sanatlarını geleneksel kültürlerinin, kimliklerinin ve yaşam tarzlarının ayrılmaz bir parçası olarak görmektedirler. Bilgi ve becerilerinin yanı sıra bu sanatın ardındaki felsefe, sözlü olarak ve usta-çırak ilişkileri içinde gayri resmi uygulamalı eğitim yoluyla aktarılır. Ebru sanatında temel becerilerin kazanılması en az iki yıl sürmektedir. Yaş, cinsiyet ya da etnik köken engeli olmaksızın uygulanan bu gelenek, kadınların desteklenmesinde ve toplumsal ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kolektif Ebru sanatı, dostça sohbet yoluyla diyalogu teşvik eder, sosyal bağları güçlendirir ve bireyler ve topluluklar arasındaki ilişkileri güçlendirir. Ebru sanatı 2014 yılında Türkiye adına UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi'ne kaydedilmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024an).

Fotoğraf 3.96 Ebru sanatı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024an)

3.4.2.5.12 Çini yapımında geleneksel el işçiliği

Hamur kıvamındaki killi toprağın pişirilmesiyle elde edilen muhtelif renk ve motiflerdeki sırlı çini ve seramik ev eşyaları veya duvar levhalarına “çini” denir. Çinicilik, “minai”, “lüster”, “cila”, “sıraltı” gibi kendine özgü üretim ve dekor

teknikleri ile 12. yüzyıldan bu yana geleneksel Türk çini sanatı çevresinde şekillenen zanaatkârlık anlamına gelmektedir. Çinili ustalar, geleneksel üretim bilgileri ile hazırladıkları doğaya uygun reçeteler doğrultusunda 16. yüzyıldan itibaren üretimlerinde genellikle “sıraltı tekniği”ni kullanmışlardır. Bu yöntemde kil hamur haline getirilir. Şekillendirilen kil astarlanıp kurutulur. Daha sonra çini fırınlarında pişirilir ve “bisküvi” adı verilen yumuşak bir yüzey ortaya çıkar. Ajur tekniği ile kâğıt üzerine delinerek hazırlanan desenlerin kömür tozu ile yüzeye dönüşümü sağlanır ve dış hatları siyah boya ve fırça ile elle çizilir. Daha sonra desenler farklı renklerle boyanıyor. Çininin yüzeyi çini sıırı ile kaplanır ve 900-940°C’de pişirilerek çini yapımı sona erer. Çini süslemeler arasında genellikle geometrik formlar, kozmik düşünce ve inançları sembolize eden bitki ve hayvan figürleri farklı renklerde kullanılmaktadır. Beyaz veya lacivert arka plan üzerine kırmızı, kobalt mavisi, turkuaz ve yeşil renklerin uygulanması geleneksel çinilerin karakteristik özelliklerindendir. Çini sanatını belirleyici temel unsur, hammadde tedariki, boyaların hazırlanması, aletlerin üretimi ve kullanımı, fırınlama süreci, süsleme teknikleri ve estetiğe ilişkin kuşaktan kuşağa aktarılmış bilgi ve uygulamalarda kendini gösteren geleneksel işçiliktir. Bu unsurun taşıyıcıları ve uygulayıcıları çini ustalarıdır. Türkiye’de 5000’den fazla çini ustası olduğu öngörülmektedir. Çini atölyelerinde çini şekillendiren “çarkçı”, süslemeleri yapan “tahrirci”, desenlerin iç kısımlarını boyayan ve süsleyen “zımparacı ve rötuşçu”, bisküviyi ovalayan ve astarlayan “fırıncı”, çini pişiren ustalar, kalfalar ve çıraklar gibi geleneğin iletilmesinde ve uygulanmasında çok etkili olan ustalar yer almaktadır. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hükümetlerarası Komitesi’nin 28 Kasım-2 Aralık 2016 tarihleri arasında Etiyopya / Addis Ababa’da gerçekleşen on birinci oturumunda “Geleneksel Çini Yapımı Zanaatı” Türkiye adına UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne alınmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024ü).

Fotoğraf 3.97 Çini yapımı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ao)

3.4.2.5.13 Işık dili

Işık dili, kelimeleri taklit etmek ve ifade etmek için ısıklık çalmayı içeren bir iletişim yöntemidir. Bu uygulama, bölgenin sarp dağları ve engebeli topografyası nedeniyle yerel halkın uzun mesafelerde iletişim kurmak için alternatif bir yol bulması sonucu gelişmiştir. Bu uygulamayı yapanlar çoğunlukla hayatlarının çoğunu dışarıda geçiren tarım topluluklarıdır. İlgili topluluklar bu uygulamayı, kişiler arası iletişim ve dayanışmayı güçlendiren kültürel kimliklerinin önemli bir yansıması olarak değerlendirmektedir. Topluluk bu uygulamanın önemini farkında olsa da teknolojik gelişmeler ve sosyoekonomik değişimler uygulayıcıların sayısında ve konuşulduğu alanlarda azalmaya yol açmaktadır. Uygulamaya yönelik en önemli tehditlerden biri cep telefonu kullanımıdır. Yeni neslin ısıklık diline olan ilgisi önemli ölçüde azalmıştır ve bu unsurun giderek doğal ortamından koparak yapay bir uygulamaya dönüşme riski bulunmaktadır. Bu tür tehditlere karşın, topluluklar bu dilsel pratiğin sürdürülebilirliğini sağlamak için hem ulusal hem de uluslararası düzeyde aktif olarak teşvik etmekte ve ısıklık dili ebeveyn-çocuk ilişkileri kapsamında hem resmi hem de gayri resmi yöntemlerle nesilden nesile aktarılmaya devam etmektedir. Işık dili, 2017 yılında UNESCO'nun Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine kaydedilmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024aö).

Fotoğraf 3.98 Isık dili (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024aö)

3.4.2.5.14 İlkbahar kutlaması, Hıdırellez

Yorucu bir kışın ardından baharın gelmesi binlerce yıldır tüm toplumlar tarafından kutlanmaktadır. Doğanın her yıl yeniden canlanması insanların umutlarını da canlandırmaktadır. Yeniden yeşeren umutlar, farklı coğrafyalarda birbirine benzer ruh halleriyle kutlamalara dönüşmüştür. Türkiye coğrafyasında umutlar Hıdırellez’de (6 Mayıs’ta yazın gelişini kutlamak için yapılan şenlik) yeniden yeşerirken, dünyanın başka yerlerinde Aziz George ya da Kara Sara günlerinde yapılan kutlamalarla yeniden canlanmaktadır. Toplumlar her yıl baharın gelişini kendi inançları ve yaşam tarzları çerçevesinde kutlamaktadır. Bu kutlamalarda, 5 Mayıs’ı 6 Mayıs’a bağlayan gece, yeryüzü azizi Hızır (ihtiyaç anında geldiğine inanılan ölümsüz kişi) ile denizler azizi İlyas (Elijah) buluşur ve bu buluşmaya tanıklık eden yeryüzü, gökyüzü ve tüm doğa adeta yeniden dirilir. Bu canlanma bahara geçildiğini ve artık yazın başladığını gösterir. Bu gece Anadolu’da ve diğer coğrafyalarda da büyük bir coşkuyla kutlanmaktadır. Hıdırellez kutlamaları her zaman yeşil, ağaçlık alanlarda, su kenarlarında, bir türbenin ya da bir evliyanın gömülü olduğu bir yerin yanında gerçekleştirilmektedir. Hıdırellez’de baharın taze bitkileri ile taze kuzu eti veya kuzu ciğeri yemek âdettendir. Baharın ilk kuzusu yenildiğinde sağlık getireceğine ve kişinin sağlığına kavuşacağına inanılmaktadır. Bugünde kırlardan çiçek veya yabani ot toplanıp kaynatıldıktan sonra suyu içilirse bütün hastalıklara şifa olacağına, bu su ile kırk gün yıkanılırsa gençleşip güzelleşeceğine inanılmaktadır. Hıdırellez günü tıpkı

Paskalya ‘da olduğu gibi yumurtalar boyanır ve birbirine vurulur, bu şekilde o yılın bolluk ve bereket içinde süreceğine inanılır (Türkyılmaz, 2016). Hıdrellez 2017 yılında Türkiye’nin temsilciği altında UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine eklenmiştir.

Fotoğraf 3.99 Hıdrellez ilkbahar kutlaması (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ap)

3.4.2.5.15 Geleneksel Türk okçuluğu

Geleneksel Türk Okçuluğu, ilkeleri, kuralları, ritüelleri ve sosyal pratikleri ile sportif bir faaliyet olarak biçimlenmiş, geleneksel işçilikle yapılmış malzemelerin kullanımı ve yüzyıllar içinde geliştirilmiş okçuluk disiplinleri ve atış teknikleri ile somut olmayan kültürel mirasın bir unsurudur. Bu unsurun taşıyıcıları ve uygulayıcıları, okçuluk becerilerini geliştirmek için bireysel veya toplu olarak antrenman yapar, bireysel atışlar gerçekleştirir ve kısmen festival olarak organize edilen yarışmalara ve gösterilere katılırlar. Tüm etkinlik ve faaliyetlerde okçular, mutlaka elementle ilgili ilke, kural ve ritüellere uygun hareket ederler. Geleneksel Türk Okçuluğuunda yaya ve atlı olarak uygulanan değişik disiplin türleri mevcuttur. Yaya okçuluk disiplini; uçuş atışı, uzun mesafeli ok atışı, darp (vurma) atışı, puta atışı ve gösteri atışını içermektedir. Atlı okçuluk ise kıgaç, kabak ve tabla atışlarını kapsamaktadır. Atlı okçuluk güç, konsantrasyon, atış ve binicilik becerilerinin yanı sıra at bakımı bilgisi de gerektirmektedir. Okçular, ustalardan öğrendikleri geleneksel atış tekniklerini ve becerilerini kullanarak hem yaya hem de at sırtında yapılan atışların başarıyla

gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Geleneksel Türk okçuları “Okçu”, “Kemankeş”, “Tîrendâz” veya “Kavsi” olarak adlandırılmaktadır. Okçuluk öğretmenlere “usta”, okçuluk öğrencilerine ise “Tâlîp” veya “Kepazakeş” denmektedir. Türk Kompozit Yaylarını yapan zanaatkârlara “Kemanger”, standart ok yapanlara ise “Tîrger” adı verilmektedir. Zihgîr, bilek siperi, tirkeş, kubur, sadak, çile ve kandil gibi diğer özel okçuluk ekipmanlarını yapan ustalara zihgîr ustası, çile ustası, tîrkeş ustası gibi kendi özel becerilerinin ustaları olarak adlandırılırlar. Atlı okçuluk için koşum takımı yapan zanaatkârlara “saraç” (koşumcu) ismi verilmektedir. “Talip” olarak adlandırılan Kemankeş adayları, “usta” olarak adlandırdıkları hocalardan eğitim almaktadır. Bir kişinin talip olabilmesi için öncelikle “usta” tarafından kabul edilmesi şarttır. Değerlendirme sürecinde ustalar, öğrencilerin fiziksel yeteneklerinden çok ahlaki ve geleneksel ilkelere önem vermekteler. Usta ve talip her gün düzenli olarak, belli bir disiplin içinde antrenman yaparlar. Bu eğitimlere “meşk” adı verilmektedir. Kabul geleneği, elementin aktarımında önemli bir rol oynamaktadır. Usta, “talip “in kemankeş olmak için gerekli vasıfları kazandığından emin olduğunda ona icazet vermektedir. Bu noktada “talip” bir kemankeş haline gelmektedir. Bu kabul geleneğine “kabza alma” (kulp takma) denmektedir. Tören dualarla, yemekle devam eder ve ustanın “talip “in kulağına “okçuluğun sırrı” olarak adlandırılan bazı özel öğütler fısıldamasıyla sona ermektedir. Dünyada bir avcılık becerisi ve savaş sanatı olarak başlayan okçuluk, zamanla bir spor haline dönüşmüştür. Geleneksel Türk Okçuluğunda kullanılan uygulama ya da ritüellerde doğaya ve hiçbir canlıya asla zarar verilmemektedir. Yüzyıllardır cinsiyet, sosyal, kültürel, ekonomik, etnik veya dini köken farkı gözetmeksizin toplumun her kesiminden insanlar tarafından icra edilmektedir. Günümüzde geleneksel okçuluk, tüm dünyada kendine has yöntemleri, ekipmanları ve sosyal uygulamaları olan disiplinler olarak korunmaktadır. Her yıl çeşitli ülkelerden farklı disiplinlerin sporcu ve kadınlar tarafından temsil edildiği uluslararası geleneksel okçuluk şampiyonaları düzenlenmektedir. Bu etkinliklere katılanlar kendi kültürlerine ait geleneksel kıyafetleri giyerek müziklerini, danslarını, mutfaklarını ve diğer geleneksel spor dallarını tanıtmakta, geleneksel okçuluk hakkındaki bilgi ve deneyimlerini uluslararası düzeyde paylaşmaktadırlar. “Geleneksel Türk Okçuluğu” 2019 yılında Türkiye adına UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne dâhil edilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024v).

Fotoğraf 3.100 Geleneksel Türk okçuluğu (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ar)

3.4.2.5.16 Hüsni hat sanatı

Hüsni hat, Arapça kökenli harflerin ölçülü ve orantılı bir üslupla, belli estetik değerler gözetilerek yazılmasına ilişkin yüzyıllardır devam eden bir sanattır. Geleneksel aletler arasında organik maddelerle cilalanmış özel bir kâğıt türü, kamış kalem, kalem bıçakları, kamış kalemi düzeltmek için özel bir levha, hokka, is mürekkebi ve kalem kutusu yer almaktadır. Birçok hattat kendi araç gereçlerini kendileri yapmakta ve bilgilerini, zanaat becerilerini ve değerlerini çıraklık yoluyla aktararak Hüsni hat geleneğinin yaşatılmasında önemli bir rol oynamaktadırlar. Hüsni hat kâğıt ya da deri üzerine yazılabilmektedir. Diğerlerinin yanı sıra taş, mermer, cam ve ahşap üzerine de uygulanabilmektedir. Hüsni hat sanatının pek çok farklı tarzı bulunmaktadır ve geleneksel olarak Kur'an-ı Kerim, hadisler (Hz. Muhammed'in sözleri) ve şiirlerin yanı sıra ferman ve beratlar gibi devlet yazışmalarında, dini ve kamu binalarında kullanılmıştır. İslam'da Hüsni hat sadece fikirleri yazmanın değil, onları görsel olarak tasvir etmenin de bir aracı olarak görülmektedir. Hüsni hat günümüzde de kutsal ve edebi eserlerde, camilerde, hamamlarda ve ibadethanelerde kullanılmaktadır. Hüsni Hat sanatı 2021 yılında UNESCO'nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi'ne alınmıştır (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024as).

Fotoğraf 3.101 Hüsni Hat sanatı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024as)

3.4.2.5.17 Geleneksel Ahlat taş işçiliği

Geleneksel Ahlat Taş İşçiliği, Ahlat civarındaki ocaklardan volkanik ahlat taşının madenciler tarafından çıkarılması, bu taşın oymacılar tarafından şekillendirilmesi ve süslenmesi, ustalar tarafından yapıların inşa edilmesi ve eserlerin ortaya çıkarılmasına dayanan ve yüzyıllardır nesilden nesile aktarılan bilgi, yöntem, beceri ve estetik anlayışı içermektedir. Ahlat Taşı, Bitlis ilinin Ahlat ilçesi yakınlarında yer alan Nemrut Dağı eteklerinden geleneksel yöntemlerle çıkarılan volkanik bir taştır. Taşlar, yüzyıllardır kullanılan “çivileme tekniği” ile ocaklardan çıkarılmaktadır. Bu yöntemde demir kamalar düz bir hat üzerinde kaya kütlesine çakılır ve kaya kütlesi istenilen boyutta alınarak blok halinde çıkarılır. Taşın madenciler tarafından çıkarılmasında halk takvimi ve geleneksel doğa bilgisi önemli rol oynamaktadır. Ahlat taşı kırmızı, siyah, gri, beyaz ve kül gibi çeşitli doğal renklere sahiptir. Çıkarılan taşın oyulması ilk başta kolaydır ancak zamanla sertleşmektedir. Bu nedenle, taş oymacılar tarafından el aletleriyle çok fazla gecikmeden kesilir ve şekillendirilir, ardından dekore edilir. Ahlat taşı üzerindeki süslemeler kazıma, kabartma ve oyma teknikleri ile oluşturulmaktadır. Kuşaktan kuşağa aktarılan belli bir estetik anlayışı ortaya koyan taşların üzerinde genellikle bitkisel, geometrik ve kaligrafik desenler işlenmektedir. Ahlat taşı kullanılarak bir yapı inşa etmek özel bir teknik ve bilgi birikimi gerektirmektedir. Taşlar ev, cami, türbe, köprü gibi mimari yapıtların yanı sıra; mezar taşlarında, kitabelerde, çeşmelerde ve çeşitli eserlerde de kullanılmaktadır. Elementle ilgili

geleneksel bilgi, beceri ve pratikler usta-çırak ilişkisi ile aktarılmaktadır. Son yıllarda yaygın eğitim de unsurun yeni nesillere aktarılması için kullanılmaktadır. Yaşayan İnsan Hazinesi olarak 2012 yılında tescillenen ve 26.11.2020 tarihinde 92 yaşında vefat eden Ahlat Taş İş Ustası Tahsin Kalender, taş işçiliğinin gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Kalender, çok sayıda çırak yetiştirmiş ve genç nesillerin bu konuda bilinçlenmesine katkıda bulunmuştur. Geleneksel Ahlat Taş İşçiliği, 2022 yılında UNESCO’nun Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi’ne dâhil edilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024y).

Fotoğraf 3.102 Geleneksel Ahlat taş işçiliği (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024aş)

3.4.2.5.18 Geleneksel zeytin yetiştiriciliği

Türkiye’de zeytincilik, yabani zeytin ağaçlarının aşılınması, budanması, gübrelenmesi, delice adı verilen zeytinlerin toplanması, hasat edilmesi ve işlenmesini ifade etmektedir. Kullanılan yöntemler, ideal toprak özellikleri, iklim ve gübre gibi doğaya ilişkin geleneksel bilgi ve uygulamalara dayanmaktadır. Zeytin ağaçları halk takvimine göre aşılır ve toplanır ve çeşitli törenler, festivaller ve sosyal uygulamalar (halk oyunları, danslar, yarışmalar ve şölenler gibi) hasat mevsiminin başlangıcını ve bitişini işaret eder. Örneğin, köylüler sezonun ilk zeytinlerini toplamak amacıyla bir araya gelir ve bazı zeytinler yoksul insanların toplaması için bilinçli olarak bahçelerde bırakılır. Geleneksel bilgi, yöntem ve uygulamalar yüzyıllar boyunca aileler ve köyler arasında sözlü olarak ve ilgili uygulamalara katılarak aktarılmıştır. Günümüzde

yayınlar, yaygın eğitim kursları ve bilgilendirici seminerler de bu aktarıma katkıda bulunmaktadır. Zeytin ağacı ve yaprağının (barış, sonsuzluk, bilgelik ve uyum ile ilişkilendirilen) sembolizmine ek olarak, zeytin yetiştiriciliği ile ilgili uygulamalar topluluk içinde dayanışma, iş birliği ve uyumu geliştirmektedir. Bu unsur aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik çabalarına katkıda bulunmakta ve özellikle kırsal alanlarda sosyal ve kültürel kimliğin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel zeytin yetiştiriciliği 2023 yılında UNESCO tarafından Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne kaydedilmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024at).

Fotoğraf 3.103 Geleneksel zeytin yetiştiriciliği (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024at)

3.4.2.6 Türkmenistan'ın UNESCO'daki somut olmayan kültürel varlıkları

Tablo 3.14 Türkmenistan'ın UNESCO'ya kayıtlı somut olmayan varlıklar listesi

Somut Olmayan Varlıklar Listesi	Alınma Tarihi
1. <i>Köroğlu Destanı</i>	2015
2. <i>Nevruz Bayramı</i>	2016
3. <i>Kuşdepi Şarkı Söyleme ve Dans Etme Etkinliği</i>	2017
4. <i>Geleneksel Türkmen Halıcılık Sanatı</i>	2019
5. <i>Dutar Müzik Enstrümanı</i>	2021
6. <i>Nasreddin Hoca Anektotları Anlatım Geleneği</i>	2022
7. <i>İpekböcekçiliği ve Dokumacılık Sanatı</i>	2022
8. <i>Türkmen Tarzı Dikiş Sanatı</i>	2022
9. <i>Ahal-teke At Yetiştiriciliği Sanatı</i>	2023

3.4.2.6.1 Köroğlu destanı

Türkmen destanı Köroğlu'nun 50'den fazla farklı versiyonu (efsanesi) vardır. Türkmen halkının mutlu yaşam, birleşme, özgürlük ve adalet arzusu destanda yansıtılmaktadır. Tüm hikâye anlatımı, Türkmenlerin geleneksel yaşamlarındaki tüm önemli olayları kaydeden eski kahraman Köroğlu ve onun 40 yiğidinin efsanevi kahramanlıklarını içermektedir. Halkın geçmişi, bugünü ve geleceğiyle ilgili anlayış ve tutumları destanda kendini göstermektedir. Köroğlu, düzyazı ve şiirin birbirini izlediği, mensur kısımların kahramanların davranışlarını ve kendilerini içinde buldukları olayları anlattığı, şiirsel kısımların ise duygularını ortaya koyduğu bir sözlü destan türüdür. Türkmen halkının kültürel psikolojisini, ulusal karakterini, zihniyetini, yaratıcı kapasitesini ve sanatsal becerilerini besleyen tükenmez bir kaynak olmaya devam eden Köroğlu, olağanüstü bir eser ve sözlü bir ansiklopedidir. Anlatı, şarkı söyleme, vokal doğaçlama ve teatral dramatik unsurlar içeren müzikal kompozisyonun bir karışımıdır. Genellikle sıra dışı hafızası, olağanüstü müzik becerileri ve yetenekleri ve dutar (kopararak çalınan iki telli bir çalgı) ve gıjak (keman benzeri bir Türkmen müzik aleti) gibi geleneksel müzik aletleri eşliğinde hikayeler anlatma yeteneği ile karakterize edilen dessançı bagşı tarafından icra edilir. Bagşı'nın anlatımı, şiirsel bölümlerden farklı melodilere yer vermesi ve dutar çalmadaki ustalığının yanı sıra doğaçlama yeteneğiyle yakın bir iletişim içinde ve bütün bir içerik oluşturmaktadır. Tecrübeli Dessançı bagşı, destanın taşıyıcısı olarak Köroğlu'nun anlatımını gerçekleştirir. Usta, en genç destan öğrencilerini seçer ve onlara öğretir. Destanlara ilgi duyan destan öğrencileri çalışkan, iyi hafızalı, hayal gücü kuvvetli, dutar çalma becerisine sahip, yetenekli, hoş bir sese sahip ve ustanın rehberliği ve gözetimi altında uzun süre (5-10 yıla kadar) destan anlatmayı öğrenmek için güçlü bir istek duymalıdır (Muhammedov, 2015). Köroğlu destanı Türkmenistan'ın temsilciliği altında 2015 yılında UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine eklenmiştir.

Fotoğraf 3.104 Koroğlu destanı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024au)

3.4.2.6.2 Kuşdepti şarkı söyleme ve dans etme etkinliği

Kuşdepti şarkı söyleme ve dans etme töreni, iyi duygulara ve dileklere odaklanan yaratıcı şiirselliği içeren bir performans sanatıdır. Vokal doğaçlama ile şarkı söylemeyi ve şarkının melodisine uygun olarak el, jest ve ayak hareketleriyle dans etmeyi içermektedir. Bu ayin, iyi dileklerin iletilmesi için bir araç görevi görür ve törenlerin ve ulusal kutlamaların ayrılmaz bir parçasıdır. Ayinin taşıyıcıları ve uygulayıcıları, bu sanatta deneyimli, vokal tekniklerini ve dans becerilerini aktarabilen usta şarkıcılar ve dansçılardır. Bu unsur, paylaşılan manevi ve kültürel değerlere dayalı olarak nesiller arasında bir köprü görevi görmektedir. Taşıyıcılar ve uygulayıcılar unsurun korunmasında aktif olarak yer alırlar ve topluluk üyeleri sosyal uyumu ve karşılıklı anlayışı teşvik eden törenlerde ve sosyal toplantılarda performanslar sergileyerek unsurun yaşayabilirliğini sağlamaktadırlar. Halk üyeleri aynı zamanda uygulamaya ilişkin tanıtıcı öğretim kaynaklarının derlenmesine de katılmakta ve bu konuda bilgi toplamak için düzenli saha gezileri düzenlenmektedir. Geleneksel olarak uygulamaya ilişkin bilgi ve beceriler usta şarkıcılardan amatörler gayri resmi sözlü öğrenme ve pratik eğitim yoluyla aktarılmaktadır, ancak uzmanlaşmış müzik okulları ve kültür merkezleri de amatörlerin becerilerini resmi eğitim yoluyla geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024aü).

Fotoğraf 3.105 Kuşdepi şarkı söyleme ve dans etme etkinliği (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024aü)

3.4.2.6.3 Geleneksel Türkmen halıcılık sanatı

Halıcılık, Türkmenistan'ın ve aynı zamanda bölgenin en eski sanatlarından biridir. Bir Türkmen için halıcılık, Mısır için piramitlerin taşıdığı öneme sahiptir. Arkeolojik veriler, Türkmenistan topraklarında halı yapımının M.Ö. 6. yüzyıla kadar uzandığını göstermektedir. 1940'larda arkeologların Altay'da bulduğu bir halının kalıntıları 2500 yıllıktır. Araştırmalar, tasarımın günümüz halılarına çok benzediğini göstermektedir. Bu tasarımların gelişmesi yüzyıllar sürmüştür ve halıların dekorasyonu son derece orijinal olup göçebe hayvan yetiştiricilerini kuşatan gerçek dünyanın tarzını yansıtmaktadır. Süslemeler geometriktir ve koyu, zengin kırmızı renk sevgisi halıların sanatsal bir geleneğidir. Halı dokuma sanatı nesilden nesile aktarılmıştır ve bugün her biri ayrı süslemelere sahip çeşitli Türkmen halıları birbirinden ayrılabilir. Beş geleneksel tasarım, ülkenin devlet amblemi ve bayrağının bir parçasını oluşturmaktadır. Türkmen göçebeler için, vagon zeminlerini kaplayan ve katlanabilir duvarlar oluşturarak onları soğuktan koruyan halılar son derece önemliydi. Türkmen halılarının yüzlerce yıllık bir geçmişi vardır. Zerdüşt Avesta'da, Homeros ve Herodot'un eserlerinde, eski Sanskrit destanları Ramayana ve Mahabharata'da, Ferdousi'nin Şahname'sinde, Binbir Gece ve diğer antik ve orta çağ yazılarında Türkmen halılarından bahsedilmektedir. İtalyan gezgin Marco Polo, Türkmen halılarından en ince ve güzel el sanatları olarak bahsetmiştir. Türkmen halıları, İtalyan

Rönesans sanatçılarının resimlerinde de yer almıştır. Günümüzde halıcılık profesyonel bir sanat haline gelmiştir. Türkmen ataları gibi, doğal boyalar ve Sargın koyun yünü (dokunuşu en yumuşak olan) hala kullanılmaktadır. 15 halı fabrikasında yaklaşık 10.000 kişi çalışmakta ve yılda 41.000 metrekare halı üretilmektedir (ECO Cultural Institute, 2021). Geleneksel Türkmen Halıcılık Sanatı sahip olduğu derin kültürel değer nedeniyle 2019 yılında UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine eklenmiştir.

Fotoğraf 3.106 Türkmen halıları (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024av)

3.4.2.6.4 Dutar müzik enstrümanı

2021 yılında UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi’ne eklenen Dutar, Türkmenistan’ın geleneksel bir enstrümanı ve müzik türüdür. Dutar enstrümanı, ince bir ahşap ses tahtasıyla kaplı armut biçimli bir gövdeye sahip, uzun boyunlu, iki telli bir uddur. Tınlayan gövde ve ses tahtası bir parça dut ağacından, boyun ise bir kayısı ağacının kurutulmuş gövdesinden yapılmaktadır. Dutarın gövdesini yapmak için ahşap yuvarlaklaştırılır, oyulur ve cilalanır. Kapak için kullanılan ahşap, nemi gidermek için yirmi dört saate kadar kurutulduktan sonra kemik yapıştırıcı kullanılarak dutarın oyuğunun üzerine yapıştırılmaktadır. Son olarak, sap, perdeler ve teller eklenir ve enstrüman ayarlanır. Dutar, Türkmen kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır ve Türkmen müziği ve şarkısının tüm ana janrlarında kullanılmaktadır. Müzik iki türe ayrılır: tek başına çalınan müziği ifade eden dutarşi ve şarkı eşliğinde

çalınan müziği ifade eden bagşi. Ayrıca birkaç alt türü de vardır. Örneğin, bir dessançı bagşi, anlatım, şarkı söyleme ve vokal doğaçlamayı içeren, böylece şiir ve düzyazıyı dönüşümlü olarak kullanan epik bir performanstır. Türkmenistan’da dutar müziği şenliklerin, törenlerin, ulusal kutlamaların, kültürel festivallerin, sosyal toplantıların ve eğlence programlarının önemli bir parçasıdır (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ay).

Fotoğraf 3.107 Dutar (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024ay)

3.4.2.6.5 Türkmen tarzı dikiş sanatı

Türkmenler, dünya milletleri arasında yüzyıllar boyunca oluşturdıkları, geliştirdikleri ve nesilden nesile aktardıkları milli kültürel değerleriyle tanınmaktadır. Bunlar arasında iğne işi sanatı, 2022 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne girmiş olan ulusal bir mirastır. Türkmen halkının yaşamında, giysilerin nakışla süslenmesinin büyük önemi, çeşitli desen türlerinin yaratılmasına ve bu el sanatının sanat seviyesine kadar mükemmelleştirilmesine yol açmıştır. Nakış el sanatı, kökenini tarihin derinliklerinden almaktadır ve dünyadaki en yaygın ve eski sanatlardan biri olarak kabul edilmektedir. Doğu’da, özellikle Hindistan, Çin, Japonya ve Orta Asya’da kızlar ve kadınlar her zaman nakış işiyle uğraşmışlardır. Bilindiği gibi Hindistan’da ve İslam dünyasında kıyafetler ipek, pamuk, altın ve gümüş cilalı renkli ipliklerle, Çin ve Japonya’da ise çeşitli renklerde ipek ipliklerle işlenmiştir. Türkmen kadınları kıyafetlerini süslemek için pamuk ve ipek iplikler kullanmışlardır. “Keşde”

ve “gayma” gibi el işlerini yapmak Türkmen kızlarının ve kadınlarının hayatının merkezinde yer alır. Türkmen kadınları arasında keşde ve gayma gibi el sanatlarını yapamayan kimse yoktur. Ayrıca, Türkmen kadınlar kıyafetlerini süsleyerek çeşitli nakış desenleri yaratmışlardır. “Goçak”, “ukuju”, “tarim”, “labyr”, “pishme”, “tarim gozenek”, “atanak”, “gulmekan”, “tamdyragulak” desenleri Türkmen hayatını anlatıyorsa, “alaja”, “dogajyk”, “dagdan”, “tegbent” desenlerinin talihsizlikten, nazardan koruduğuna inanılıyordu. “Erikgul”, “almagul”, “gul”, “bossa-ny”, “chigildem”, “gulyaydy” desenleriyle baharın çiçekli görüntüsü anlatılırken, “ichyanagyz”, “gushdyrnak”, “bilbiljik”, “chynaryaprak”, “yyłanyoly”, “tolkun”, “tolkungochak”, “akyagysh”, “aksuv” desenleri Türkmen doğasının güzelliği anlamına gelmekteydi. Avcılık mesleğine dayanan keshde desenleri “okgozi”, “peykam”, “sapancha” olarak adlandırıldı. Türkmen tarzı iğne işi sanatı, eşsiz güzelliği ve zarafetiyle her zaman büyük değer görmüş ve küresel kültürün gelişimine muazzam bir katkı sağlamıştır (Mamedov, 2024).

Fotoğraf 3.108 Türkmen tarzı dikiş sanatı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024az)

3.4.2.6.6 Ahal-teke at yetiştiriciliği sanatı

Ahal-Teke, modern Türkmenistan topraklarında yetişen bir at cinsidir. Büyük boyutları, zekâsı, çevikliği, gücü ve parlak kürkü ile karakterize edilen Ahal-Teke atları dayanıklıdır ve uzun süre aç ve susuz dayanabilmektedir. Ahal-Teke atları ile ilgili isim verme törenleri, at güzellik yarışmaları, yarış ve binicilik oyunları gibi pek

çok gelenek ve görenek vardır. Bu atlar aynı zamanda damadın gelini süslenmiş bir Ahal-Teke atına bindirerek götürdüğü düğün törenleriyle de yakından bağlantılıdır. Atları süslemek için kullanılan takılar ve süslemeler öncelikle kadınlar tarafından yapılır ve nesilden nesile aktarılır. Ahal-Teke atlarının yetiştirilmesi ve bakımıyla ilgili bilgi ve beceriler, genç at yetiştiricilerinin atlarla nasıl temas kuracaklarını, onları nasıl tımar edeceklerini ve besleyeceklerini öğrendikleri resmi ve gayri resmi eğitim yoluyla aktarılmaktadır. Daha sonra atlara binme ve onları eğitme bilgi ve becerilerinde ustalaşmaktadırlar. Yüksek eğitim kurumları ve binicilik eğitim merkezleri de Ahal-Teke bilgi ve becerilerinin resmi olarak aktarılmasına katkıda bulunmaktadır. Atlar, Türkmenistan'ın tarihi ve kültürel kimliğinin önemli bir parçasıdır ve ilgili gelenekler, sosyal uyuma ve genel olarak yaşayan mirasın önemi konusunda farkındalığın artmasına katkıda bulunmaktadır. Ahal-Teke atlarının dünyada nadir olmalarından dolayı 2023 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydedilmiştir (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024aaa).

Fotoğraf 3.109 Ahal-teke at yetiştiriciliği sanatı (UNESCO Intangible Cultural Heritage, 2024aaa)

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu tez çalışması Türk halklarının ne kadar zengin ve derin tarihsel özgeçmişe sahip olduklarını açıkça göstermektedir. Bu tarihi zenginlik sonucunda birçok somut ve somut olmayan kültürel varlıklar günümüze kadar gelebilmiştir. Somut ve somut olmayan kültürel değerler insanların kimliğini ve tarihini temsil etmektedir. Bu nedenle kültürel varlıklar korunarak ve tanıtılarak gelecek kuşaklara miras bırakılmalıdır. Kültürel varlıkların korunması amacı doğrultusunda önemli bir görevi UNESCO örgütü üstelenmektedir. Tez çalışmasının amacı da Türk Cumhuriyetlerinin UNESCO kapsamına giren somut ve somut olmayan varlıklarını incelemektir. Yapılan çalışma sayesinde birkaç önemli sonuca varılmıştır. Sonuçlar şu şekilde sıralanabilir;

Somut varlıkları sayısı müşterek olanlarla birlikte Azerbaycan 5, Kazakistan 6, Kırgızistan 3, Özbekistan 7, Türkiye 21 ve Türkmenistan 5 olarak tespit edilmiştir. Müşterek olmayanlarla somut varlıkların sayısı şu şekildedir; Azerbaycan'ın 4, Kazakistan'ın 3, Kırgızistan'ın 1, Özbekistan'ın 4, Türkiye'nin 21 ve Türkmenistan'ın ise 3'tür. Somut olmayan varlıkların müşterek olanlar içermekle Azerbaycan'ın 23, Kazakistan'ın 13, Kırgızistan'ın 15, Özbekistan'ın 15, Türkiye'nin 30 ve Türkmenistan'ın 9 varlığı bulunmaktadır. Ortak olanlar istisna edildiğindeyse sayılar şu şekildedir; Azerbaycan'ın 11, Kazakistan'ın 5, Kırgızistan'ın 7, Özbekistan'ın 8, Türkiye'nin 17 ve Türkmenistan'ın 5. Sayılara bakıldığında ister somut isterse de somut olmayan varlıkların sayı bakımından Türkiye en çok varlığa sahip ülkedir. Yukarıda belirtilen verilere göre Türk Dünyası ülkelerinin somut olmayan varlıklarının somut varlıklara nazaran çoğunluk teşkil etmektedir.

Çalışmanın önemli bulgularından birisi de UNESCO kurumunun kültürel varlıkların korunması ve Dünyaya tanıtımında büyük pay sahibi olmasıdır. Yukarıda kavramsal çerçeve bölümünde değinildiği gibi UNESCO bu amaç doğrultusunda çeşitli projeler geliştirmektedir. Ayrıca UNESCO yaptığı çalışmalarda sadece devlet yetkilileri ve uzmanlarla değil ayrıca yerel insanlarla da etkili şekilde işbirliği yapmaktadır.

Tez çalışmasının sonucunda ortaya çıkan veriler Türk Dünyasının turizm açısından zengin somut ve somut olmayan kültürel varlıklara sahip olduğunu göstermektedir. Bu

nedenle turizm açısından hayati öneme sahip bu kültürel varlıkları korumak ve tanıtmak için bazı öneriler geliştirilebilir. Önerilerden bir kaçısı şu şekildedir;

Somut kültürel mirası temsil eden yapıtların uzun tarihi yolculuk sonucunda tahrip olmaya eğilimli olması nedeniyle devletler hem yatırım yapmak hem de halkın farkındalığını artırma yolunda bazı girişimler yapmalıdır. Ayrıca Türk halklarının sahip oldukları somut olmayan kültürel varlıklarının sayısının fazla olması ve somut olmayan varlıkların da zaman geçtikçe unutulma tehlikesiyle karşı karşıya olması nedeniyle kurumlar somut olmayan mirasın kalıcılığına dair bazı stratejiler geliştirmelidirler. Bu stratejilere örnek olarak etkinlikler, eğitim ve halk arasında bu varlıklara yönelik bilgilendirme söylenebilir.

Ayrıca öneriler şu başlıklarda da sıralanabilir;

1. Türk Dünyası ülkeleri arasında iş birliğinin geliştirilmesi: Türk Cumhuriyetleri kendi aralarında kültürel mirasın korunması ve tanıtımı için çeşitli çalışmalar yürütmeleri gerekmektedir. Örnek olarak devletler Türk Cumhuriyetleri arasında bayram festivalleri, sanatsal sergiler ve eğitim programları gibi çalışmalar yapılabilir.
2. Kültürel varlıkların korunması ve tanıtımında modern teknolojinin etkin biçimde kullanılması: Modern Dünyada yaşadığımız için kültürel mirasın korunmasında ve Dünyaya tanıtımında teknolojiyi etkin şekilde kullanmamız gerekmektedir. Örneğin kültürel varlıklarla ilgili çevrimiçi toplantıların yapılması, kültürel binaların korunmasında kameralardan yararlanması, bu varlıklar hakkında daha çok bilginin internet kaynaklarında paylaşılması söylenebilir.
3. Kültürel mirasla ilgili eğitim araçlarının geliştirilmesi: Okul ve üniversite müfredatlarında somut ve somut olmayan kültürel miras hakkında yeni dersler eklenebilir. Bu dersler kültürel varlıkların korunma yöntemleri, tarihi, sahip olduğu değeri ve UNESCO'nun yürüttüğü çalışmalarla ilgili olabilir.
4. Müzelere ve kütüphanelere yönelik devlet desteğinin artırılması: Kültürel varlıklar müzeleştirilerek hem korunması temin edilebilir hem de yerli ve yabancı ziyaretçilere

tanıtımı yapılabilir. Kütüphanelerdeyse yapılmış teorik çalışmalarla ilgili kitap bölümleri ayrılabilir.

5. Kültürel mirasın korunması ve tanıtımında yerel halkın etkin şekilde katılımı için bazı teşviklerin oluşturulması: Kültür varlıklarının korunmasında sadece devlet kurumları ve uzmanlar değil hem de yerli halk etkin şekilde katılım göstermelidir. Çünkü kültürel varlıklar sadece devlet veya özel kişilere mahsus değil ayrıca yerli halkın da özgeçmişini temsil etmektedir.

6. Devlet ve özel kurumlar tarafından kültürel etkinliklerin düzenlenmesi: Devlet ve özel kurumlar yılın belli günlerinde etkinlikler düzenleyebilir. Örneğin belli tarihlerde kültürel mirası temsil eden mekânların ziyaret edilmesi ve orada insanlara bilgi verilmesi, özel günlerde bayram şenliklerinin geçirilmesi, sanat müsabakalarının teşkil edilmesi gibi.

7. Kültürel mirasın karşılaşılabileceği zorlukları ve tehditleri araştırmak ve gerekli önlemler almak: Türk dünyasındaki kültürel varlıkların karşı karşıya olduğu zorlukları ve tehditleri tanımak da önemlidir. Kentleşme ve sanayileşmeden çevresel bozulma ve savaşlara kadar uzanan bu faktörler, miras alanlarının ve kültürel uygulamaların bütünlüğü ve hareketliliği açısından önemli riskler oluşturmaktadır. Bu nedenle, kapsamlı koruma yöntemleri ve toplumsal katılım girişimleri aracılığıyla bu zorlukların üstesinden gelmek için ortak çaba sarf edilmelidir.

Ayrıca gelecekte yapılan çalışmalara yönelik bazı öneriler şu şekildedir;

1. Gelecekteki çalışmalarda ipek yolu projesine yönelik araştırma yapılabilir.
2. Halkın sahip oldukları kültürel varlıklar hakkında bilgisini öğrenmek için anket çalışması yapılabilir.
3. Sonraki çalışmalarda her ülke ayrıca ele alınarak incelenebilir.

Son olarak, Türk Dünyası ülkelerinin sahip oldukları somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunması ve tanıtılması sadece ülkelerin kendileri için değil tüm Dünya

halkları için önemlidir. Bu varlıkların UNESCO tarafından desteklenmesi Türk Cumhuriyetlerinde kültür turizminin gelişmesine neden olmaktadır. Somut ve somut olmayan kültürel varlıkların tanıtılması sonucunda dünyanın her yerinden bu bölgelere turist ziyaretlerinin artmasına neden olmuştur. Bu sonucunda yerli halkların işsizlik problemleri azalacak ve refah seviyeleri artacaktır. Ancak bunu da söylemek gerekir ki, turistlerin bölgeye gelmesiyle beraber varlıkların korunması ve sürdürülebilirliği konuları ön plana çekilmelidir.

KAYNAKLAR

- Abbasov, I. (2012). *History of Azerbaijan: Deconstructing the Myths of 'Centuries of Friendship' and 'Deadly Feud'. South Caucasus and Turkey: Lessons of 20th Century History*. Heinrich Böll Foundation South Caucasus Regional Office. 20-46.
- Academic Accelerator. (2023). *History of Kazakhstan*. [Çevrim-içi: <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/history-of-kazakhstan>], Erişim Tarihi: 11.12.2023.
- Akçora, E. Ö. (2021). Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevi'nin Türk Dünyası'ndaki yeri ve önemi. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-17.
- Altun, A ve Ata, B. (2013). UNESCO'nun tarih eğitimi yayınlarına yönelik bir değerlendirme (1947-2012). *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 107-139.
- Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi. (2024). *Tar*. [Çevrim-içi: <https://www.mgu.edu.tr/calgi-egitimi-bolumu-tar/>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.
- Arama. (2024). *Qiz Qalasi*. [Çevrim-içi: <https://arama.az/4620-bakida-ikinci--qiz-qalasi----foto.html#&gid=pswg-forced&pid=1>], Erişim Tarihi: 18 Nisan 2024.
- Archiqoo. (2024). *Mesir Macunu Festival*. [Çevrim-içi: https://archiqoo.com/unesco/intangible_sub_lists.php?uw_country=turkey&subsite=mesir_macunu_festiva], Erişim Tarihi: 07.03.2024.
- Ata Sporları Federasyonu. (2024). *Aşık oyunu*. [Çevrim-içi: <https://www.atasporlari.org.tr/egitimler/oyunlar/asik-oyunu>], Erişim Tarihi: 18.02.2024.
- Atasoy, F. (2014). *İpek Yolunda Türk kültür mirası*. Türk Yurdu Yayınları.
- Atil, E., & Çev. Durdu, M. B. (2004). "Tarihte türkler". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 15(15), 357-390
- Aydınlı, O. (2023). Timurlular Döneminde Semerkant. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 294-329.
- Azerbaijan UNESCO relations. (2024a). *UNESCO Activities*. UNESCO. [Çevrim-içi: <https://unesco.preslib.az/en/page/eR6sN1UunI>], Erişim Tarihi: 02.05.2024.

- Azerbaijan UNESCO relations. (2024b). *Yalli (Kochari, Tanzara), traditional group dances of Nakhchivan*. UNESCO. [Çevrim-içi: <https://unesco.preslib.az/en/page/3ULHesfk2z>], Erişim Tarihi: 27.06.2024.
- Azerbaijan UNESCO relations. (2024c). *Pehlevanliq culture: traditional zorkhana games, sports and wrestling*. UNESCO. [Çevrim-içi: <https://unesco.preslib.az/en/page/oJhK0PywEU>], Erişim Tarihi: 13.02.2024.
- Azerbaijan. (2023). *The historical and geographical position of Azerbaijan Republic*. [Çevrim-içi: <https://azerbaijan.az/en/information/201>], Erişim Tarihi: 02.12.2023.
- Azerbaijan. (2024). *Azerbaijani mugam*. [Çevrim-içi: <https://azerbaijan.az/en/related-information/39>], Erişim Tarihi: 07.02.2024.
- Azeripek. *İpekböcekçiliği devlet desteğiyle restore ediliyor ve geliştiriliyor*. [Çevrim-içi: <https://azeripek.com/news/67-pekcilik-dovlet-desteyi-sayesinde-berpa-olunaraq-inkisaf-etdirilir.html>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.
- Azertac. (2022, Nisan 15a). Azerbaijan State Telegraph Agency. *Diyarbakır fortress and Hevsel Gardens cultural landscape - one of must-see UNESCO World Heritage sites in Türkiye*. [Çevrim-içi: https://azertag.az/en/xeber/diyarbakir_fortress_and_hevsel_gardens_cultural_landscape_one_of_must-see_unesco_world_heritage_sites_in_turkiye-2094593], Erişim Tarihi: 28.01.2024.
- Azertac. (2022, Ocak 15b). Azerbaijan State Telegraph Agency. *Lahij – Azerbaijani village of copper craftsmanship, a UNESCO protected art form*. [Çevrim-içi: https://azertag.az/en/xeber/lahij_azerbaijani_village_of_copper_craftsmanship_a_unesco_protected_art_form-1976732], Erişim Tarihi: 09.02.2024.
- Azizovna, G. D. (2024). Askiya and its features in Uzbek literary texts. *Ilm-fan Yangiliklari Konferensiyasi*, 1(2), 7-10.
- Baş, M. (2024). *Bölge bölge Ramazan sofraları*. [Çevrim-içi: <http://www.muratbas.com.tr/haberler/bolge-bolge-ramazan-sofralari/>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.
- Baykan, E. (2007). Kültür turizmi ve turizmin kültürel varlıklar üzerindeki etkileri. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 30-49.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (1998, July 20). *Universal copyright convention*. *Encyclopedia Britannica*. [Çevrim-içi: <https://www.britannica.com/topic/Universal-Copyright-Convention>], Erişim Tarihi: 28.11.2023.

- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2016, June 6). *Ani. Encyclopedia Britannica*. [Çevrim-içi: <https://www.britannica.com/place/Ani-historical-city-Armenia>], Erişim Tarihi: 22.01.2024.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2018, May 16). *Khiva. Encyclopedia Britannica*. [Çevrim-içi: <https://www.britannica.com/place/Khiva>], Erişim Tarihi: 08.01.2024.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2020, September 1). *What is the UNESCO World Heritage List?*. Encyclopedia Britannica. [Çevrim-içi: <https://www.britannica.com/question/What-is-the-UNESCO-World-Heritage-List>], Erişim Tarihi: 25.04.2024.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, February 2). *World Heritage site. Encyclopedia Britannica*. [Çevrim-içi: <https://www.britannica.com/topic/World-Heritage-site>], Erişim Tarihi: 03.02.2024.
- Bruck, S. I., Allan, N. J. R., & Rantsman, Y.Y. (2022, September 26). *Tien Shan. Encyclopedia Britannica*. [Çevrim-içi: <https://www.britannica.com/place/Tien-Shan>], Erişim Tarihi: 05.01.2024.
- Bursa Uludağ Üniversitesi. (12 Ocak, 2019). *Cumalıkızık*. [Çevrim-içi: <https://uludag.edu.tr/utok9/haber/view?id=5700&title=cumalikizik>], Erişim Tarihi: 23.01.2024.
- Cameron, C. (2015). UNESCO and cultural heritage: unexpected consequences. *A companion to heritage studies*, 322-336.
- Carissa, (2024). *Merv. Turkmemo*. [Çevrim-içi: <https://forum.turkmemo.com/konu/3871746-merv/>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- Carlsson, C. (2024). *Pergamon and its multi-layered cultural landscape*. World Heritage Sites. [Çevrim-içi: <https://worldheritagesites.net/pergamon/>] Erişim Tarihi: 27.01.2024.
- Chao, H., & Bell, J. S. (2022). Civilization lost and re-discovered, international efforts for advocacy and conservation of Ani archaeological site. *Restauratio Archeologica*, 30(1).
- Clare, L. (2020). Göbekli Tepe, Turkey. A brief summary of research at a new world heritage site (2015–2019). *E-Forschungsberichte Des DAI*, (2), 81–88.
- CountryReports. (2023). *Turkey geography*. [Çevrim-içi: <https://www.countryreports.org/country/Turkey/geography.htm>], Erişim Tarihi: 06.12.2023.

Demir, C., & Çevirgen, A. (2006). *Turizm ve Çevre Yönetimi: Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımı*. Nobel Yayınevi.

Denizli İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2024). *Pamukkale Hierapolis*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. [Çevrim-içi: <https://denizli.ktb.gov.tr/TR-211745/pamukkale-hierapolis.html>], Erişim Tarihi: 26.01.2024.

Discover Cappadocia. (2024). *About Cappadocia*. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. [Çevrim-içi: <https://www.discovercappadocia.com/about-cappadocia>], Erişim Tarihi: 01.02.2024.

Divrigiulucamii. (2023). *The great mosque and hospital of Divriği*. UNESCO. [Çevrim-içi: http://www.divrigiulucamii.com/en/The_Great_Mosque_and_Hospital_of_Divrigi_1.html], Erişim Tarihi: 12.01.2024.

Djumaev, A. (2018, Ekim 19). *Shashmaqam – music and poetry of Central Asia*. Voicesoncentralasia. [Çevrim-içi: <https://voicesoncentralasia.org/shashmaqam-music-and-poetry-of-central-asia/>], Erişim Tarihi: 25.02.2024.

Du Cros, H., & McKercher, B. (2020). *Cultural tourism*. Routledge

E38. (2022, Ekim 14). *Sedef kakma sanatı nedir?*. [Çevrim-içi: <https://www.e38.com.tr/sedef-kakma-sanati-nedir>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.

ECO Cultural Institute. (2021, Mayıs 17). *Turkmenistan arts & crafts*. [Çevrim-içi: <https://www.ecieco.org/en/news/6886/Turkmenistan-Arts-Crafts>], Erişim Tarihi: 01.03.2024.

EİKTM. (2024). Edirne İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Kültür ve Turizm Başkanlığı. *Selimiye Camii*. [Çevrim-içi: <https://edirne.ktb.gov.tr/TR-76557/selimiye-camii.html>], Erişim Tarihi: 29.01.2024.

Encyclopedia. (2018, Haziran 11). *Kyrgyzstan*. [Çevrim-içi: <https://www.encyclopedia.com/places/commonwealth-independent-states-and-baltic-nations/cis-and-baltic-political-geography/kyrgyzstan>], Erişim Tarihi: 13.12.2023.

Eraslan, Ş. (2020). UNESCO dünya miras listesinde arkeolojinin temsiliyeti: Türkiye örneği. *Journal of Awareness*, 5(2), 119-134.

Eser, S., Dalgin, T., ve Çeken, H. (2010). Sürdürülebilir kültür turizmi: Efes örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(2), 27-34.

Euronews. (2024, Nisan 3). *Türkmenistan'ın geçmişini açığa çıkarın: gömülü şehirler ve İpek Yolu harabeleri sizi bekliyor*. [Çevrim-içi: <https://tr.euronews.com/>]

kultur/2024/04/03/turkmenistanin-gecmisini-aciga-cikarin-gomulu-sehirler-ve-ipek-yolu-harabeleri-sizi-bekliyor], Erişim Tarihi: 16.05.2024.

Everycastle. (2023). *The Palace of the Shirvanshahs*. [Çevrim-içi: <https://www.everycastle.com/Palace-of-the-Shirvanshahs.html>], Erişim Tarihi: 25.12.2023.

Facts and Details. (2023). *Land and geography of Turkmenistan*. [Çevrim-içi: https://factsanddetails.com/central-asia/Turkmenistan/sub8_7e/entry-4844.html], Erişim Tarihi: 12.12.2023.

Farajova, M. (2011). *Gobustan: Rock art cultural landscape*. Adoranten. Scandinavian Society for Prehistoric Art, Undersl s, Sweden, 41-66.

Ganiyev, H. (2019). *Azerbaycan tarihi (en eski çağlardan 21. yüzyılın ilk on yıllarına kadar)*. Bilim ve Eğitim Yayınevi.

Geography. (2023). *Uzbekistan*. [Çevrim-içi: <https://geography.name/uzbekistan/>], Erişim Tarihi: 11.12.2023.

Gilmanova, N. (2021). Development of architecture in the historical part of Shahrissabz. *Archive of Conferences*, 28(1), 29-31.

Gül, S. ve Yılmaz, A. (2016). Vezirköprü Yöresi Kültür Turizmi Potansiyelinin Analitik Hiyerarşi Yöntemi ile Belirlenmesi ve Swot  l  tlerinin Temel Kültür Turizmi Kriterleriyle Olan İlişkisi. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı H kimiyyet Sahası  alı maları)*, 6 (11), 43-63.

Gülcan, B.,  enol, F., & Ayt baeva, A. A. (2014). Kırgızistan'da din ve kültür turizminin geliştirilmesi açısından Süleyman da ı'nın  nemi: Swot analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 63-80.

Güngör, S. (2015). "Kırgız Akınlık geleneği"  zerine Türkiye Türkçesiyle yapılmış çalışmalar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(5), 27-38.

Güterbock, H. G. (2024, Ocak 11). *Boğazköy*. Encyclopedia Britannica. [Çevrim-içi: <https://www.britannica.com/place/Bogazkoy>], Erişim Tarihi: 25.01.2024.

Haber Türk. (2018, Kasım 28). *Dede Korkut kimdir? Eserleri nelerdir? Dede Korkut'un Edebiyatımızdaki yeri nedir?*. [Çevrim-içi: <https://www.haberturk.com/dede-korkut-kimdir-eserleri-nelerdir-dede-korkut-un-edebiyatimizdaki-yeri-nedir-2239582>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.

Haberler. *Semerkant nerede? Semerkant hangi ülkede? Semerkant nereye ba lı?*. [Çevrim-içi: <https://www.haberler.com/soguk-haber/semerkant-nerede->

semerkant-hangi-ulkede-15282538-haberi/#google_vignette], Erişim Tarihi: 16.05.2024.

Hayder Hoca Ahmet Yesevi Derneği. (2024). *Hoca Ahmet Yesevi H.Z.* [Çevrim-içi: <https://ahmetyesevi.org.tr/icerik.php?i=8ad0ab>], Erişim Tarihi: 15.05.2024.

Hazar, A. (2010). *Genel turizm*. Nobel Yayın Dağıtım.

Heritage for Peace. (2024). *What is cultural heritage?*. [Çevrim-içi: <https://www.heritageforpeace.org/heritage-for-peace/what-is-cultural-heritage/>], Erişim Tarihi: 18.04.2024.

Holidays Calendar. (2023). *Independence day of the Kyrgyz republic*. [Çevrim-içi: <https://www.holidayscalendar.com/event/independence-day-of-the-kyrgyz-republic/>], Erişim Tarihi: 13.12.2023.

Huseynli, S. (2023). *Sheki khan's palace*. Mainly Museums. [Çevrim-içi: <https://mainlymuseums.com/post/777/sheki-khan-s-palace/>], Erişim Tarihi: 28.12.2023.

Hürriyet. (2014, Kasım 23). *Türkiye ve Azerbaycan'dan "lavaş" için ortak proje*. [Çevrim-içi: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-ve-azerbaycandan-lavas-icin-ortak-proje-27635352>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.

Hürriyet. (2024, Mart 20). *Nevruz Bayramı nedir, neden kutlanır? Nevruz Bayramı'nı kimler kutlar, nasıl kutlanır? İşte Nevruz gelenekleri*. [Çevrim-içi: <https://www.hurriyet.com.tr/bilgi/galeri-nevruz-nedir-neden-kutlanir-nevruz-bayramini-kimler-kutlar-nasil-kutlanir-iste-nevruz-gelenekleri-42428390>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.

Icherisheher. (2023a). *Maiden tower*. [Çevrim-içi: <https://icherisheher.gov.az/en/monument/4>], Erişim Tarihi: 26.12.2023.

Icherisheher. (2023b). *The Shirvanshah's palace complex*. [Çevrim-içi: <https://icherisheher.gov.az/en/monument/3>], Erişim Tarihi: 25.12.2023.

Ilgisheva, M., & Bekmukhanbetov, B. (2023). Kazaklarda Kuklanın Bir Türü: "Orteke". *Turcology Research* (77), 111-116.

Ismayilova, E. (2014). *Sheki as a cultural tourism center*. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*, (3-4), 38-39.

Ismayilova, L. (2020, Aralık 18). *Pomegranate Festival, Art of miniature inscribed in UNESCO Representative List*. Azernews. [Çevrim-içi: <https://www.azernews.az/culture/174044.html>], Erişim Tarihi: 12.02.2024.

- Ismayilova, L. (2023, Aralık 6b). *Samples of Azerbaijani culture inscribed to UNESCO List*. Azernews. [Çevrim-içi: <https://www.azernews.az/culture/218506.html>], Erişim Tarihi: 14.02.2024.
- Ismayilova, L. (2023, Aralık 7a). *UNESCO adopts decision on first report on status of Azerbaijani Yalli dance*. Azernews. [Çevrim-içi: <https://www.azernews.az/culture/218570.html>], Erişim Tarihi: 11.02.2024.
- Ito, N. (2003, Ekim 27-31). *Intangible cultural heritage involved in tangible cultural heritage*. In: *14th ICOMOS General Assembly and International Symposium: 'Place, memory, meaning: preserving intangible values in monuments and sites'*, (Conference presentation), Victoria Falls, Zimbabwe.
- İstanbul Arel Üniversitesi. (2023). *A brief history of turkey and istanbul*. [Çevrim-içi: <https://international.arel.edu.tr/a-brief-history-of-turkey-and-istanbul/>], Erişim Tarihi: 10.12.2023.
- İTAAB, (2023). *İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Dünya miras kavramı*. [Çevrim-içi: <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/dunyamiraskavrami.html>], Erişim Tarihi: 01.12.2023.
- Kamenskiy, A. (2013). *Aitys - art of music, and poetic contest improvisation between akyns (singers)*. Ich Links. [Çevrim-içi: <https://www.ichlinks.com/archive/materials/photosV.do?nation=KZ&ichDataUid=13829540875536202898>], Erişim Tarihi: 17.02.2024.
- Karahasanoğlu, S. (2024). *Duduk, balaban ve diğerleri*. Mey. [Çevrim-içi: http://mey.gen.tr/Mey/Tr/duduk_ve_digerleri.htm], Erişim Tarihi: 11.02.2024.
- Kez. (2024, Şubat 4). *Kunya-Urgench*. World Heritage Sites. [Çevrim-içi: <https://worldheritagesites.net/kunya-urgench/>], Erişim Tarihi: 04.02.2024.
- KTB, (2023). *Türk kültürü*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://www.ktb.gov.tr/TR-96255/turk-kulturu.html>], Erişim Tarihi: 25.11.2023.
- KTB, (2024a). *Dünya miras listesi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44423/dunya-miras-listesi.html>], Erişim Tarihi: 19.04.2024.
- KTB, (2024b). *Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası'nın UNESCO Dünya Miras Listesine Alışının 30. Yılı Etkinlikleri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-144322/divrigi-ulu-camii-ve-darussifasinin-unesco-dunya-miras-listesine-alisinin-30-yili-etkinlikleri.html>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.

- KTB, (2024c). *Göreme Milli Parkı ve Kapadokya*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://basin.ktb.gov.tr/TR-45528/goreme-milli-parki-ve-kapadokya.html>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- KTB, (2024ç). *Nemrut*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://www.ktb.gov.tr/EN-36230/nemrut.html>], Erişim Tarihi: 13.01.2024.
- KTB, (2024d). *Safranbolu*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://www.ktb.gov.tr/EN-36243/safranbolu.html>], Erişim Tarihi: 18.01.2024.
- KTB, (2024e). *Truva Antik Kenti*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://basin.ktb.gov.tr/TR-45525/truva-antik-kenti.html>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- KTB, (2024f). *Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi (Edirne)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44434/edirne-selimiye-camii-ve-kulliyesi-edirne.html>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- KTB, (2024g). *Çatalhöyük Neolitik Kenti (Konya)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://basin.ktb.gov.tr/TR-45803/catalhoyuk-neolitik-kenti-konya.html>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- KTB, (2024ğ). *Efes (İzmir)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44404/efes-izmir.html>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- KTB, (2024h). *Ani Arkeolojik Alanı (Kars)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-162856/ani-arkeolojik-alani-kars.html>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- KTB, (2024ı). *Afrodisias Antik Kenti (Aydın)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44400/afrodisias-antik-kenti-aydin.html>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- KTB, (2024i). *Göbeklitepe'de Unesco Dünya Mirası Listesinde*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://sanliurfa.ktb.gov.tr/TR-212086/gobeklitepede-unesco-dunya-mirasi-listesinde.html>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- KTB, (2024j). *Arslantepe open air museum*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://www.ktb.gov.tr/EN-327324/arslantepe-open-air-museum.html>], Erişim Tarihi: 16.01.2024.

- KTB, (2024k). *Arslantepe Höyüğü (Malatya)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-291002/arslantepe-hoyugu-malatya.html>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- KTB, (2024l). *Gordion (Ankara)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-349960/gordion-ankara.html>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- KTB, (2024m). *Anadolu'nun Orta Çağ Dönemi Ahşap Hipostil Camiileri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-349961/anadolunun-orta-cag-donemi-ahsap-hipostil-camiileri.html>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- KTB, (2024n). *Heritage of Dede Qorqud/ Korkyt Ata/ Dede Korkut, Epic Culture, Folk Tales and Music*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-345143/heritage-of-dede-qorqud-korkyt-ata-dede-korkut-epic-culture-folk-tales-and-music.html>], Erişim Tarihi: 11.02.2024.
- KTB, (2024o). *The telling tradition of Nasreddin Hodja / Molla Nesreddin / Molla Ependi / Apendi / Afendi Kozhanasyr / Nasriddin Afandi anecdotes*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-345167/the-telling-tradition-of-nasreddin-hodja-molla-nesreddin--molla-ependi--apendi--afendi-kozhanasyr--nasriddin-afandi-anecdotes.html>], Erişim Tarihi: 13.02.2024.
- KTB, (2024ö). *Art of Illumination: Təzhib/Tazhib/Zarhalkori/Tezhip/Naqqoshlik*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-359135/art-of-illumination-tzhibtazhibzarhalkoritezhipnaqqoshlik.html>], Erişim Tarihi: 15.02.2024.
- KTB, (2024p). *Traditional intelligence and strategy game: Mangala / Göçürme, Togyzqumalaq, Toguz Korgool*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-345149/traditional-intelligence-and-strategy-game-mangala--gocurme-togyzqumalaq-toguz-korgool.html>], Erişim Tarihi: 19.02.2024.
- KTB, (2024r). *Mevlevi Sema Ceremony*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-345100/mevlevi-sema-ceremony.html>], Erişim Tarihi: 03.03.2024.
- KTB, (2024s). *Âşıklık (minstrelsy) tradition*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [Çevrim-içi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-345103/asiklik-minstrelsy-tradition.html>], Erişim Tarihi: 04.03.2024.

- KTB, (2024ş). *Traditional Sohbet Meetings*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [ evrim-içi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-345157/traditional-sohbet-meetings.html>], Erişim Tarihi: 05.03.2024.
- KTB, (2024t). *Ceremonial Keşkek tradition*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [ evrim-içi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-345115/ceremonial-keskek-tradition.html>], Erişim Tarihi: 06.03.2024.
- KTB, (2024u). *Turkish coffee culture and tradition*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [ evrim-içi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-345121/turkish-coffee-culture-and-tradition.html>], Erişim Tarihi: 07.03.2024.
- KTB, (2024 ). *Traditional craftsmanshis of  ini-making*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [ evrim-içi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-345130/traditional-craftsmanshis-of-cini-making.html>], Erişim Tarihi: 08.03.2024.
- KTB, (2024v). *Traditional Turkish archery*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [ evrim-içi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-345146/traditional-turkish-archery.html>], Erişim Tarihi: 09.03.2024.
- KTB, (2024y). *Traditional Ahlat stonework*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. [ evrim-içi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-345161/traditional-ahlat-stonework.html>], Erişim Tarihi: 10.03.2024.
- Kutlu, M. (2020). Tamgali'da Göktürk dönemi ve orta  ağ petroglifleri. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 503-5.
- KV, (2024). *Çatalhöyük neolitik antik kenti*. Konya Valiliği. İçişleri Bakanlığı. [ evrim-içi: <http://www.konya.gov.tr/konya-catalhoyuk>], Erişim Tarihi: 03.02.2024.
- KVMGM, (2024a). *Afrodissias antik kenti (Aydın)*. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Kültür ve Turizm Bakanlığı. [ evrim-içi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44400/afrodissias-antik-kenti-aydin.html>], Erişim Tarihi: 17.01.2024.
- KVMGM, (2024b). *Anadolu'nun orta  ağ dönemi aŗap hipostil camileri*. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Kültür ve Turizm Bakanlığı. [ evrim-içi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-349961/anadolunun-orta-cag-donemi-ahsap-hipostil-camiileri.html>], Erişim Tarihi: 02.02.2024,
- Labadi, S. (2014). UNESCO World Heritage Convention (1972). In: Smith, C. (eds) *Encyclopedia of Global Archaeology*. Springer, New York, NY.

- Labadi, S. (2017). UNESCO, World Heritage, and Sustainable Development: International Discourses and Local Impacts. *Collision or collaboration: Archaeology encounters economic development*, 45-60.
- Liljeblad, J. (2020). The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (CSICH) and the Control of Indigenous Culture: A critical comment on power and indigenous rights. *William & Mary Journal of Race, Gender, and Social Justice* (26), 281.
- Lippolis, C. (2011). Old Nisa: the Turkmen-Italian Archaeological Project. *Monuments of History and Culture of Turkmenistan: Discoveries, Researches and Restoration for*, 20, 286-301.
- Mamadjonovich, B. B. (2022). History and technology of artistic ceramics. *Open Access Repository*, 9(11), 131-134.
- Mamedov, K. (2024, Ocak 22). ICHCAP. *Turkmen style needlework art*. UNESCO. [Çevrim-içi: <https://www.unesco-ichcap.org/turkmen-style-needlework-art/>], Erişim Tarihi: 02.03.2024.
- Medani, S. (2022, Kasım 6). *Ebru: the Turkish art of water marbling*. Medium. [Çevrim-içi: <https://medium.com/@linesofgoldart/the-turkish-art-of-ebru-water-marbling-6a5493a0e6ee>], Erişim Tarihi: 07.03.2024.
- Mejlis of Turkmenistan. (2023). *History of Turkmenistan*. [Çevrim-içi: <https://mejlis.gov.tm/turkmenistan/general-information?lang=en>], Erişim Tarihi: 12.12.2023.
- Menges, K. H. (1995). *The Turkic languages and peoples: An introduction to Turkic studies* (Vol. 42). Otto Harrassowitz Verlag.
- Midwifery Heritage. (2024). *We reached our goal: the recognition of midwifery as a cultural heritage of humanity!*. [Çevrim-içi: <https://www.hebammenwesen-weltweit.de/en/>], Erişim Tarihi: 24.02.2024.
- Milliyet Sanat. (2017, 28 Kasım). *Kamança bedenimin bir parçası oldu*. [Çevrim-içi: <https://www.milliyetsanat.com/haberler/muzik/-kamanca-bedenimin-bir-parcasi-oldu-/8675>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.
- Ministry of Culture of the Republic of Azerbaijan. (2023, Eylül 18). *Cultural landscape of Khinalig and “köç yolu” transhumance route was included in the UNESCO world heritage list*. [Çevrim-içi: <https://culture.gov.az/en/common-news/15275>], Erişim Tarihi: 29.12.2023.

- Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan. (2024). *The state historical and cultural park "ancient Merv"*. [Çevrim-içi: <https://www.mfa.gov.tm/en/articles/471>], Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Muhammedov, G. (2015). Epic traditions in Turkmenistan: the Turkmen epic art of 'Gorogly'. *National Institute of Manuscripts of Academy of Sciences of Turkmenistan*. 223-227.
- Mutlu, M. (1995). Karagöz. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 12(12), 53-63.
- Novozhenov, V., & Bedelbayeva, M. (2018). Figurative monuments and rock art traditions of the Kazakh Steppes. *Art of the Orient*, 7, 117-129.
- NTV. (2023, Eylül 25). *Eskişehir'in ilk dünya mirası: Sivrihisar Ulu Cami*. [Çevrim-içi: <https://www.ntv.com.tr/n-life/gezi/eskisehirin-ilk-dunya-mirasi-sivrihisar-ulu-cami,2VW94GUNwEywTLsTmT0NJA>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- Olimov, K. (2023). Xanthos-Letoon archaeological site: Unveiling the ancient Lycian civilization. *International Journal of Formal Education*, 2(9), 136-138.
- Omolewa, M. (2007). UNESCO as a Network. *Paedagogica Historica*. 43(2), 211-221.
- On Beş Kasım Kıbrıs Üniversitesi. (2023). *North Cyprus guide*. [Çevrim-içi: <https://www.onbeskku.edu.tr/en/student-candidate/north-cyprus-guide.html>], Erişim Tarihi: 13.12.2023.
- Orujova, N. (2012, Aralık 19). *Azerbaijani tar becomes part of world cultural heritage*. Azernews. [Çevrim-içi: <https://www.azernews.az/culture/47533.html>], Erişim Tarihi: 08.02.2024.
- Önal, G. F., & Aksaray, A. E. (2023). Geleneksel sohbet toplantıları ve icra edilen eserlerin makam- usul analizi. *Mecmua* (16), 90-12
- Önal, İ. (2023). *Türkiye'de tarihsel çevrenin korunmasına ve turizme unesco dünya mirası kriterlerinin etkileri ve katkıları*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Özdemir, Ü. (2013). Safranbolu'nun kültürel miras kaynakları ve korunması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(26), 129-142
- Özkul, K. (2020). Sivas Divriği Ulu cami ve Darüşşifası bezemeleri. *International Journal of Volga- Ural and Turkestan Studies*, 2(3), 56-81.
- Pashayev, N. (2021). Novruz in Republic of Azerbaijan. *Eco Heritage* (28), 16-19.

Pekin, F. (2011). *Çözüm: Kültür turizmi*. İletişim Yayınları.

Petroman, I., Cornelia, P., Diana, M., Ramona, C., Loredana, V., ve Ioana, P. (2013). Types of cultural tourism. *Scientific Papers: Animal Science and Biotechnologies*, 46(1), 385-388.

Rehimov, R. (2018, Mart 3). *Azerbaycan 'geleneksel dokumayla' dünyaya açılacak*. Anadolu Ajansı. [Çevrim-ı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-geleneksel-dokumayla-dunyaya-acilacak/1078881>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.

Ribeiro de Almeida, C., Martins, J. C., Gonçalves, A. R., Quinteiro, S., & Gasparini, M. L. (Eds.). (2022). *Handbook of Research on Cultural Tourism and Sustainability*. IGI Global.

Riches Resources. (2014, Kasım 27). *Tangible and intangible cultural heritage*. [Çevrim-ı: <https://resources.riches-project.eu/glossary/tangible-and-intangible-cultural-heritage/>], Erişim Tarihi: 01.12.2023.

Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256.

Sarah. (2023, Haziran 19). *East Asia & the routes network of Chang'an-Tianshan corridor — along the silk roads*. Medium. [Çevrim-ı: <https://medium.com/@unescomspotlight/unesco-world-heritage-sites-along-the-silk-road-east-asia-the-routes-network-of-b14fee97b993>], Erişim Tarihi: 31.12.2023.

Shafatovich, R. H. (2022). The Study of the Historical Roots of the Art of Bakhshi by Means of Words and Music. *International Journal of Culture and Modernity*, 15, 45-47.

Sielicki, J. (2016). Falconry as a Biodiversity Conservation Tool, in Falconry – its influence on biodiversity and cultural heritage in Poland and across Europe (Eds. Urszula Szymak and Prezemyslaw Sianko), *Muzeum Podlaskie w Białymstoku Instytucja Kultury Województwa Podlaskiego*.

Smith. B, Jacobs. I ve Somersan. S. Aphrodisias'ta Güncel Çalışmalar. *Lycus Dergisi*, (6), 25-63.

Somuncu, M., & Yiğit, T. (2009). Göreme Milli Parkı ve Kapadokya kayalık siteleri dünya mirası alanındaki turizmin sürdürülebilirlik perspektifinden değerlendirilmesi. *Ankara: V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, 16-17.

- Stainton, D. (2023, Ağustos 19). *What is cultural tourism and why is it growing?*. Tourism Teacher. [Çevrim-içi: <https://tourismteacher.com/cultural-tourism/>], Erişim Tarihi: 04.11.2023.
- Succow Stiftung. (2023, Eylül 20). *Cold Winter Deserts of Turan And Hyrcanian Forests of Azerbaijan inscribed as World Heritage Sites*. [Çevrim-içi: <https://www.succow-stiftung.de/en/succow-stiftung/news/detail/cold-winter-deserts-of-turan-and-hyrcanian-forests-of-azerbaijan-inscribed-as-world-heritage-sites>], Erişim Tarihi: 30.12.2023.
- Suyunbaev, M. (2011). *Kalpak and elechek*. The Encyclopedia of Crafts in WCC-Asia Pacific Region. [Çevrim-içi: <https://encyclocraftsapr.com/kalpak-and-elechek/>], Erişim Tarihi: 23.02.2024.
- Şaşmaz, E. *Ulu Cami – Afyonkarahisar*. Türkiye'nin Tarihi Eserleri. [Çevrim-içi: <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=2376>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- T.C. Kastamonu Belediyesi. (2024). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. *Kasaba Köyü Mahmut Bey Camisi*. [Çevrim-içi: <https://www.kastamonu.bel.tr/v2/portfolio/kasaba-koyu-mahmut-bey-camisi/>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- TDT, (2023). Türk Devletleri Teşkilatı. *Organization of Turkic states*. [Çevrim-içi: <https://www.turkicstates.org/en/turk-konseyi-hakkinda>], Erişim Tarihi: 25.11.2023.
- TRNCMFA, 2023. Turkish Republic of Northern Cyprus Ministry of Foreign Affairs. *Historical background*. [Çevrim-içi: <https://mfa.gov.ct.tr/cyprus-negotiation-process/historical-background/>], Erişim Tarihi: 14.12.2023.
- TRT AVAZ. (2022, Haziran 3). *Özbekistan'ın Buhara şehri "Türk Dünyasının Gençlik Başkenti" ilan edildi*. [Çevrim-içi: <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/ozbekistan-in-buhara-sehri-turk-dunyasinin-genclik-baskenti-ilan-edildi/629a17b901a30a23082a3fa9>], Erişim Tarihi: 15.05.2024.
- TRT HABER. (2018, Ağustos 8). *Eşrefoğlu Camii için UNESCO çalışmalarında sona gelindi*. [Çevrim-içi: <https://www.trthaber.com/haber/yasam/esrefoglu-camii-icin-unesco-calismalarinda-sona-gelindi-378053.html>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- Turebekova, A. (2015, Aralık 8). *Aitysh/Aitysh Added to UNESCO's world list of intangible cultural heritage*. The Astana Times. [Çevrim-içi: <https://astanatimes.com/2015/12/aitysaitysh-added-to-unescos-world-list-of-intangible-cultural-heritage/>], Erişim Tarihi: 17.02.2024.

- Turkish Museums. (2023, Aralık 26). *The UNESCO sites of Türkiye: Diyarbakır fortress and Hevsel gardens*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. [Çevrim-içi: <https://turkishmuseums.com/blog/detail/the-unesco-sites-of-turkiye-diyarbakir-fortress-and-hevsel-gardens/10108/4>], Erişim Tarihi: 28.01.2024.
- Turkish Museums. (2024a). *Adiyaman archaeological site of Nemrut*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. [Çevrim-içi: <https://www.turkishmuseums.com/museum/detail/1929-adiyaman-mount-nemrut/1929/4>], Erişim Tarihi: 14.01.2024.
- Turkish Museums. (2024b). *Çanakkale Troya archaeological site*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. [Çevrim-içi: <https://www.turkishmuseums.com/museum/detail/2020-canakkale-archaeological-site-of-troy/2020/4>], Erişim Tarihi: 19.01.2024.
- Turkish Museums. (2024c). *İzmir Ephesus*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. [Çevrim-içi: <https://turkishmuseums.com/museum/detail/2094-izmir-ephesus/2094/4>], Erişim Tarihi: 30.01.2024.
- TURKKON (2024). The Cooperation Council of Turkic Speaking States. *Organization of Turkic states*. [Çevrim-içi: <https://www.turkkon.hu/EN/>], Erişim Tarihi: 11.06.2024.
- TÜRKSOY. (2024). Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı. *History*. [Çevrim-içi: <https://www.turksoy.org/en-US/history>], Erişim Tarihi: 11.06.2024.
- Türkyılmaz, D. (2016). The taste of entertainment: religious festivals/national holidays and festival dishes in the Turkish and hungarian cultures. *World of Smilar Tastes: Comparison of the Turkish and Hungarian Culinary Culture*, 35.
- UNESCO (2024aa). *Nar Bayrami, traditional pomegranate festivity and culture*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/nar-bayrami-traditional-pomegranate-festivity-and-culture-01511>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.
- UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024a). *Art of Azerbaijani Ashiq*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/art-of-azerbaijani-ashiq-00253>], 07.02.2024.
- UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024aa). *Askiya, the art of wit*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/askiya-the-art-of-wit-00971>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.
- UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024aaa). *Art of Akhal-Teke horse breeding and traditions of horses' decoration*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/art-of-akhal-teke-horse-breeding-and-traditions-of-horses-decoration-01978>], Erişim Tarihi: 02.03.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ab). *Palov culture and tradition*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/palov-culture-and-tradition-01166>], Erişim Tarihi: 26.02.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ac). *Margilan Crafts Development Centre, safeguarding of the atlas and adras making traditional technologies*. United Nations [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/BSP/margilan-crafts-development-centre-safeguarding-of-the-atlas-and-adras-making-traditional-technologies-01254>], Erişim Tarihi: 28.02.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024aç). *Khorazm dance, Lazgi*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/khorazm-dance-lazgi-01364>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ad). *Bakhshi art*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/bakhshi-art-01706>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ae). *Ceramic arts in Uzbekistan*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/ceramic-arts-in-uzbekistan-01989>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024af). *Mevlevi Sema ceremony*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/mevlevi-sema-ceremony-00100>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ag). *Arts of the Meddah, public storytellers*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/arts-of-the-meddah-public-storytellers-00037>], Erişim Tarihi: 03.03.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ağ). *Karagöz*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/karagoz-00180>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ah). *Âşıklık (minstrelsy) tradition*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/aklk-minstrelsy-tradition-00179>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024aı). *Kırkpınar oil wrestling festival*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/krkpınar-oil-wrestling-festival-00386>], Erişim Tarihi: 05.03.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ai). *Traditional Sohbet meetings*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-sohbet-meetings-00385>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024aj). *Semah, Alevi-Bektaşı ritual*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/semah-alevi-bekta-ritual-00384>], Erişim Tarihi: 06.03.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ak). *Ceremonial Keşkek tradition*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/ceremonial-kekek-tradition-00388>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024al). *Mesir Macunu festival*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/mesir-macunu-festival-00642>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024am). *Turkish coffee culture and tradition*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/turkish-coffee-culture-and-tradition-00645>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024an). *Ebru, Turkish art of marbling*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/ebru-turkish-art-of-marbling-00644>], Erişim Tarihi: 07.03.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ao). *Traditional craftsmanship of Çini-making*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-craftsmanship-of-cini-making-01058>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024aö). *Whistled language*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/USL/whistled-language-00658>], Erişim Tarihi: 08.03.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ap). *Spring celebration, Hidrellez*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/spring-celebration-hidrellez-01284>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ar). *Traditional Turkish archery*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-turkish-archery-01367>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024as). *Hüsn-i hat, traditional calligraphy in Islamic art in Turkey*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/husn-i-hat-traditional-calligraphy-in-islamic-art-in-turkey-01684>], Erişim Tarihi: 10.03.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024aş). *Traditional Ahlat stonework*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/USL/traditional-ahlat-stonework-00655>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024at). *Traditional knowledge, methods and practices concerning olive cultivation*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/USL/traditional-knowledge-methods-and-practices-concerning-olive-cultivation-01983>], Erişim Tarihi: 11.03.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024au). *Epic art of Gorogly*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/epic-art-of-gorogly-01028>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024aü). *Kushtdepdi rite of singing and dancing*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/kushtdepdi-rite-of-singing-and-dancing-01259>], Erişim Tarihi: 29.02.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024av). *Traditional turkmen carpet making art in Turkmenistan*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-turkmen-carpet-making-art-in-turkmenistan-01486>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ay). *Dutar making craftsmanship and traditional music performing art combined with singing*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/dutar-making-craftsmanship-and-traditional-music-performing-art-combined-with-singing-01565>], Erişim Tarihi: 01.03.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024az). *Turkmen-style needlework art*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/turkmen-style-needlework-art-01876>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024b). *Chovqan, a traditional Karabakh horse-riding game in the Republic of Azerbaijan*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/USL/chovqan-a-traditional-karabakh-horse-riding-game-in-the-republic-of-azerbaijan-00905>], Erişim Tarihi: 08.02.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024c). *Flatbread making and sharing culture: Lavash, Katyrma, Jupka, Yufka*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/flatbread-making-and-sharing-culture-lavash-katyrma-jupka-yufka-01181>], Erişim Tarihi: 09.02.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ç). *Art of crafting and playing with Kamantcheh/Kamancha, a bowed string musical instrument*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/art-of-crafting-and-playing-with-kamantcheh-kamancha-a-bowed-string-musical-instrument-01286>], Erişim Tarihi: 10.02.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024d). *Art of miniature*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/art-of-miniature-01598>], Erişim Tarihi: 12.02.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024e). *Telling tradition of Nasreddin Hodja/ Molla Nesreddin/ Molla Ependi/ Apendi/ Afendi Kozhanasyr Anecdotes*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/telling-tradition-of-nasreddin-hodja-molla-nesreddin-molla-ependi-apendi-afendi-kozhanasyr-anecdotes-01705>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024f). *Culture of Çay (tea), a symbol of identity, hospitality and social interaction*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/culture-of-cay-tea-a-symbol-of-identity-hospitality-and-social-interaction-01685>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024g). *Sericulture and traditional production of silk for weaving*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/sericulture-and-traditional-production-of-silk-for-weaving-01890>], Erişim Tarihi: 14.02.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ğ). *Craftsmanship of mother of pearl inlay*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/craftsmanship-of-mother-of-pearl-inlay-01874>], Erişim Tarihi: 16.02.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024h). *Traditional knowledge and skills in making Kyrgyz and Kazakh yurts (Turkic nomadic dwellings)*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-knowledge-and-skills-in-making-kyrgyz-and-kazakh-yurts-turkic-nomadic-dwellings-00998>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ı). *Kazakh traditional art of Dombra Kuy*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/kazakh-traditional-art-of-dombra-kuy-00996>], Erişim Tarihi: 17.02.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024i). *Aitysh/Aitys, art of improvisation*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/aitysh-aitys-art-of-improvisation-00997>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024j). *Kuresi in Kazakhstan*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/kuresi-in-kazakhstan-01085>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024k). *Kazakh traditional Assyk games*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/kazakh-traditional-assyk-games-01086>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024l). *Traditional spring festive rites of the Kazakh horse breeders*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-spring-festive-rites-of-the-kazakh-horse-breeders-01402>], Erişim Tarihi: 18.02.2024.

- UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024m). *Traditional intelligence and strategy game: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala/Göçürme*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-intelligence-and-strategy-game-togyzqumalaq-toguz-korgool-mangala-gocurme-01597>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.
- UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024n). *Falconry, a living human heritage*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/falconry-a-living-human-heritage-01708>], Erişim Tarihi: 19.02.2024.
- UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024o). *Orteke, traditional performing art in Kazakhstan: dance, puppet and music*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/orteke-traditional-performing-art-in-kazakhstan-dance-puppet-and-music-01878>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.
- UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ö). *Art of Akyns, Kyrgyz epic tellers*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/art-of-akyns-kyrgyz-epic-tellers-00065>], Erişim Tarihi: 20.02.2024.
- UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024p). *Ala-kiyiz and Shyrdak, art of Kyrgyz traditional felt carpets*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/USL/ala-kiyiz-and-shyrdak-art-of-kyrgyz-traditional-felt-carpets-00693>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.
- UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024r). *Kyrgyz epic trilogy: Manas, Semetey, Seytek*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/kyrgyz-epic-trilogy-manas-semetey-seytek-00876>], Erişim Tarihi: 21.02.2024.
- UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024s). *Kok boru, traditional horse game*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/kok-boru-traditional-horse-game-01294>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.
- UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ş). *Ak-kalpak craftsmanship, traditional knowledge and skills in making and wearing Kyrgyz men's headwear*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/ak-kalpak-craftsmanship-traditional-knowledge-and-skills-in-making-and-wearing-kyrgyz-men-s-headwear-01496>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.
- UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024t). *Nomad games, rediscovering heritage, celebrating diversity*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/BSP/nomad-games-rediscovering-heritage-celebrating-diversity-01738>], Erişim Tarihi: 23.02.2024.
- UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024u). *Elechek, Kyrgyz female headwear: traditional knowledge and rituals*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/elechek-kyrgyz-female-headwear-traditional-knowledge-and-rituals-01985>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024ü). *Midwifery: knowledge, skills and practices*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/midwifery-knowledge-skills-and-practices-01968>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024v). *Shashmaqom music*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/shashmaqom-music-00089>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024y). *Cultural space of Boysun District*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/cultural-space-of-boysun-district-00019>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2024z). *Katta Ashula*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/RL/katta-ashula-00288>], Erişim Tarihi: 19.05.2024.

UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission. (2023a). *Walled city of Baku with the Shirvanshah's Palace and Maiden Tower*. United Nations. [Çevrim-içi: https://www.unesco.az/en/articles/material_cultural_heritage/iceri-seher-qiz-qalasi-ve-sirvansahlar-saray-kompleksi], Erişim Tarihi: 25.12.2023.

UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission. (2023b). *Cultural landscape of Khinalig and "köç yolu" transhumance route*. United Nations. [Çevrim-içi: https://www.unesco.az/en/articles/material_cultural_heritage/cultural-landscape-of-khinalig-and-%22koc-yolu%22-transhumance-route], Erişim Tarihi: 29.12.2023.

UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission. (2024a). *Azerbaijani Mugham*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://unesco.preslib.az/en/page/DXq7rB0OKL>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.

UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission. (2024b). *The Art of Azerbaijani Ashiq*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://unesco.preslib.az/en/page/eLG6UNJduv>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.

UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission. (2024c). *Traditional art of Azerbaijani carpet weaving in the Republic of Azerbaijan*. United Nations. [Çevrim-içi: https://www.unesco.az/en/articles/intangible_cultural_heritage/traditional-art-azerbaijani-carpet-weaving-republic-azerbaijan], Erişim Tarihi: 07.02.2024.

UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission. (2024ç). *Chovqan, a traditional Karabakh horse-riding game in the Republic of Azerbaijan*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://unesco.preslib.az/en/page/94cplMWz5U>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.

UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission. (2024d). *Traditional art and symbolism of Kelaghayi, making and wearing women's silk headscarves*. United Nations Çevrim-içi: https://www.unesco.az/en/articles/intangible_cultural_heritage/traditional-art-symbolism-kelaghayi-making-wearing-women-s-silk-headscarves], Erişim Tarihi: 08.02.2024.

UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission. (2024e). *Copper craftsmanship of Lahij*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://unesco.preslib.az/en/page/XtI9x45Pvm>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.

UNESCO Republic of Azerbaijan National Commission. (2024f). *Dolma making and sharing tradition, a marker of cultural identity*. United Nations. [Çevrim-içi: https://www.unesco.az/en/articles/intangible_cultural_heritage/dolma-making-sharing-tradition-marker-cultural-identity], Erişim Tarihi: 10.02.2024.

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu. (2023a). *Tangible cultural heritage expertise committee*. UNESCO. [Çevrim-içi: <https://unesco.org.tr/Pages/654/295/Tangible-Cultural-Heritage-Expertise-Committee>], Erişim Tarihi: 22.11.2023.

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu. (2023b). *UNESCO world heritage list*. UNESCO. [Çevrim-içi: <https://www.unesco.org.tr/Pages/659/314/UNESCO-World-Heritage-List>], Erişim tarihi: 21.11.2023.

UNESCO. (2009). *Cultural heritage*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://uis.unesco.org/en/glossary-term/cultural-heritage>], Erişim Tarihi: 04.11.2023.

UNESCO. (2011). *What is intangible cultural heritage?*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>], Erişim Tarihi: 24.11.2023.

UNESCO. (2023a). *Intangible heritage*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/faq/40>], Erişim Tarihi: 24.11.2023.

UNESCO. (2023b). *What is UNESCO?*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://www.unesco.org/en/brief>], Erişim Tarihi: 04.11.2023.

UNESCO. (2023c). *History of UNESCO*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://www.unesco.org/en/history>], Erişim Tarihi: 05.11.2023.

UNESCO. (2023ç). *50 years celebrating life*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://en.unesco.org/mab/50years>], Erişim Tarihi: 01.12.2023.

UNESCO. (2023d). *The Criteria for Selection*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/criteria/>], Erişim Tarihi: 16.11.2023.

- UNESCO. (2023e). *Hyrcanian forests*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1584/>], Erişim Tarihi: 29.12.2023.
- UNESCO. (2023f). *Mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1103/>], Erişim Tarihi: 30.12.2023.
- UNESCO. (2024a). *About the United Nations educational, scientific and cultural organization (UNESCO)*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://www.unesco.org/about-the-united-nations-educational-scientific-and-cultural-organization-unesco/>], Erişim Tarihi: 25.04.2024.
- UNESCO. (2024b). *Walled City of Baku with the Shirvanshah's Palace and Maiden Tower*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/958/>], Erişim Tarihi: 15.05.2024.
- UNESCO. (2024c). *Gobustan Rock Art Cultural Landscape*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1076/>], Erişim Tarihi: 15.05.2024.
- UNESCO. (2024ç). *Historic Centre of Sheki with the Khan's Palace*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1549/>], Erişim Tarihi: 15.05.2024.
- UNESCO. (2024d). *Petroglyphs of the archaeological landscape of Tanbaly*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1145/>], Erişim tarihi: 04.01.2024.
- UNESCO. (2024e). *Saryarka – steppe and lakes of northern Kazakhstan*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1102/>], Erişim Tarihi: 04.01.2024.
- UNESCO. (2024f). *Silk roads: the routes network of Chang'an-Tianshan corridor*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1442/>], Erişim Tarihi: 02.01.2024.
- UNESCO. (2024g). *Sulaiman-Too sacred mountain*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1230/>], Erişim Tarihi: 05.01.2024.
- UNESCO. (2024ğ). *Itchan Kala*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/543/>], Erişim Tarihi: 15.05.2024.
- UNESCO. (2024h). *Historic centre of Bukhara*. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/602/>], Erişim Tarihi: 09.01.2024.
- UNESCO. (2024ı). *Samarkand – crossroad of cultures*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/603/>], Erişim Tarihi: 11.01.2024.

- UNESCO. (2024i). *Historic areas of Istanbul*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/356/>], Erişim Tarihi: 01.02.2024.
- UNESCO. (2024j). *Hattusha: The Hittite capital*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/377/>], Erişim Tarihi: 25.01.2024.
- UNESCO. (2024k). *Nemrut Dağ*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/448/gallery/>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- UNESCO. (2024l). *Hierapolis-Pamukkale*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/485/>], Erişim Tarihi: 26.01.2024.
- UNESCO. (2024m). *Xanthos-Letoon*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/484/>], Erişim Tarihi: 22.01.2024.
- UNESCO. (2024n). *City of Safranbolu*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/614/>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- UNESCO. (2024o). *Archaeological site of Troy*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/849/>], Erişim Tarihi: 19.01.2024.
- UNESCO. (2024ö). *Selimiye mosque and its social complex*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1366/>], Erişim Tarihi: 29.01.2024.
- UNESCO. (2024p). *Bursa and Cumalıkızık: the Birth of the Ottoman Empire*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1452/>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- UNESCO. (2024r). *Pergamon and its Multi-Layered Cultural Landscape*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1457/>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- UNESCO. (2024s). *Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1488/>], Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- UNESCO. (2024ş). *Ephesus*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1018/>], Erişim Tarihi: 31.01.2024.
- UNESCO. (2024t). *Göbekli tepe*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1572/>], Erişim Tarihi: 15.01.2024.
- UNESCO. (2024u). *Arslantepe mound*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1622/>], Erişim Tarihi: 16.01.2024.

- UNESCO. (2024ü). *Gordion*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1669/>], Erişim Tarihi: 30.01.2024.
- UNESCO. (2024v). *Kunya-Urgench*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1199/>], Erişim Tarihi: 04.02.2024.
- UNESCO. (2024y). *Parthian fortresses of Nisa*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1242/>], Erişim Tarihi: 06.02.2024.
- UNESCO. (2024z). *Silk roads: Zarafshan-Karakum corridor*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://whc.unesco.org/en/list/1675/>], Erişim Tarihi: 06.02.2024.
- UNWTO. (2017). *Tourism and culture*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://www.unwto.org/tourism-and-culture>], Erişim Tarihi: 04.11.2023.
- UNWTO. (2023). *Glossary of tourism terms*. United Nations. [Çevrim-içi: <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms>], Erişim Tarihi: 04.11.2023.
- Uysal, K. (2024). *Tezhip sanatı nedir?*. Kadir Uysal Nakkaş. [Çevrim-içi: <https://www.nakkass.com/2023/04/26/tezhip-sanati-nedir/>], Erişim Tarihi: 17.05.2024.
- Uzbekistan. (2023). *History & culture of Uzbekistan*. [Çevrim-içi: <https://www.uzbekistan.gr/history-culture.html>], Erişim Tarihi: 11.12.2023.
- Valiyev, S. (1996). *Baku's Maiden Tower legendary monument of mystery*. Azerbaijan International. [Çevrim-içi: https://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/42_folder/42_articles/42_maidentower.html], Erişim Tarihi: 26.12.2023.
- Vercoe, R. (2020, Ağustos 3). *Khorezm Lazgi: The sunniest dance on earth*. Voicesoncentralasia. [Çevrim-içi: <https://voicesoncentralasia.org/khorezm-lazgi-the-sunniest-dance-on-earth/>], Erişim Tarihi: 27.02.2024.
- Vileikis, O., ve Allayarov, S. (2014). Strengthening the Role of Community in the Protection and Management of the Historic Centre of Bukhara. *The Right to [World] Heritage*, 207.
- VisitKazakhstan. (2023). *Geography of Kazakhstan*. [Çevrim-içi: <https://visitkazakhstan.kz/en/about/18/>], Erişim Tarihi: 10.12.2023.
- WEC, (2024). World Ethnospor Confederation. *Kökbörü*. [Çevrim-içi: <https://worldethnosport.org/etnosporlar/kokboru>], Erişim Tarihi: 21.02.2024.

Wikipedia. (2024). Şehr-i Sebz. [Çevrim-içi: [https://tr.m.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eehr-i-Sebz#/media/Dosya%3AEnsemble_Dorout_Tilovat_\(Shahrisabz\)_%286018370667%29.jpg](https://tr.m.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eehr-i-Sebz#/media/Dosya%3AEnsemble_Dorout_Tilovat_(Shahrisabz)_%286018370667%29.jpg)], Erişim Tarihi: 16.05.2024.

Xxamroyev. (2023, Eylül 5). *Historic centre of Shakhrisyabz*. Medium. [Çevrim-içi: <https://medium.com/@xxamroyev5/historic-centre-of-shakhrisyabz-1ec4f3100084>], Erişim Tarihi: 10.01.2024.

Yılmaz, C. A., ve Gülerdoğan, F. (2021). Helenistik dönemin metropol şehri: Pergamon. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 455-476

Yılmaz, M. (Ed.). (2015). *Türk dünyası somut olmayan kültürel mirasları: envanter çalışması*. Ahmet Yesevi Üniversitesi.

